A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 173 Subject SANSKRIT (RELIGIONS)

Name of MSS श्रीमद्, भागवत ; स्कन्द ११ : संहिता ।।

Author

Period Folios

Script SANSKRIT Source

Missing Folios BRITTLE

174

तानुपाद

द्वितीयादि

165

...हंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदाय सत्क[illegible]मानसनि[illegible]मायश्रीरामचंद्राय अथाष्टमेचतुर्विंशत्यध्यायैर्म[illegible]
...तिं ऋषि[illegible]देवेंद्रैसू[illegible]लिसिद्धहरेः सह १ प्रतिमन्वंतरंचैव मन्वाद्याः पृथक्पृथक् प्रवर्त्तयंतिसद्धर्मान्पालयंत्याचरंति च २
...तुतें ऋषि... तत्रतुप्रथमेस्वायंभुवकस्यारो[illegible]स्तथा उत्तमस्तामसश्चेतिचतुर्मनुनिरूपणं स्वायंभुवांतरे
मन्वंतरस्योक्तं सद्धर्मादितिलक्षणं

ॐनमोभगवतेवासुदेवाय राजोवाच स्वायंभुवस्येहमनोर्वंशोयंविस्तराच्छ्रुतः यत्रविश्वसृजांसर्गोमनून
न्यान्वदस्वनः नत्रधर्म्मोहिविविधाश्चातुर्वर्ण्याश्रिताश्शुभाः मन्वंतरेहरेर्जन्मकर्म्माणिचमहीयसः गृणंतिकवयो
ब्रह्मंस्तानिनोवदशृण्वतां यद्यस्मिन्नंतरेब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः कृतवान्कुरुतेकर्त्ताह्यतीतेनागतेद्यवा
ऋषिरुवाच मनवोस्मिन्व्यतीताःषट्कल्पे[illegible]भुवादयः आद्यस्तेकथितोयत्रदेवादीनांचसंभवः ॥

नंनदुर[illegible]तद्गुणवर्णनात् मुदितःपरिपप्रच्छ सर्वमन्वंतरास्थितिं स्वा[illegible]भुवस्येतित्रिभिः यत्रविश्वसृजांमरीच्यादीनांतनुकन्यासुपुत्रपौत्रादिसर्गः
[illegible]हीयसोहरेः अत्रकाचित्[illegible]कथावांतरमस्तितदुपेक्षितमस्माभिः यस्मिन्नतीतेयत्कृतवान् यस्मिन्नागतेयत्कर्त्ताकरिष्यति अद्यवावर्त्तमानेय
कुरुतेतद्वदेत्यन्वयः [illegible]स्मिन्कल्पेषण्मनवोव्यतीताः ॥

१

तयैम

नेन्वीद्‍मानः कर्मसिरवगुंफितः को
हायविश्वस्त्रस्यादियः करोतिश्रीराम
मार्गः तत्रसम्यक्स्थितं अतः इहम
रत्वेहेतुः बुधंनिरायोहेहेतुः पूर्णं

ईहतेभगवानीशोनहितत्र
पूर्णमनन्यचोदितं न्हनूपि
ईम्याहरंतेसमाहितं दृष्ट्वा
दैवेईत्वाशासत्रिविष्टपं स्वा

अखिलान्धर्मान्भावयतिश्ववर्त्तयति
ध्यकुधानिमित्तेनऊर्ध्वं अनुमत्सूडवत
भवंति तथादिस्वतोह्यदसेवक्ष्यतेमनू
तानुपादौमनुपुत्रौयामाद्यादेवाः मरी
...दितीयादिषुत्रिसुम...न्वादिषद्का

त्तांप्राप्तः घोरंदुस्तरंतपस्तप्यमानः समाधावनुत्रूयमिदं वक्ष्यमाणं निद्रितो बुभुक्षितवद्धिस्मितश्चवत
लोकेरन्वाह येनात्मविदात्मना विश्वंचेतयते चेतनीलत्वाति विश्वंतुयंनचेतयते न चेतनीकरोति स एतएव
मपितियाजागर्तिमाह्वितयावर्त्तते अहो विश्वेनायंजनस्तंवेदसतुइमंवेद तस्येश्वरत्वंदर्शयन् लोक
अस्यवैमनोः धर्मज्ञानोपदेष्ट्रात्वं भगवान् पुत्रतांगतः कृतंपुराभगवतः कपिलस्या

यज्ञोयम्ब्रकारकुरूद्दह विरक्तः कामभोगेषु शतरूपापतिः प्रभुः विसृज्यराज्यं
सुनंदायांवर्षशतंपदैकेन भुवंस्पृशन् तप्यमानस्तपोघोरमिदमन्वाहभारत
लोविश्वंविश्वंचेतयते न यं योजागर्तिशयानेस्मिन्नायंतंवेदवेदसः ८ ओं ईशावास्य
गत् तेनत्यक्तेनभुंजीथा मागृधः कस्यस्विद्धनं श्री

वास्यं सत्त्वाचैतन्यास्यांसंख्यायां विश्वं सर्वं जगत्यां लोके य... त्किंचिज्जगद्भूतजातं अतः तेनेश्वरे
णः भोगान्भुंक्ष्व यद्वा तेन हेतुना त्यक्तेन ईश्वरार्पणेनैव भुंजीथाः न स्वार्थं कस्यस्वित्कस्यादिदपि
कस्यान्यस्यधनमस्ति यतो धनाकांक्षा क्रियेतेत्यर्थः तथा च श्रुतिः ईशावास्यमितियथाम्नोकमेव

...हस्वास्वादित चरणकमल

...तु तैः ऋषि देवेंद्रैर्मूर्तिभिस्तु हरेः सह

...मन्वंतरस्योक्तं सङ्क्षेपतिलक्षणं तत्र तु

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ राजो

न्यान्वदस्व नः यत्र धर्मो हि विविध

ब्रह्मन्महात्मनो वदस्व एवं ता यथास्मि

ऋषिरुवाच ॥ मनवोस्मिन् व्यतीत

...नं नदु... तद्गुणवर्णनात् मुदितः परिपृच्छ सर्वं

...हीयसो हरेः अत्र कश्चि... रूपांतरमस्ति त

कुरु तेन हदे वेत्यन्वयः अस्मिन् कल्पेष ...

स्तीति सत्यजित इंद्रस्य सखासन् उत्तमस्तृतीयो मनुः तस्य भ्राता त्रिशिखरवेश्वरः इंद्रः

किं न प्रतीयते अत्राह यं पश्यंतं न पश्यत्स्वात्ताणि रूपाति चक्षुराद्यविषयत्वात् नहि प्रमातारं प्र

ः चक्षुषश्चक्षुः श्रोत्रस्य श्रोत्रमित्यादि ननु तर्हि घटनाशे देववत्तस्य तद्दृष्ट... चक्षुषं ज्ञानमिव

तत्राह यस्य तु पश्यतः चक्षुर्ज्ञानं न रिष्यति न पश्यति तद्वदाकारणात्मकत्वाद्देवनाशेन

ः प्रकाशरूपनाशेन प्रतीतितावः भूतानि निलयाय स्वतं सर्वांतर्यामिनं तद्व्यापि सुपर्णं प्राभनंण्तनं

नरिष्यति तं भूतनिलयं देवं सुपर्णमुपधावत न यस्याद्यंतं मध्यं च स्वः परो नांत

माद्विश्वमेतद्धि तं महत् स विश्वकायः पुरुहूत ईशः सत्यः स्वयंज्योतिरजः पुराणः ध

तो विद्ययोदस्य निरीह आस्ते अथाग्र ऋषयः कर्माणीहंते कर्महेतवे ईहमानो हि पुरु

षः प्रायोनीहां प्रपद्यते

पत्वमेवोपपादयन्नाह न यस्येति अमूनि आद्यंतादीनि विश्वस्य यस्माद्भवंतीति विभ्रंश्यते पुरुषं अत एवा

विर्भूत ननु विश्वं चेत्तद्रूपं तर्हि तस्य कुतो जन्माद्यभावः स्वप्रकाशत्वं वा कथं अजगद्जन्मादिक र्तृत्वेन विकारि

ः सत्यः स्वप्रकाशः पुराणश्च निर्विकारः विश्वं कायो यस्य पुरूणि हूतानि नामानि यस्य तथाविधो

मायया धत्ते तां च नित्यसिद्धया विद्ययोदस्य हित्वा निःक्रिय एवास्ते यस्मादेवमीश्वरः कर्मकृत्वा

ः ऋषयोऽप्यग्रे आदौ कर्माणि कुर्वंति किमर्थं अकर्महेतवे मोक्षार्थं पाठांतरे कर्मनाशाय हि यस्मात

नन्वीहमानः कर्मभिरवगुंफितः कोशकारस्य बध्येतैवात्राह ईहत इति अतस्तमनुवर्तमानं ये ते नावसीदंति न विषज्जंते न देवलोकानुः
हाय विष्णुरप्यादिय· करोति श्रीरामकृष्णाद्यवतारेष्ववेदोक्तमथाचरति तं शरणं व्रजामीत्याह तमिति निजवर्त्म नरावतारानुरूपो
मार्गः तत्र सम्यक्स्थितं अतः ईहमानं कर्माचरंतं तथापि जीववैलक्षण्यमाह निरहंकृतं निराशिषं अनन्यचोदितमिति निरहंका
रत्वे हेतुः बुधं निराशीष्ट्वे हेतुः पूर्णं अनन्यनियुक्तत्वे हेतुः प्रभुं तथापि कर्मानुष्ठाने हेतुः नृन्स्वाचारेण शिक्षयंतं तत्किमर्थं तत्राह

ईहते भगवानीशो न हि तत्र विषज्जते आत्मलाभेन पूर्णार्थो नावसीदंति येनु तं तमीहमानं निरहंकृतं बुधं निराशिषं
पूर्णमनन्यचोदितं नृन्शिक्षयंतं निजवर्त्मसंस्थितं प्रभुं प्रपद्येऽखिलधर्मभावनं श्रीशुक उवाच इति मंत्रोपनिष
दं व्याहरंतं समाहितं दृष्ट्वासुरा यातुधाना जग्धुमभ्यद्रवन्क्षुधा तांस्तथावसितान्वीक्ष्य यज्ञः सर्वगतो हरिः यामैः परिवृतो
देवैर्हत्वाशासत्त्रिविष्टपं स्वारोचिषो द्वितीयस्तु मनुरग्नेः सुतोऽभवत् द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्य चात्मजाः ॥

अखिलान्धर्मान्भावयति प्रवर्तयति तथा तं समाहितमपि संतं मंत्रोपनिषदं व्याहरंतं दृष्ट्वा सुतोऽस्थितः गद्दिवन् भिवमत्वा असुरा यातुधाना
श्च क्षुधानिमित्तेन जग्धुं भक्षितुमभ्यद्रवत् यामैः स्वपुत्रैः त्रिविष्टपं स्वर्गमपालयत् स्वयमेवेंद्रो बभूवेत्यर्थः तत्प्रतिमन्वंतरं मन्वादयः षडन्य
भवंति तथाद्दिस्वतो हृदि से वक्ष्यते मन्वंतरं मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वरः ऋषयोंशावताराश्च हरेः षड्विधमुच्यत इति तत्राद्यः स्वायंभुवो मनुः प्रियव्रतो
तानुत्पादौ मनुपुत्रौ यामादयो देवाः मरीचिप्रमुखाः सप्तऋषयः यज्ञो हरेरवतारः इंद्रश्च स एवेति तन्मन्वंतरं षड्विधमेव तत्र तुर्थस्कंधोपक्रमे निरू
पितं द्वितीयादिषु त्रिषु मन्वादिषट्कमाह स्वारोचिषो द्वितीय इति यावद्गजेंद्रमोक्षणं

विलोरसाधारणंचरितमाह अष्टाशीतिसहस्राणीति सत्यजित्तइंद्रस्यसखासन् उत्तमस्तृतीयोमनुः तस्यभ्राता जित्विरखईश्वरःइंद्रःयं

तत्रेंद्रोरोचनस्त्वासीद्देवाश्चतुषितादयः ऊर्जस्तंभादयःसप्तऋषयोब्रह्मवादिनः ऋषेस्तुवेदशिरसस्तुषितानामपत्न्य
स्तस्यांजज्ञेततोदेवोविभुरित्यभिविश्रुतः अष्टाशीतिसहस्राणिमुनयोयेधृतव्रताः अन्वशिक्षन्व्रतंतस्यकौमा
रब्रह्मचारिणः तृतीयउत्तमोनामप्रियव्रतसुतोमनुः पवनःसृंजयोयज्ञहोत्राद्यास्तत्सुतानृप वसिष्ठतनयाःसप्त
ऋषयःप्रमदादयः सत्यावेदश्रुताभद्रादेवाइंद्रस्तुसत्यजित् धर्मस्यसूनृतायांतुभगवान्पुरुषोत्तमः सत्यसेनइ
तिख्यातोजातःसत्यव्रतैःसह सोनृतःव्रतदुःशीलानसतोयक्षराक्षसान् भूतद्रुहोभूतगणांस्त्वावधीत्सत्यजित्स
खः चतुर्थउत्तमभ्रातामनुर्नाम्नाचतामसः पृथुःख्यातिर्नरःकेतुरित्याद्यादशतत्सुताः सत्यकाहरयोवीरादेवास्त्रि
शिखईश्वरः ज्योतिर्धामादयःसप्तऋषयस्तामसेंतरे देवावैधृतयोनामविधृतेस्तनयानृप नष्टाःकालेनयैर्वेदाविधृ
ताःस्वेनतेजसा तत्रापिजज्ञेभगवान्हरिण्यांहरिमेधसः हरिरित्याहृतोयेनगजेंद्रोमोचितोग्रहात् राजोवाच
बादरायणएतत्तेश्रोतुमिच्छामहेवयं हरिर्यथागजपतिंग्राहग्रस्तममूमुचत् तत्कथासुमहत्पुण्यंधन्यंस्वस्त्ययनं
शुभं यत्रयत्रोत्तमश्लोकोभगवान्गीयतेहरिः

ज्ञानपिविशिष्टपराक्रमान्देवानाह देवावैधृतयइति हरिरित्याहृतःआहतः यहात्ग्रहमुखात्मोचयामास श्रवणेच्छांदर्शयन्नाह तत्कथासुतासु
ध्यासु सकथैवचाभु महत्पुण्यंपुण्यकरंचित्तशोधनंधन्यमित्यादि

स्प॰ ति २

तुर्येमन्वंतरे प्रोक्तं गजेंद्रमोक्षणं द्वितीयादित्रिभिस्तत्तु विस्तरेणोपवर्ण्यते द्वितीये तु गजेंद्रस्य गजीभिः क्रीडतो जले दैवाद्ग्राहगृहीतस्य
रिस्मृतिरुदीर्यते आसीत्त्रुस्ति तावता योजनायुतेन पर्यक् परितः त्रिकूट सुमार्ख्या वीज माह त्रिभिः शृंगैः मुख्यैः अन्यैश्च शृंगैः निर्झरां
सभ्सां निर्घोषैश्च ककुभः सर्वा रोचयन्नास्ते इतिपूर्वेणैवान्वयः कथं भूतैः शृंगै रत्नैः धातुभिश्च विचित्रितैः नानाविधाद्रुमलतानां गुल्मा

श्रीसूत उवाच परीक्षितैवं स तु बादरायणिः प्रायोपविष्टेन कथासु चोदितः उवाच विप्राः प्रतिनंद्य पार्थिवं मुदा मु
नीनां सदसि स्म शृण्वतां इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे प्रथमोध्यायः १॥ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ आसी
द्गिरिवरो राजन् त्रिकूट इति विश्रुतः क्षीरोदेनावृतः श्रीमान् योजनायुतमुच्छ्रितः तावता विस्तृतः पर्यक् त्रिभिः शृं
गैः पयोनिधिं दिशः खं रोचयन्नास्ते रौप्यायसहिरण्मयैः अन्यैश्च ककुभः सर्वा रत्नधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलतागु
ल्मैर्निर्घोषैर्निर्झरांभसां स चावनिज्यमानांघ्रिः समंतात्पयऊर्मिभिः करोति श्यामलां भूमिं हरिन्मरकताश्मभिः सिद्ध
चारणगंधर्वविद्याधरमहोरगैः किन्नरैरप्सरोभिश्च क्रीडद्भिर्जुष्टकंदरः यत्र संगीतसंनादैर्नदद्गुहममर्षया अभिग
र्जंति हरयः श्लाघिनः परशंकया नानारण्यपशुव्रातसंकुलद्रोण्यलंकृतः चित्रद्रुमसुरोद्यानकलकंठविहंगमः

येषु तैः पयसः ऊर्मिभिः समंतादवनिज्यमाना अंघ्रयो मूलप्रांता यस्य हरिद्भिः पालाशवर्णैः किंनरादीनां संगीतसंनादैर्नदंतो गुहा यस्मिन्
प्रदेशे तं अभिगर्जंति हरयः सिंहाः अमर्षया असहनेन नानाये आरण्याः पशवः तेषां व्रातैः संकुलाभिः अलंकृत आस्ते किंच चित्रा द्रुमा येषु सुरो
द्यानेषु कलकंठा मधुरस्वना विहंगमा यस्मिन्

त्त०

किं स्वच्छोदकैः सरितः सरोसि युतः मलयद्रववालुकायुतैः पुलिनैश्च युतः देवस्त्रीणां मज्जनेन य आमोदः तेन सौरभयुक्ता अंबूनि अनिलाश्च तैश्च युत आस्ते तस्य द्रोण्यां वरुणस्योद्यानमास्ते गिरिवनादि सर्वं ध्येयमिति उपवर्णनं वर्णयति सर्वतोलंकृतमिति पुनर्गिरिं वर्णयति मंदारैरिति चतुर्भिः मंदारादिभिर्वृत इत्यन्वयः यस्मिन् गिरौ सर आस्ते तद्वर्णयति सुविपुलं इत्यादिसार्द्धैः पंचभिः लसंति कांचन

सरित्सरोसि स्वच्छोदैः पुलिनैर्मणिवालुकैः देवस्त्रीमज्जनामोद सौरभांबुनिलैर्युतः तस्य द्रोण्यां भगवतो वरुणस्य महात्मनः उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडं सुरयोषितां सर्वतोलंकृतं दिव्यैर्नित्यं पुष्पफलद्रुमैः मंदारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचंपकैः चूतैः प्रियालैः पनसैराम्रैराम्रातकैरपि क्रमुकैर्नारिकेलैश्च खर्जूरैर्बीजपूरकैः मधुकैः शालतालैश्च तमालैरसनार्जुनैः अरिष्टोदुंबरप्लक्षैर्वटैः किंशुकचंदनैः पिचुमंदैः कोविदारैः सरलैः सुरदारुभिः द्राक्षेक्षुरंभाजंबूभिर्बदर्यक्षाभयामलैः बिल्वैः कपित्थैर्जंबीरैर्वृतो भल्लातकादिभिः तस्मिन् सरः सुविपुलं लसत्कांचनपंकजं कुमुदोत्पलकह्लारशतपत्रश्रियोर्जितं मत्तषट्पदनिर्घुष्टं शकुंतैश्च कलस्वनैः हंसकारंडवाकीर्णं चक्राह्वैः सारसैरपि जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितं मत्स्यकच्छपसंचारचलत्पद्मरजःपयः कदंबवेतसनलनीपवंजुलकैर्वृतं कुंदैः कुरबकाशोकैः शिरीषैः कुटजेंगुदैः कुब्जकैः स्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः मल्लिकाशतपत्रैश्च माधवीजालकादिभिः शोभितं ती

पंकजानि यस्मिन् कुमुदादीनां श्रिया ऊर्जितं कलः स्वनो येषां तैः शकुंतैश्च निघुष्टं चक्राह्वैः सारसैरप्याकीर्णं जलकुक्कुटादीनां कुलैः कूजितं मत्स्यानां कच्छपानां च संचारेण चलतां पद्मानां रजसा युक्तं पयो यस्मिन् तत् नित्यमृतवः फलपुष्पादिसंपत्तिहेतवो येषां तै रत्नैः शोभितम्॥

श्री ४

तत्रैवं सति एकदा तद्गिरिकानननाश्रयो वारणयूथपः करेणुभिश्चरन् तृषार्दितेन स्वयूथेन वृतः सरोवरस्याभ्यासे समीपमगमदिति पंचमेना-
न्वयः किं कुर्वन् कीचकवेणुवेत्रवंतं विशालगुल्मलतादिसंदर्भं वनस्पतींश्च प्ररुजन् प्रभंजन् कथंभूतः यस्य गंधमात्राद्धरयः सिंहाः गजें-

तत्रैकदा तद्गिरिकाननाश्रयः करेणुभिर्वारणयूथपश्चरन् सकंटकान्कीचकवेणुवेत्रवद्विशालगुल्मं प्ररुजन्वनस्पती-
न् यद्गंधमात्राद्धरयो गजेंद्रा व्याघ्रादयो व्यालमृगाः सखड्गाः महोरगाश्चापि भयाद्द्रवंति सगौरकृष्णाः सरभाश्चमर्यः
वृका वराहा महिषर्क्षशल्या गोपुच्छशालावृकमर्कटाश्च अन्यत्र क्षुद्रा हरिणाः शशादयश्चरंत्यभीता यदनुग्रहेण सघर्म-
तप्तः करिभिः करेणुभिर्वृतो मदच्युत्कलभैरनुद्रुतः गिरिं गरिम्णा परितः प्रकंपयन् निषेव्यमाणोलिकुलैर्मदाशनैः सरो-
निलं पंकजरेणुरूषितं जिघ्रन्विदूरान्मदविह्वलेक्षणः वृतः स्वयूथेन तृषार्दितेन तत्सरोवराभ्यासमथागमद्द्रुतं विगाह्य
तस्मिन्नमृतांबु निर्मलं हेमारविंदोत्पलरेणुवासितं पपौ निकामं निजपुष्करोद्धृतमात्मानमद्भिः स्नपयन्गतक्लमः स पु-
ष्करेणोद्धृतशीकरांबुभिर्निपाययन्संस्नपयन्यथा गृही घृणी करेणुः कलभांश्च दुर्मदो नाचष्ट कृच्छ्रं कृपणोजमायया तं
तत्र कश्चिन्नृप दैवचोदितो ग्राहो बलीयान्चरणे रुषाग्रहीत् यदृच्छयैवं व्यसनं गतो गजो यथाबलं सोतिबलो विचक्रमे तथा-
तुरं यूथपतिं करेणवो विकृष्यमाणं तरसा बलीयसा विचुक्रुशुर्दीनधियोपरे गजाः पार्ष्णिग्रहास्तारयितुं न चाशकन्

द्राश्च तस्माद्द्रवंति पलायंते वृकादयस्तु क्षुद्रा अल्पप्राणिनः अन्यत्र हस्तिपरांतस्थले चरंति पुनः कीदृशः घर्मतप्तः मदच्युत् मदस्रावी मदमश्नंती-
ति तथा तैः निजेन पुष्करेण करार्येणोद्धृतं गतक्लमः सन् निकामं पपौ दीनधियः करेणवः तं केवलं विचुक्रुशुः

मनेउत्साहः शक्तिः बलं शारीरं ओजः ऐंद्रियं तेषां सकलं बलादि विपर्यये विपरीतं अधिकं जलौकसो ग्राहस्य सत्वं यदा प्राण संक
ट मापायते दुही बुद्धिमेवाह नमामीति अहं वन प्रत्तनामि यतः ग्राहरूपेण केवलं विधातुः पाशेनावृतः तथापि तदंवरं परमेश्वरं परे
षां ब्रह्मादीनां अयनमाश्रयस्तं तं शरणं यामि कोसौयं शरणं यामि तत्राह यः कश्चनेति अंतक एवोरगस्तस्मात्त्वं शरणमीमहि वृजेभ
नियुध्यतोरेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतोबहिर्मिथः समाः सहस्रं व्यगमन् महीपते सप्राणयोश्चित्रममंसता
मराः ततो गजेंद्रस्य मनोबलौजसां कालेन दीर्घेण महानभूद्व्ययः विकृष्यमाणस्य जलेवसीदतो विपर्ययोभूत्
सकलं जलौकसः इत्यं गजेंद्रः सयदाप संकटं प्राणस्य देही विवशोयदृच्छया अपारयन्नात्मविमोक्षणे चिरं दध्याविमां बुद्धिमथाभ्यपद्यत नमामि ज्ञातयश्चातुरंगजाः कुतः करिण्यः प्रभवंति मोक्षितुं ग्राहेण पाशेन विधातुरावृतोप्यहं च
तंयामि परं परायणं यः कश्चनेशो बलिनोंतकोरगात्प्रचंडवेगादभिधावतो भृशं भीतं प्रपन्नं परिपाति यद्भयान्मृत्युः प्रधा
वत्यरणं तमीमहि॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे मन्वंतरानुवर्णने गजेंद्रोपाख्याने द्वितीयोध्यायः॥ ॥
श्रीशुक उवाच एवं व्यवसितो बुध्या समाधाय मनो हृदि जजाप परमं जाप्यं प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् ॥ ॥
यद्दया दितिश्रुतिः लीलास्माद्भूतः पवते लीनो देतिसूर्यः भीतस्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावति पंचम इति इति श्रुत्यमे द्वितीयः ततीये तु ५
गजेंद्रेण स्तुतो हरिरुपेत्य तं समुद्धारेत्स ग्राहाद्ग्राहं देवलशापतः जाप्यं जपस्तोत्रं प्राग्जनि इंद्रद्युम्न संज्ञे॥ ॥ ॥श्रीः॥ ॥

तस्मैनमोनमनंअभिधीमहिअभिध्यायेमकेवलंयाह्यग्रहीतत्वेनकायप्रणतेरशक्यत्वात्स्वस्यतत्तज्ज्ञानंसंभावयितुंवृत्तिर्नहियतश्चिद्रूप
तु एतद्देहादिचिदात्मकंचेतनंभवतीतिभावः तदुक्तंयेनचेतयतेविश्वमिति तत्रहेतुः पुरुषायपू र्वकारणत्वेनप्रविष्टायननुप्रकृति
पुरुषौकारणमितिप्रसिद्धिः तत्राह आदिप्रकृतिर्बीजंपुरुषः तद्रूपायप्रविष्टत्वेपिजीववत्पारतंत्र्यंवारयतिपरेशायेति परमेश्वरायं
विद्गुणत्वाह यावत्तमात्तियस्मिन्नधिष्ठानेयतोऽपादानात्येनकर्त्रायस्वस्वयमेवेदंविश्वंभवति अस्मात्कार्यात्परस्मात्कारणाच्चयः

गजेंद्र उवाच ॐनमोभगवतेतस्मैयतएतच्चिदात्मकं पुरुषायादिबीजायपरेशायाभिधीमहि यस्मिन्निदं
यइदंस्वयंयोऽस्मात्परस्माच्चपरस्तंप्रपद्येस्वयंभुवं यःस्वात्मनीदंनिजमाययार्पितंक्वचिद्विभातंक्वचतत्तिरोहितं
अविद्धदृक्साक्ष्युभयंतदीक्षतेसआत्ममूलोऽवतुमांपरात्परः कालेनपंचत्वमितेषुकृत्स्नशोलोकेषुपालेषु
चसर्वहेतुषु तमस्तदासीद्गहनंगभीरंयस्तस्यपारेभिविराजतेविभुः॥ ॥

परंतंस्वयंभुवंस्वतःसिद्धंप्रपद्येशरणंव्रजामि विश्वहेतुत्वंस्वतःसिद्धत्वंचोक्तं इदानींविश्वप्रकाशत्वंस्वप्रकाशत्वंचवर्णयन्प्रार्थयते यः
स्वात्मनीतिविभातंअभिव्यक्तंसत्क्वचित्प्रलयेतिरोहितंलीनंसत् तदुभयंकार्यंकारणंचसाक्षीसन्नीक्षतेसाक्षित्वेहेतुः अविद्धदृक्
अलुप्तदृष्टिः आत्ममूलःस्वप्रकाशः कुतः परात्प्रकाशाच्चक्षुरादेरपिपरः तस्यापिप्रकाशक इत्यर्थः चक्षुषश्चक्षुरित्यादिश्रुतेः तिरोहितमाभि
तद्दर्शयेतस्यपंचपूर्वकंदुर्ज्ञेयत्वंवदन्प्रार्थयते कालेनेतिद्वाभ्यांपंचत्वमितेषुनाशंप्राप्तेषुगहनंदुरवगाहं गंभीरमनंतंतस्यतमसःआदित्यव
र्णंतमसःपरस्तादितिश्रुतेः॥

भा०अ०३० अतएवदेवादयोस्यस्वरूपंनविदुः अंतुर्वाचीनः गंतुंज्ञातुंईरितुंवक्तुंवा दुरत्ययंदुर्गममनुक्रमणंचरितंकथनंवायस्यसः मामवतु कथंतर्हि
तमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतिइत्यादिश्रुतिरित्याशंक्यात्मज्ञानोपायंकथयन्नाह दिदृक्षवइति अलोकव्रतंब्रह्मचर्यादि अव्रणंअच्छिद्रं भूतै
नामात्मभूताः तेषांसुहृदश्च संतः समेगतिरस्तुदुरत्ययानुक्रमणत्वंप्रपंचयन्प्रणमति नविद्यतइत्यादि... लोकानामप्ययः प्रलय
संभवोजन्मतयोर्हेतवेयंतदर्थंयस्तानिजन्मादीनिस्वीकरोति तस्मैनमइत्युत्तरेणान्वयः ब्रह्मणेऽरूपाय अनंतशक्तये उरुरूपायच

नयस्यदेवाऋषयः पदंविदुर्जंतुः पुनःकोर्हतिगंतुमीरितुं यथानटस्याकृतिभिर्विचेष्टितः दुरत्ययानुक्रमणः समावतु
तु दिदृक्षवोयस्यपदंसुमंगलं विमुक्तसंगामुनयः सुसाधवः चरंत्यलोकव्रतमव्रणंवनेभूतात्मभूताः सुहृदः समेग
तिः नविद्यतेयस्यचजन्मकर्मवानंनामरूपेगुणदोषएववा तथापिलोकाप्ययसंभवायय यः स्वमायया तान्यनुकालमृच्छ
ति तस्मैनमः परेशायब्रह्मणेनंतशक्तये अरूपायोरुरूपाय नमआश्चर्यकर्मणे नमआत्मप्रदीपायसाक्षिणेपरमात्म
ने नमोगिरांविदूराय मनसश्चेतसामपि सत्वेनप्रतिलभ्यायनैष्कर्म्येण विपश्चिता नमः कैवल्यनाथायनिर्वाणसुखसंविदे ६

तआश्चर्याणिकर्माणियस्यतस्मैपरेशायनमः आत्मप्रदीपायप्रकाशांतरस्याविषयाय कुतः साक्षिणेप्रकाशकायपरमात्मनेजीवनि
यंत्रे अतएवगिरांविदूराय अप्राप्याय चेतसांचित्तवृत्तीनां तथाचश्रुतिः य[तो] वाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेति एवमपिविपश्चिता
निपुणेन नैष्कर्म्येण संन्यासेन सत्वेनशुद्धेन संन्यासयोगात्यतयःशुद्धसत्वाइतिश्रुतेः प्रतिलभ्यायप्रत्यक्त्वेनप्राप्याय निर्वाणसुखसंवि
देमोक्षानंदानुभूतये॥

गुणधर्म्मिणे सत्वादिधर्मानुकारिणे ज्ञानघनाय चेति निर्विशेषत्वेपि प्राधान्यवैलक्षण्यमुक्तं साक्षिण इति सर्वाध्यक्षत्वेपि निर्विकारत्व
मुक्तं आत्मनां क्षेत्रज्ञानां मूलाय मूलप्रधानस्यापि प्रकृतये उद्भवहेतवे तत्र हेतुः पुरुषाय पूर्वमेव सते तथा च श्रुतिः पूर्वमेवाहमिहास
मिति तत्पुरुषस्य पुरुषत्वमिति पूर्णायेति वा सर्वेंद्रियाणां ये गुणाः विषयास्तेषां द्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययाः इंद्रियप्रवृत्तयो हेतवे ज्ञापकाय यस्य त
स्मै तदेवाह असता अहंकारादिप्रपंचेन छायया सद्रूपया उक्ताय प्रतिबिंबेन बिंबमिव सूचिताय तत्र हेतुः सद्रूपो विषयेष्वाभासो यस्य

नमः शांताय घोराय मूढाय गुणधर्म्मिणे निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्यं सर्वाध्य
क्षाय साक्षिणे पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः ८ सर्वेंद्रियगुणद्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययहेतवे असताच्छाययोक्ता
य सदाभासाय ते नमः नमो नमस्तेखिलकारणाय निःकारणाद्भुतकारणाय सर्व्वागमाम्नायमहार्णवाय
नमोपवर्गाय परायणाय ॥

तस्मै तदुक्तं तृतीये यथा जलस्थ आभासः इत्यादिना पाठांतरे असत्यस्य छायया अध्यासेन असक्ताय युक्ताय तदधिष्ठानायेत्यर्थः अखि
लकारणाय सर्वकारकरूपाय अत एव स्वयं निःकारणाय कारणत्वेपि मृदादिवद्विकारं वारयति अद्भुतकारणायेति एवंभूतत्वे प्रमा
णमाह सर्वे आगमाः पंचरात्रादयः आम्नायाश्च वेदाः तेषां महार्णवाय स्रोतसामिव पर्यवसानस्थानाय अपवर्गाय मोक्षरूपाय अत एव परा
यणाय उत्तमानामाश्रयाय ॥ ॥

टी०-श्री०
गुणारणिस्तयाच्छन्नं चिद्रूपमग्नेर्ज्ञानाग्निः तस्मै तेषां गुणानां क्षोभे कार्ये विस्फूर्जितं बहिर्वृत्तिकं मानसं यस्य सो काम एतद्बहु स्यामिति श्रुतेः नैः कर्म्यमात्मतत्वं तस्य भावेन भावनया विवर्जिता आगमा विधिनिषेधलक्षणा यैः तेषु स्वयमेव प्रकाशमानाय यस्य तस्मै माहक्‌ त्वद्विधस्यासौ प्रसन्नः पशुः तस्य पाशो ऽविद्याकृतस्य विशेषेण मोक्षणं येन तत्र योग्यतामाह मुक्ताय मोक्षने हेतुः भूरिः करुणा यस्य अतस्तार्थेः लयाय स्वांशेन अंतर्यामिरूपेण सर्वेषां तनुभृतां मनसि प्रतीता प्रख्याता या प्रत्यक्‌ दृक्‌ [illegible]मै तथा च श्रुतिः य आत्मनि तिष्ठन्‌ आ

गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपाय तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय नैःकर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयंप्रकाशाय नमस्करोमि मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमो ऽलयाय स्वांशेन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीतप्रत्यग्दृशे भगवते बृहते नमस्ते आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषु सक्तैर्दुःप्रापणाय गुणसंगविवर्जिताय मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय यं धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजंत इष्टां गतिमाप्नुवंति किं त्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं करोतु मे दभ्रदयो विमोक्षणं ॥ ॥

आत्मन्‌ अंतरो यमयतीति भगवते सर्वेषां तनुभृतां नियमने समर्थाय तेषां मनसि स्थितत्वे ऽपि दूरं हते अपरिच्छिन्नाय अंतः स्थत्वे ऽपि देहादिषु सक्तैर्दुःप्रापणाय प्राप्तुमशक्याय तत्र हेतुः गुणसंगेन विवर्जिताय अत एव मुक्तात्मभिः देहादिष्वनासक्तैश्चिंतिताय तैः परिभावितं रूपमाह ज्ञानात्मने इत्यादि इष्टां गतिं काम्यतं धर्मादिफलं प्राप्नुवंत्येव न तु तावदेव किंतु यस्त्वैरकामिता अन्यामप्याशिषो राति देहमप्यव्ययं राति एवंभूतो ऽदभ्रदयः समे विमोक्षणमेव केवलं करोतु नाधिकं प्रार्थये ॥ ॥ ७

एतावदप्यहं भक्तिसुखानसिद्धत्वेन वांछामि यस्य त्वेकांतभक्ताः न कंचिदर्थं वांछंति तं परमेश्वरं मीडे स्तौमीत्युत्तरेणान्वयः तेषां निष्का
मत्वे हेतुः ये वै भगवतः सर्वज्ञान्मुक्तान्प्रपन्नाः सेवितवंतः अत्यद्भुतसुमंगलत्वदर्शनार्थमक्षरत्वादि विशेषणानि परिपूर्णत्वं प्रद
र्शयन्नाह यस्य फल्ग्व्या च स्वल्पयैव कलया अंशेन कृताः जयतादिति तृतीयेनान्वयः कथं कृता इत्यपेक्षायां दृष्टांतो यथार्चिषोग्नेरिति
नो

एकांतियस्य न कंचनार्थं वांछंति ये वै भगवत्प्रपन्ना अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमंगलं गायंत आनंदसमुद्रमग्नाः त
मक्षरं ब्रह्मपरं परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यं अतींद्रियं सूक्ष्ममतीवदूरमनंतमाद्यं परिपूर्णमीडे य
स्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचराः नामरूपविभेदेन फल्ग्व्या च कलया कृताः यथार्चिषोग्नेः सवि
तुर्गभस्तयो निर्यांति संयांत्यसकृत्स्वरोचिषः तथा यतोयं गुणसंप्रवाहो बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गाः स
वै न देवासुरमर्त्यतिर्यङ् न स्त्री न षंढो न पुमान्न जंतुः नायं गुणः कर्म न सन्न चासन्निषेधशेषो जयतादशेषः

प्रवाहे दृष्टांतः सवितुर्गभस्तयः स्वात्मानं त्यो निर्यांति उद्गच्छंति संयांति लीयंते गुणसंप्रवाहमेवाह बुद्धिर्मनः खानीति करणानि शरीरस
र्गः कार्यदेहप्रवाहाश्च यतो भवंति सः अत एव देवादीनां मध्ये कोपि न भवति न जंतुः लिंगत्रयशून्यं प्राणिमात्रमपि किंतु सर्वस्य नि
षेधे अवधित्वेन शिष्यत इति निषेधशेषः मायया अशेषात्मकश्च जयतात् मद्विमोक्षणायाविर्भवतु

नचगाद्वाच्छरीरस्यमोक्षसोनाहंजीवितुमिच्छामि तत्रहेतुः अमुयाअंतर्वहिश्चाविवेकव्याप्तयागजजात्याकिंप्रयोजनं आत्मलोकस्य
आत्मस्वरूपस्ययदावरणमज्ञानंतस्यैवतुमोक्षमिच्छामियस्यमोक्षस्यकालेननाशोनास्ति यद्वादेहस्यतुमोक्षोदेहनाशेनस्यैवकिं
तेनमोक्षप्रार्थनेन आत्मलोकावरणस्यतुकालेनविप्लवोनास्ति ज्ञानैकनिवर्त्यत्वात् अतस्तस्यैवमोक्षमिच्छामीत्यर्थः सोहमु
तः विश्वं विश्वरूपं अविश्वं विश्वव्यतिरिक्तं च विश्वं वेदोधनं उपकरणं यस्य तं विश्वस्यात्मानं च केवलं प्रणतोस्मि न तु तं जानामि यो

जिजीविषेनाहमिहामुयाकिमंतर्वहिश्चावृतयेभयोन्या इच्छामिकालेननयस्यविप्लवस्तस्यात्मलोकावरणस्यमोक्षं सोहं
विश्वसृजंविश्वमविश्वंविश्ववेदसं विश्वात्मानमजंब्रह्मप्रणतोस्मिपरंपदं योगरंधितकर्माणोहृदियोगविभाविते योगि
नोयंप्रपश्यंतियोगेशंतंनतोस्म्यहं नमोनमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय प्रपन्नपालायदुरंतशक्त
येकदिंद्रियाणामनवाप्यवर्त्मने नायंवेदस्वमात्मानंयच्छक्त्याहंधियाहतं तंदुरत्ययमाहात्म्यंभगवंतमितोस्म्यहं ८

ंविनादुर्ज्ञानत्वादित्याह योगेनभगवद्धर्मेणरंधितानिदग्धानिकर्माणियेषांते यंप्रपश्यंति तर्हिसर्वेपियोगमेवकिंनाश्रिताः तत्राह
नमइतिद्वाभ्यां असह्योवेगोरागादिलक्षणोयस्यतथाभूतंशक्तित्रयंयस्यतस्मै वहिश्चअखिलधियांसर्वेंद्रियाणांगुणशब्दादिरूपेण
प्रतीयमानाय अतःकदिंद्रियाणांकुत्सितानींद्रियाणियेषांतेषामनवाप्यंवर्त्मयस्य यच्छक्त्यास्वमाययाअहंधीः तयाहतंआवृतंअयंज
नोनवेद दुरत्ययंमाहात्म्यंयस्यतं इतः आश्रितोस्मि

उपवर्णितं विशेषं मूर्त्तिभेदं विनापरं तत्त्वं येनतं विविधाभ्यासो लिंगसिद्धामूर्त्तिभेदः तस्याम भिमानो येषां अतः एते यदा नोपजग्मुः तत्र तदा अखिला
मरमयः सर्वदेवमयमूर्त्तिः दिविजैर्देवैः सह छंदोमयेनेति श्लोकद्वयोक्तं एवं दृष्ट्वा उपात्तं उद्धृतं चक्रं येन गरुडोपि मंदगतिरिति ततः सहसावतीर्य
अरिणा चक्रेण विपाटितमुखं यस्य उस्रियाणां देवानां ॥अष्टमे तृतीयः॥ चतुर्थे तु तयोर्ग्राहः शापं गंधर्वतां पुनः गजेमुमार्षदं कृत्वा हरिर्नि

श्रीशुक उवाच एवं गजेंद्रमुपवर्णितनिर्विशेषं ब्रह्मादयो विविधलिंगभिदाभिमानाः नैते यदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वा
त्तत्राखिलामरमयो हरिराविरासीत् तं तद्वदार्त्तमुपलभ्य जगन्निवासः स्तोत्रं निशम्य दिविजैः सह संस्तुवद्भिः छंदोमयेन ग
रुडेन समुह्यमानश्चक्रायुधोभ्यगमदाशु यतो गजेंद्रः सोंतःसरस्युरुबलेन गृहीत आर्त्तो दृष्ट्वा गरुत्मति हरिं ख उपात्तचक्रं
उत्क्षिप्य सांबुजकरं गिरमाह कृच्छ्रान्नारायणाखिलगुरो भगवन्नमस्ते तं वीक्ष्य पीडितमजः सहसावतीर्य सग्राहमाशु सर
सः कृपयोज्जहार ग्राहाद्विपाटितमुखादरिणा गजेंद्रं संपश्यतां हरिरमूमुचदुस्रियाणां ॥ इति श्रीभागवते म० अष्टमस्कं
धे तृतीयोध्यायः॥ ॥श्रीशुक उवाच॥ ॥तदा देवर्षिगंधर्वा ब्रह्मेशानपुरोगमाः मुमुचुः कुसुमासारं शंसंतः कर्म तद्ध
रेः नेदुर्दुंदुभयो दिव्या गंधर्वा ननृतुर्जगुः ऋषयश्चारणाः सिद्धास्तुष्टुवुः पुरुषोत्तमं योसौ ग्राहः स वै सद्यः परमाश्चर्यरूपधृक्
मुक्तो देवलशापेन हूहूर्गंधर्वसत्तमः ॥ ॥

[illegible] हूहूसंज्ञो गंधर्वसत्तमः असौ देवलस्य शापेन ग्राहो जातः सद्यो मुक्तः सन् [illegible] लोकमगायत तेषां च यः एवं हीति [illegible] कथा सरसि।
[illegible] क्रीडन्नसौ स्नातुं प्रविष्टं देवलं पादेन प्रगृह्य विचकर्ष स च प्रकुपितो ग्राहो भवेति शशाप तेन च प्रसादितः सन्नुवाच एवमेव गजेंद्रं [illegible]
ततश्च गजेंद्रमुद्धरन् हरिस्त्वामपि मोचयिष्यतीति॥ ॥

टी० स्क० कथंभूतं यन्नासो धाम आश्रयं अतः कीर्तन्याः कीर्तनीया गुणाः सत्कथाश्च यस्य तं स्वं गंधर्वलोकं कुलावलेमलयाद्वा आश्रमो यस्य तूष्णीं
रहस्युपासीनं वीक्ष्य शापमेवाह असाधुरित्यादि अकृता अशिक्षिता बुद्धिर्यस्य तं गजो यथा स्तब्धमतिस्तथैवायं अतः स एव गज एव भवत्विति निश्चि

प्रणम्य शिरसाधीमान् उत्तमश्लोकं मयायं अगायत यन्नो धाम कीर्त्यन्यगुणसत्कथं सोनुकंपित ईशेन परिक्रम्य प्रणम्य तं लोकस्य
पश्यतो लोकं स्वमगान्मुक्तकिल्बिषः गजेंद्रो भगवत्स्पर्शाद्विमुक्तो ज्ञानबंधनात् प्राप्तो भगवतो रूपं पीतवासाश्चतुर्भुजः स
वै पूर्वमभूद्राजा पांड्यो द्रविडसत्तमः इंद्रद्युम्न इति ख्यातो विष्णुव्रतपरायणः स एकदाराधनकाल आत्मवान्गृहीतमौनव्रत
ईश्वरं हरिं जटाधरस्तापसो आप्लुतो च्युतं तमर्चयामास कुलाचलाश्रयः यदृच्छया तत्र महायशा मुनिः समागमच्छिष्यगणैः परिश्रृतः
स्त५ तं वीक्ष्य तूष्णीमकृतार्हणादिकं रहस्युपासीनमृषिश्चुकोप ह तस्मा इमं शापमदादसाधुरयं दुरात्मा कृतबुद्धिरद्य विप्रावमंता विश
तां तमिस्रं यथा गजः स्तब्धमतिः स एव श्री शुक उवाच एवं शप्त्वा गतो गस्त्यो भगवान्नृप सानुगः इंद्रद्युम्नोपि राजर्षिर्दिष्टं
तदुपधारयन् आपन्नः कौंजरीं योनिमात्मस्मृतिविनाशिनीं हर्यर्चनानुभावेन यद्गजत्वेप्यनुस्मृतिः एवं विमोक्ष्य गजयूथपम ९
ब्जनाभस्तेनापि पार्षदतां गमितेन युक्तः गंधर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माद्भुतं स्वभुवनं गरुडासनो गात् एतन्महाराज
तवेरितो मया कृष्णानुभावो गजराजमोक्षणं स्वर्ग्यं यशस्यं कलिकल्मषापहं दुःस्वप्ननाशं कुरुवर्य शृण्वतां

दैः दिष्टं दैवप्रापितं तदुपधारयन्नालोचयन्कौंजरीं योनिमापन्नः तर्हि पश्चात्कथं स्मृतिर्जाता तत्राह हरेरर्चनस्यानुभावेनेति अद्भुतं स्व
भवनमगात् एतद्गजराजमोक्षणं नाम कृष्णानुभावस्तवेरितः कथंभूतं तत्राह स्वर्ग्यमित्यादि दुःस्वप्नं नाशयतीति तथा ॥

अतः श्रेयस्कामाः एतद्यथावदनुकीर्त्तयंति अनेन श्रेयो भवतीति कुतो ज्ञातं साक्षाद्भगवद्वचनादेवेत्याह इदमाहेत्यादि यावत्समाप्ति प्रसंगादन्यस्यापि स्मरणे फलमुच्यते सर्वेषां द्वितीयांतानां स्मरंतीत्यष्टमेनान्वयः [illegible] अव्ययं धर्म्मं भक्तिलक्षणं सोमकश्यपयोरपि पत्नी

यथानुकीर्त्तयंत्येतच्छ्रेयस्कामा द्विजातयः शुचयः प्रातरुत्थाय दुःस्वप्नाद्युपशांतये इदमाह हरिः प्रीतो गजेंद्रं कुरुसत्तम शृण्वतां सर्वभूतानां सर्वभूतमयो विभुः श्रीभगवानुवाच येमां त्वां च सरश्चेदं गिरिकंदरकाननं वेत्रकीचकवेणूनां गुल्मानि सुरपादपान् शृंगाणीमानि धिष्ण्यानि ब्रह्मणो मे शिवस्य च क्षीरोदं मे प्रियं धाम श्वेतद्वीपं च भास्वरं श्रीवत्सं कौस्तुभं मालां गदां कौमोदकीं मम सुदर्शनं पांचजन्यं सुपर्णं पतगेश्वरं शेषं च मत्कलां सूक्ष्मां श्रियं देवीं मदाश्रयां ब्रह्माणं नारदमृषिं भवं प्रह्लादमेव च मत्स्यकूर्म्मवराहाद्यैरवतारैः कृतानि मे कर्म्माण्यनंतपुण्यानि सूर्यं सोमं हुताशनं प्रणवं सत्यमव्यक्तं गोविप्रान् धर्म्ममव्ययं दाक्षायणीर्धर्म्मपत्नीः सोमकश्यपयोरपि गंगां सरस्वतीं नंदां कालिंदीं सितवारणं ध्रुवं ब्रह्मर्षीन्सप्त पुण्यश्लोकांश्च मानवान् उत्थायापररात्रांते प्रयताः सुसमाहिताः स्मरंति मम रूपाणि मुच्यंते ह्येनसोऽखिलात् ये मां स्तुवंत्यनेनांग प्रतिबुध्य निशात्यये तेषां प्राणात्यये चाहं ददामि विमलां मतिं श्रीशुक उवाच इत्यादिश्य हृषीकेशः प्रध्माय जलजोत्तमं हर्षयन्विबुधानीकमारुरोह खगोत्तमं इति श्रीभागवते ।० अष्टम० गजेंद्रमोक्षणं नाम चतुर्थोऽध्यायः

दाक्षायणीः सितवारणमैरावतं सुसमाहिताः एकाग्रचित्ताः मम रूपाणि महिस्तुतीः जलजोत्तमं शंखवरं प्रध्माय वादयित्वा इति अष्टमे टीकायां चतुर्थः

भा० स्कं० अथ मन्वन्तरानुसंगमस्मिन्नध्याये ऽनुवर्ण्यते खलु कपटरूपेण नयस्त्रोमाधायितं सलोः पंचमे पंचमं षष्ठं चाकथयन्मनुं क्षिप्रं शापाच्चनिःश्रीकैर्देवैः
सेहदहरिस्तुतिः तामस्य तु थैमनुस्तस्य सोदरो ऽप्रजाता। तस्य वैकुण्ठसंज्ञस्य हरेरनुभावः सनकादिशापेन दैत्यतां प्राप्तौ स्वपार्षदौ हत्वा वाराहो॥

श्रीशुक उवाच राजन्नुदितमेतत्ते हरेः कर्माघनाशनं गजेंद्रमोक्षणं पुण्यं रैवतं त्वंतरं शृणु पंचमो रैवतो नाम मनुस्तामसो
दरः बलिविंध्यादयस्तस्य सुता अर्जुनपूर्वकाः विभुरिंद्रः सुरगणा राजन्भूतरयादयः हिरण्यरोमा वेदशिरा ऊर्द्ध्वबाह्वादयो
द्विजाः पत्नी विकुंठा शुभ्रस्य वैकुंठैः सुरसत्तमैः तयोः स्वकलया जज्ञे वैकुंठो भगवान् स्वयं वैकुंठः कल्पितो येन लोको लोकन
मस्कृतः रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या तत्प्रियकाम्यया। तस्यानुभावः कथितो गुणाश्च परमोदयाः भौमान् रेणून् स विममे यो॥
विष्णोर्वर्णयेद्गुणान् षष्ठश्चक्षुषः पुत्र वैराजन्नाम वै मनुः पूरुपूरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः इंद्रो मंत्रद्रुमस्तत्र देवा आ
प्यादयो गणाः मुनयस्तत्र वै राजन् हविष्मद्वीरकादयः तत्रापि देवः संभूत्यां वैराजस्याभवत्सुतः अजितो नाम भगवानंशेन
जगतः पतिः पयोधिं येन निर्मथ्य सुराणां साधिता सुधा भ्रममाणोंभसि धृतः कूर्मरूपेण मंदरः राजोवाच॥ ॥यथा भ
गवता ब्रह्मन् मथितः क्षीरसागरः यदर्थं वा यतश्चाद्रिं दधारांबुचरात्मना यथामृतं सुरैः प्राप्तं किंचान्यदभवत्ततः एत
द्भगवतः कर्म वदस्व परमाद्भुतं त्वया संकथ्यमानेन महिम्ना सात्वतां पते नातितृप्यति मे चित्तं सुचिरं तापतापितं १०

दिरूपेण युद्धादिलक्षणः गुणाश्च ब्रह्मण्यतादयः परमोदयाश्च महदैश्वर्यः कथितास्तृतीयस्कंधादिषु यतो हेतोश्चांबुचरात्मना कूर्मरूपेण सु
राणां साधिता सुधेत्युक्त्या युद्धाद्यपि सूचितं अतः पृच्छति किंचान्यदिति

नोत्तिष्टेरन्न पुनर्जीविति स्मेत्यर्थः दुर्वाससा हि कृष्णाविन्मार्गे गच्छं तमिंद्रं दृष्ट्वा स्वकंठस्थामालां तस्मै दत्ता तेन च श्रीमदेन नागहस्तेरावतस्य
कुंभयोर्निक्षिप्ता च गजोऽनम पद्भ्यां तां मालां चूर्णीचकार ततः कुपितो दुर्वासः शशाप त्रिभिर्लोकैः सह निःश्रीको भवेति तदेतदाह युद्ध
दुर्वाससः शापेनेति इज्यादयः यागाद्याः असुरान् यथा दैत्यैर्बलक्षणेन बलपुष्ट्यादियुक्तान् त्रिलोकेत्यर्थः हरिं शरणं गताः संतोषयथा पूर्वं स

श्रीसूत उवाच संपृष्टो भगवानेवं द्वैपायनसुतो द्विजाः अभिनंद्य हरेर्वीर्यमभ्याचष्टुं प्रचक्रमे श्रीशुक उवाच यदा युद्धे
सुरैर्देवा बध्यमानाः शितायुधैः गतासवो निपतिता नोत्तिष्ठेरन् स्म भूयशः यदा दुर्वाससः शापात्सेंद्रा लोकास्त्रयो नृ
प निःश्रीकाश्चाभवंस्तत्र नेशुरिज्यादयः क्रियाः निशाम्यैतत्सुरगणा महेंद्रवरुणादयः नाध्यगच्छन्स्वयं मंत्रैर्मंत्रयंतो वि
निश्चयं ततो ब्रह्मसभां जग्मुर्मेरोर्मूर्द्धनि सर्वशः सर्वं विज्ञापयांचक्रुः प्रणताः परमेष्ठिने स विलोक्येंद्रवाय्वादीन्निःसत्वा
न्विगतप्रभान् लोकानमंगलप्रायानसुरानयथा विभुः समाहितेन मनसा संस्मरन्पुरुषं परं उवाचोत्फुल्लवदनो देवान्
स भगवान्परः अहं भवो यूयमथासुरादयो मनुष्यतिर्यग्द्रुमघर्मजातयः यस्यावतारांशकलाविसर्जिता व्रजाम सर्वे शर
णं तमव्ययं न यस्य वध्यो न च रक्षणीयो नोपेक्षणीयादरणीयपक्षः अथापि सर्गस्थितिसंयमार्थं धत्ते रजः सत्व तमांसि काले॥

वेधास्तमस्तौति हर्षेणोत्फुल्लं विकसितं वदनं यस्य मनुष्यादयो जरायुजाः द्रुमा उद्भिज्जाः घर्मजाः स्वेदजाः यस्यावतारः पुरुषः तस्यांशो ब्रह्मा तस्य कलाम
रीच्यादयस्ताभिर्विसर्जिताः पुत्रपौत्रादिद्वारजनिताः ननु तर्हि सर्वेषां समः प्रीतः किं शरणाश्रयेण सत्यं यद्यप्येवं तथाप्यद्य समत्य रूपातील
निष्पत्तीसा श्रयेनाह नयस्येति द्वाभ्यां

सी०अ० स्थितिपालनस्य क्षणः कालः अतः सुरप्रियः सन् स्वीयानां नः शं सुखं करिष्यति यत्र श्रीराधेहरेर्वा सत्त्वदेवतमसः परं स्थानं यद्वा लो
कालोकात्परतोयत्तमस्ततः परं स्थानं जगाम देवी सिर्लोकेप्रसिद्धा सिद्धैर्दिकास्तिगा र्लिः स्तुतिमकरोत् देवक्षरं नमामहे न नाम हे देव क्ष
त्वां नमामेतिवा सर्वोतरं निष्कलं कुतः निरुपाधिं तत्कुतः मनोग्रयाणं मवरत्वे हेतुः सत्त्वं कुतः अविक्रिय्रीं तत्कुतः अनंतं आद्यं च अनादि
आद्यंतवंतो हि रज्जुादिविक्रियावंति किंचगुहाश्रयं सर्वातरं निष्कलं कुतः निरुपाधिं तत्कुतः मनोग्रयाणं मनसे पिजविष्टं मनः प्राप्येरम

अयं तु तस्य स्थितिपालनक्षणः सत्वं युधाणस्य नवाय देहिनां तस्मात् व्रजामः शरणं जगत्कुलं स्थानांस नो धास्यति त्वां सुरप्रि
यः श्रीशुक उवाच इत्याभाष्य सुरान्वेधाः सह देवैररिंदम अजितस्य पदं साक्षाज्जगाम तमसः परं तत्राहृष्ट स्वरूपायश्रु
तपूर्वाय वै विलो स्तुतिमब्रूतदैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेंद्रियः श्रीब्रह्म उवाच अविक्रियं सत्यमनंतमाद्यं गुहाश्रयं निष्क
लमप्रतर्क्यं मनोग्रयाणं वचसानिरुक्तं नमामहे देववरं वरेण्यं विपश्चितं प्राणमनोधियात्मनामर्थेद्रियाभासमनि
द्रमव्रणं छायातपौ यत्र न गृध्रपक्षौ तमक्षरं खं त्रियुगं व्रजामहे

ने ततः प्रागेव विद्यमानत्वात् तथा च श्रुतिः अनेजदेकं मनसो जवीयो नैनद्देवा आप्नुवन्पूर्वमर्षत् तद्धावतोन्यानत्येति तिष्ठदिति वचस ११
अनिरुक्तं अविषयत्वात् यद्वाचानभ्युदितं येन वागभ्युद्यत इति श्रुतेः मनोवचसो अगोचरत्वात् अप्रतर्क्यं यथेष्टं वा सर्वेषां हेतुहेतुमद्भावः
किं च प्राणादीनां विपश्चितं ज्ञातारं आत्मा अहंकारो देहो वा न तु तत्व्यतिरिक्तं इत्यमस्तीत्याह अर्था विषयः इंद्रियाणि तद्ग्राहकाणि तद्रूप
यरूपेणाभासत इति तथा नं तथाप्यनिंद्रं स्वप्नहृष्टवद्धस्तनिरहितं कुतः अव्रणं अदेहं अत एव अक्षरं खमिव व्यापिनं च सर्वत्र हेतुः यत्र
यस्मिन् गृध्रपक्षौ जीवपक्षपातिनौ छायातपौ अविद्या च तन्निवर्तिका विद्या च न स्तः त्रियुगं त्रिषु युगेषु आविर्भावं तं शरणं व्रजामः॥ ॥

तदेवमविक्रियं दितिः सर्वज्ञत्वादि सिद्धमत्यल्पं वरेण्यत्वं चोक्तं संसारचक्राधारत्वेनापि तदेव दर्शयन्नाह अजस्य जीवस्य चक्रं च क्रं बदावर्त्तमनं देहादि अजया मायया प्रेर्यमाणं यत्तु यः अक्षोयस्य यदधिष्ठानमाहुस्तमृतं सत्यं प्रपद्ये कथंभूतं चक्रं मनोमयं मनः प्रधानं दशेन्द्रियाणि पंचप्राणाश्चेति एवं पंचदश आराः अरा यस्य अष्टत्रोधुगं त्रयो गुणा नाभिरिव मध्ये यस्य विद्युदिव चलं अष्टौ प्रकृतयो नेमयः आवरणानि यस्य सर्व जीवनियंतत्वादिना वरिष्ठत्वमाह य इति य उपसुपर्णं जीवसमीपे तं नियंतृत्वेन आसां चक [illegible] आसोत्सम य द्वा सुपर्णा सयुजा सखा यासमानं वृक्षं परिषस्वजात इति श्रुतेः य द्वा सकारजार्थं गरुडस्योपरि य उपविष्ट इत्यर्थः तर्हि देहस्थत्वाद् चक्रस्रुग्णादि क्रियावेशात्

अजस्य चक्रं त्वजयेर्यमाणं मनोमयं पंचदशारमाशु त्रिनाभि विद्युच्चलमष्टनेमि यदक्षमाहुस्तमृतं प्रपद्ये य ए कवर्णं तमसः परं तदालोकमव्यक्तमनंतपारं आसां चकारोपसुपर्णमेनमुपासते योगरथेन धीराः न यस्य कश्चातितितर्[illegible] मायां यया जनो मुह्यति वेद नार्थं तं निर्जितात्मात्मगुणं परेशं नम[illegible]भूतेषु समं चरंतम्॥

जीवसाम्यं स्यात् तत्राह एकवर्णं ज्ञानैकस्वरूपं तमसः प्रकृतेः परं अलोकं अदृश्यं अव्यक्तं निर्विकल्पं अनंतपारं कालतो देशतश्च परिच्छिन्नं तद्वदैक्यं अप्रच्युतस्वरूपत्वान्न जीवसाम्यं तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति इति शोकमूर्च्छणादित्यर्थः अत एव ये धीराः योगेन रथेन प्राप्ति साधनेनोपासते तत्रजं तेतं नमामि इत्युत्तरेणान्वयः मायानियंतृत्वेनापि जीवसाम्यं परिहरन् वरिष्ठत्वमाह यस्य मायां कश्चकश्चिदपि नातितितर्ति नातिक्रामति कथंभूतां जनो यया मुह्यति अर्थमात्मस्वरूपं न तु वेद निर्जित आत्मा आत्मशक्तिर्माया च तद्गुणा येनेतं॥

न२

स० श्री अर्थंनवेदेतियदुक्तंतत्स्पष्टयन्नाह इमेवयंदेवाःऋषयश्चयस्यप्रिययातन्वासत्वेनैवसृष्टाअपिवदिष्ठांतस्यसत्तांबहिरंतराभ्यामाविःप्रकटम
पिसूक्ष्मांगतिंनिरुपाधिस्वरूपंविद्मः इतरप्रधानाःरजस्तमोमयाःकुतोविदुः तंनमामीतिपूर्वेणैवान्वयः इदानींवैराजरूपेणस्तुवन्प्रार्थय
ते पादौमहीतिद्वादशभिः यत्रमह्यांजरायुजादिभूतसर्गःसामहीयस्यपादौसःनःप्रसीदतु आत्मतंत्रःपादादिमत्वेपिनतत्परतंत्रःकुतः
ब्रह्मअच्युतब्रह्मरूपः तत्कुतःमहतीविभूतिरैश्वर्यंयस्यसः॥२७॥ उदारंवीर्यंव्याप्तिर्यस्यतदापोयस्यरेतःसनःप्रसीदतु उदारवीर्यतामाह

न१

इमेवयंयत्प्रिययैवतन्वासत्वेनसृष्टाबहिरंतराविः गतिंनसूक्ष्मामृषयश्चविद्महेकुतोसुराद्याइतरप्रधानाः पादौमहीयं
स्वकृतेवयस्यचतुर्विधोयत्रहिभूतसर्गः सवैमहापूरुषआत्मतंत्रःप्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः अंभस्तुयद्रेतउदारवीर्यंसि
ध्यंतिजीवंत्युतवर्द्धमानाः लोकास्त्रयोथाखिललोकपालाःप्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः सोमंमनोयस्यसमामनंतिदि
वौकसांवैबलमंधआयुः ईशोनगानांप्रजनःप्रजानांप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः अग्निर्मुखंयस्यतुजातवेदा
जातःक्रियाकांडनिमित्तजन्मा अंतःसमुद्रेनुपचन्स्वधातून्प्रसीदतांनःसमहाविभूतिः॥

यतोंभसोलोकादयःसिद्ध्यंतिजायंते यःसोमोदेवानामंधःअन्नंअतएवबलमायुश्च नगानांवृक्षाणांप्रकर्षेणजनयतिवर्द्धयतीति
प्रजनः यस्यमनःसमामनंतिप्रसीदतु अग्निर्यस्यमुखंजातःकथंभूतःजातवेदाधनंयस्मात् क्रियाकांडतत्प्रतिपाद्यंकर्मतन्नि
मित्तंजन्मयस्य अंतःसमुद्रेउदरमध्येस्वधातून्पाकादीनेवान्नादीन् प्रसिद्धंसमुद्रेपिवाडवरूपेणउदकान्येवानुपचन्नग्निः॥ ॥ ॥

१२

एष तरणिर्यस्य चक्षुरासीत् कथंभूतः देवयानं अर्चिरादिमार्गं देवता त्रयीमयः सैषा त्रय्येव विद्या तपतीति श्रुतेः ब्रह्मणो धिष्ण्यं उपासना।
स्थानं यएषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुष इति श्रुतेः मुक्तेर्द्वारं देवयानत्वात् अमृतं च पुन्यलोकत्वात् मृत्युश्च कालात्मकत्वात् एवंभूतस्तरणि
र्यस्य चक्षुः सः कथंभूतो वायुः चराचराणां सह आदिधर्मवान् प्राणः यं प्राणं वयं बुद्ध्याद्यधिष्ठात्रो देवाः सम्राजं भृत्या इव अन्वास्म अनुसृतव।

यच्चक्षुरासीत्तरणिर्देवयानं त्रयीमयो ब्रह्मण एष धिष्ण्यं द्वारं च मुक्तेरमृतं च मृत्युः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः प्राणादभू
द्यस्य चराचराणां प्राणः सहो बलमोजश्च वायुः अन्वास्म संम्राजमिवानुगा वयं प्रसीदतां नः स महाविभूतिः श्रोत्राद्दिशो
यस्य हृदश्च खानि प्रजज्ञिरे खं पुरुषस्य नाभ्याः प्राणेंद्रियात्मासुशरीरकेतः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः बलान्महेंद्र
स्त्रिदशाः प्रसादान्मन्योर्गिरीशो धिषणाद्विरिंचः खेभ्यश्च छंदांस्यृषयो मेढ्रतः कः प्रसीदतां नः स म[...]विभूतिः श्री
र्वक्षसः पितरश्छायया सन् धर्मः स्तनादितरः पृष्ठतोऽभूत् द्यौर्यस्य शीर्ष्णोऽप्सरसो विहारात् प्रसीदतां नः स महाविभूतिः
विप्रो मुखाद्ब्रह्म च यस्य गुह्यं राजन्य आसीद्भुजयोर्बलं च ऊर्वोर्विडोजोंऽघ्रिरवेद[...]द्रौ प्र[...]सीदतां नः स महाविभूतिः॥

स्थिताः एवंभूतो वायुर्यस्य प्राणादभूत् खानि देहगतछिद्राणि प्राणाः पंचवृत्तिः इंद्रियाणि चक्षुरात्मा मनश्च असवो नागकूर्मादयः शरीरं च तेषां
केतं आश्रयः अभूत् तं यस्य पुरुषस्य नाभ्याः प्रयंजेसः यस्य बलात् महेंद्रो जज्ञे छंदांसि ऋषयश्च खेभ्यः कः प्रजापतिः इतरः अधर्मः विट् वैश्य ओजः
नैपुण्यं तस्य वृत्तिः अंघ्रिः अंघ्रिजावित्यर्थः अवेदशूद्रौ अवेदो वेदव्यतिरिक्ता शुश्रूषा वृत्तिः तद्वृत्तिमान् शूद्रश्च पाठान्तरं सुगमं

मो०त्रू० उपरि उन्नरोस्यात् नस्तः नासिकातो द्युतिः कांतिः पशव्यः पशूनां हितः कामः स्पर्शेनाहत इत्यं ऽद्भुतानि वयः कालः विशेषं लौकिकप्रपंचं यद्य
स्माद् दुर्विसाध्यं कुतः बुधाय वाधं विद्वत्तिरयोहस्मानं पाठांतरे अबुधानां मायेत्यववोधो यस्मिन्नित्यर्थः तदेवं प्रपंचमुपवर्ण्य पिनिः प्रपंचमुप
वर्णयन् प्रणमति नमो विश्वेति वृत्तिर्निर्देशनादिभिः न सख्यान्वयः तस्यैव ऊतिः लीलायस्य तस्मै ते सस्मितं मुखांबुजं दिदृक्षूणां नो

लो० लः धरात्मीतिरूपर्यत् तद्युतिर्नस्तः पशव्यः स्पर्शेन कामः सुवीर्यमः पद्मसत्व सुकालः प्रसीद तां नः समहाविभू
तिः इत्यं वयः कर्मगुणान् विशेषं यद्योगमायामर्हितान्वदंति यद्दुर्विताध्यं अबुधायवाधं प्रसीद तां नः समहाविभूतिः
नमोस्तु तस्मा उपशांतशक्तये स्वाराज्यलाभप्रतिपूरितात्मने गुणेषु मायारचितेषु वृत्तिभिर्न सज्जमानाय नभस्वदूतये
सत्वं नो दर्शयात्मानमस्मत्करणगोचरं प्रपन्नानां दिदृक्षूणां सस्मितं ते मुखांबुजं तैस्तैः स्वेच्छाभूतैरूपैः काले काले स्वयं
विभो कर्मदुर्विषहं यन्नो भगवांस्तत्करोति हि क्लेशभूर्यल्पसाराणि कर्माणि विफलानि वा देहिनां विषयार्तानां न तथै
वार्पितं त्वयि १३

स्माद्बुसुरादिकरणगोचरं यथा भवति एवं वात्मानं दर्शयन् स्वेच्छानुवर्तित्वं वदत तत्र क्लेशोद्धृष्टमेवेत्याह तैस्तैरिति यन्नो दुर्विषहमस्माकं
कर्म तद्भगवान्स्वयमेव करोति हि नचवहिर्मुखानामिव त्वदज्ञानामस्माकं त्वय्यर्पितानि पूर्वपुण्यानि विपरीतफलानि भवितुमर्हंती
त्याह क्लेशो भूरि येषु अल्पं सारं फलं येषु यद्वा विफलान्येव सकामानां कर्माणि त्वय्यर्पितं तु नैव तथा॥ ॥ ॥ ॥

तन्न वैफल्यमुपपादयति अवमः अल्पोपि कर्मकल्पः कर्माभासोऽपीश्वरार्पितश्चेद्विफलाय अमायन कल्पते हि यस्मात्स एव ईश्वरः पुरुषस्या
त्मा अत एव दयितो हितश्च न ह्यात्मनि दयिते हिते चार्पितं निःफलं स्यात् अनंतफलत्वमाह यथा मूलासेवचनं स्कंधानां शाखानां च भवति एवं
सत्यपि त्वदर्पितकर्मणां त्वद्भक्तानामस्माकं यन्निमित्तमिदं दुःखमिति त्वमेव वेत्सीत्याशयेनाह नम इति दुर्वितर्क्याण्यात्मकर्माणि स्वलीला वि

नावमः कर्मकल्पोपि विफलायेश्वरार्पितः कल्पते पुरुषस्यैव स ह्यात्मा दयितो हितः यथा हि स्कंधशाखानां तरोर्मूलाव
सेचनं एवमाराधनं विष्णोः सर्वेषामात्मनश्च हि नमस्तुभ्यमनंताय दुर्वितर्क्यात्मकर्मणे निर्गुणाय गुणेशाय सत्वस्था
य च सांप्रतं इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे अमृतमथने पंचमोध्यायः श्रीशुक उवाच एवं स्तुतः सुरग
णैर्भगवान् हरिरीश्वरः तेषामाविरभूद्राजन्सहस्रार्कोदयद्युतिः तेनैव सहसा सर्वे देवाः प्रतिहतेक्षणाः नापश्यन्
खं दिशः क्षोणीमात्मानं च कुतो विभुं विरिंचो भगवान्दृष्ट्वा सह शर्वेण तां तनुं स्वच्छां मरकतश्यामां कंजगर्भारुणेक्षणां
तप्तहेमावदातेन लसत्कौशेयवाससा प्रसन्नचारुसर्वांगीं सुमुखीं सुंदरभ्रुवं

ष्ठितानि यस्य तस्मै इति अष्टमे पंचमः ॥ ॥ षष्ठे पुनः स्तुतिर्विष्णावाविर्भूते सुरैः कृता तन्मंत्राच्चासुरैः साकममृतार्थमहोद्यमः सहस्रार्काणामुदये द्युति
तिर्यस्य महसा तेजसा प्रतिहतानीक्षणानि चक्षूंषि येषां तामाविर्भूतां तां तनुं विरिंचो दृष्ट्वा तुष्टावेति पंचमेनान्वयः कंजगर्भवदरुणे ईक्षणे यस्याः
तप्तहेमवदवदातेन पीतेन लसता कौशेयवाससा युक्तां प्रसन्नानि चारूणि सर्वाण्यंगानि यस्याः शोभनं मुखं यस्याः सुंदरे भ्रुवौ यस्याः ॥ ॥

टी० महांतो मणयो यस्मिन् तेन किरीटेन कर्णाभरणे कुंडले ताभ्यां निर्भातौ यौ कपोलौ ताभ्यां श्रीर्मुखांबुजे यस्याः कौस्तुभः आभरणं कंठे यस्याः
लक्ष्मीं वक्षसि बिभ्रतीं देवप्रवरो ब्रह्मा सर्वांगैरवनिं गतैः साष्टांगप्रणतैः अनाविराविरासेयं नाद्भुतास्त्विति ब्रुवन् अस्मासि पैति नित्यत्ववि
भुत्वेन भगवत्तनोः श्रीमूर्तेरयमाविर्भाव एव न त्वस्मदादिजन्मादि तवास्तीत्याह न जाता जन्मादयो यस्य कुतः अगुणाय अतो निर्वाणसुखस्या
र्णवाय अपारमोक्षसुखायेत्यर्थः तथापि अणोरणिम्ने अतिसूक्ष्माय दुर्ज्ञानत्वात् वस्तुतस्तु अपरिमेयं इयत्तातीतं धाम मूर्तिर्यस्य तस्मै।

महामणिकिरीटेनकेयूराभ्यांचभूषितां कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखांबुजां कांचीकलापवलयहारनूपुरशो
भितां कौस्तुभाभरणांलक्ष्मींबिभ्रतींवनमालिनीं सुदर्शनादिभिःस्वास्त्रैर्मूर्तिमद्भिरुपासितां तुष्टावदेवप्रवरःस
शर्वःपुरुषंपरं सर्वामरगणैःसाकंसर्वांगैरवनिंगतैः ब्रह्मोवाच॥ ॥अजातजन्मस्थितिसंयमायागुणायनिर्वा
णसुखार्णवाय अणोरणिम्नेपरिगण्यधाम्नेमहानुभावायनमोनमस्ते रूपंतवैतत्पुरुषर्षभेज्यंश्रेयोर्थिभिर्वै
दिकतांत्रिकेण योगेनधातःसहनस्त्रिलोकान् पश्याम्यमुष्मिन्नुह विश्वमूर्तौ॥ ॥ २५

न चैतदसंभावितं यतः महाननिंत्योनुभावो यस्य तन्मूर्तेः सनातनत्वमपरिमेयत्वं चोपपादयति रूपमिति हे पुरुषर्षभ हे धातः एतत्तव रूपं वैदिकेन
तांत्रिकेण च योगेन श्रेयोर्थिभिः सदा इज्यं पूज्यं अतो नेदमिदानीमपूर्वं जातमिति भावः ननु यूयं देवाः पूज्यत्वेन प्रसिद्धाः सर्वेष्वत्रैवांतर्भूता इत्या
ह उ अहो ह स्फुटं अमुष्मिंस्त्वयि नोस्मान् त्रिलोकांश्च सह पश्यामि तत्र हेतुः विश्वं मूर्तौ यस्य अतस्तवैतद्रूपं परिच्छिन्नमपि न भवतीति भावः॥

विश्वमूर्त्तिस्त्वमेव त्वयीति घटस्य मृत्तिका यथा आदिरंतश्च मध्यं च तथा त्वमस्य जगतः तत्र हेतुः परस्मात्प्रधानादपि परः मृत्तिकादृष्टांतेन परिणामं प्राप्तं वारयति त्वमिति स्वया स्वाधीनया अत एव गुणानां व्यवाये परिणामेप्यगुणमेव त्वां युक्ताः पश्यंति मनीषिणो विवेकिनः विपश्चितः शास्त्रज्ञाः एतदेव सदृष्टांतमाह यथेति काष्ठे मथनेनामृतं माउपंगोदोहनादिना भुवि अन्नं व्रीह्यादिकर्षणादिना अंबु खननेन उद्यम

त्वय्यग्र आसीत्त्वयि मध्य आसीत्त्वय्यंत आसीदिदमात्मतंत्रे त्वमादिरंतो जगतोस्य मध्यं घटस्य मृत्स्नेव परः परस्मात् त्वं मायया आत्माश्रयया स्वयेदं निर्माय विश्वं तदनुप्रविष्टः पश्यंति युक्ता मनसा मनीषिणो गुणव्यवायेप्यगुणं विपश्चितः यथाग्निमेधस्यमृतं च गोषु भुव्यन्नमंबूद्यमने च वृत्तिं योगैर्मनुष्या अधियांति हि त्वां गुणेषु बुद्ध्या कवयो वदंति तं त्वां वयं नाथ समुज्जिहानं सरोजनाभातिचिरेप्सितार्थं दृष्ट्वा गता निर्वृतिमद्य सर्वे गजा दवार्त्ता इव गांगमंभः स त्वं विधत्स्वाखिललोकपाल वयं यदर्थास्तव पादमूलं समागतास्ते बहिरंतरात्मन् किं वान्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः॥

ने पुरुषकारे वाणिज्यानां वृत्तिं जीविकां च यद्वा अंबु निरुद्यमने घटीयंत्रादिनोद्धरणे योगैरुपायैर्मनुष्या अधियंति प्राप्नुवंति तथा कवयस्त्वां बुद्ध्या गुणेष्वधियंति वदंति च हे नाथ सरोजनाभ अतिचिराद्दीप्सितमर्थं तं योगैकप्राप्यं त्वां समुज्जिहानं आविर्भवंतं प्रत्यक्षतो दृष्ट्वा अद्य वयं निर्वृतिं गताः [illegible] दवार्त्ताः दावाग्निपीडिताः यद्विधेयं तत्कथयतेति चेत् तत्राह हे अंतरात्मन् अशेषसाक्षिणस्ते बहिः किं वान्यैर्विज्ञाप्यमस्ति

भा॰ अ॰ पृथमेव किंचित्कुरुते तिचेत्तत्राह अहमिति अग्नेः केतवो विस्फुलिंगा इव ते त्वत्तो वयं पृथग्विभाताः संतः आत्मनः श्रेयः किं वा विद्मः अत
स्त्वमेव द्विजानां देवानां च मंत्रं विधत्स्व शं कुरु तेनोपायमुपदिशेत्यर्थः हृदयं मंत्रउपदेष्टव्य इत्यभिप्रेतं यथा तथैव विज्ञाय जगाद संवृतानि
यमितानि सर्वाणि कारकाणींद्रियाणि यैः तानि ईश्वरस्यापि तथैवाभिप्रेतमित्याह एक एवेश्वरः समर्थोपि देवसुराः देवाः अन्ये च गंधर्वादयः वः

अहं गिरित्रश्च सुरादयो ये दक्षादयोग्नेरिव केतवस्ते किं वा विदामेश पृथग्विभाता विधत्स्व शं नो द्विजदेवमंत्रं श्रीशुक उवा
च एवं विरिंचादिभिरीडितस्तद्विज्ञाय तेषां हृदयं यथैव जगाद जीमूतगभीरया गिरा बद्धांजलीन्संवृतसर्वकारका
न् एक एवेश्वरस्तस्मिन्सुरकार्ये सुरेश्वरः विहर्तुकामस्तानाह समुद्रोन्मथनादिभिः श्रीभगवानुवाच॥ ॥ हंत ब्रह्म
न्नहो शंभो हे देवाः मम भाषितं शृणुतावहिताः सर्वे श्रेयो वः स्याद्यथा सुराः यात दानवदैतेयैस्तावत्संधिर्विधीयतां का
लेनानुगृहीतैस्तैर्यावद्वो भव आत्मनः अरयोपि हि संधेयाः सति कार्यार्थगौरवे अहिमूषकवद्देवा ह्यर्थस्य पद
वीं गतैः अमृतोत्पादने यत्नः क्रियतामविलंबितं यस्य पीतस्य वै जंतुर्मृत्युग्रस्तोमरो भवेत् क्षिप्त्वा क्षीरोदधौ सर्वा २५
वीरुत्तृणलतौषधीः मंथानं मंदरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकं सहायेन मया देवा निर्मंथध्वमतंद्रिताः॥ ॥ ॥ ॥

आत्मनः स्वतो यावद्भवो वृद्धिर्भवति अर्थस्य प्रयोजनस्य पदवीं सिद्धिं प्राप्तैस्ततः पश्चात् अहिमूषकवद्वध्यघातकभावेन वर्तितव्यमितिशे
षः यद्वा पेटिकायां निरुद्धो हिर्यथा निर्गमद्वारविधानार्थं प्रथमं मूषकेण संधिं विधत्ते पश्चात्तमेव कदाचिद्भक्षयति तथा कार्यमार्गप्रवृत्तैः प्रथमं
संधेयाः इत्यर्थः तत्र तैः सह यत्कार्यं तदाह अमृतोत्पादन इति यस्यामृतस्य पीतस्य सतः नेत्रा रज्जुः॥

ननुतर्हितेमथनेनामृतंस्युस्तत्राह क्लेशसाध्याइति बलिभिःसहकारिभिःसाध्याअर्थास्तदनुसरणंविनानसिध्यंतिइतिकृत्वासामादिकमुप
दिशतिपूर्यमितिद्वाभ्यां हेसुराःसर्वेतेनसंस्तमेणसांत्वयामार्गेणयथासिध्यंति वस्तुषुमथनादुत्पन्नेषु सुरास्तुबलिमुपेयुः उपजग्मुः अमंथ

क्लेशभाजोभविष्यंतिदैत्यायूयंफलग्रहाः यूयंतदनुमोदध्वंयदिच्छंत्यसुरासुराः नसंरंभेणसिध्यंतिसर्वेऽर्थाःसांत्वया
यथा नभेतव्यंकालकूटाद्विषाज्जलधिसंभवात् लोभःकार्योनवोजातुरोषःकामस्तुवस्तुषु श्रीशुकउवाच इतिदेवा
न्समादिश्यभगवान्पुरुषोत्तमः तेषामंतर्दधेराजन्स्वच्छंदगतिरीश्वरः अथतस्मैभगवतेनमस्कृत्यपितामहः भवश्चज
ग्मतुःस्वंस्वंधामोपेयुर्बलिंसुराः दृष्ट्वारीनप्यसंयत्तान्जातक्षोभान्स्वनायकान् न्यषेधद्दैत्यराट्श्लोक्यःसंधिविग्र
हकालवित् तेवैरोचनिमासीनंगुप्तंचासुरयूथपैः श्रियापरमयाजुष्टंजिताशेषमुपागमन् महेंद्रःश्लक्ष्णयावाचासां
त्वयित्वामहामतिः अभ्यभाषततत्सर्वंशिक्षितंपुरुषोत्तमात् तदरोचतदैत्यस्यतत्रान्येयेसुराधिपाः शंबरोरिष्टनेमि
श्चयेचत्रिपुरवासिनः ततोदेवासुराःकृत्वासंविदंकृतसौहृदाः उद्यमंपरमंचक्रुरमृतार्थेपरंतप ततस्तेमंदरगिरिमो
जसोत्पाट्यदुर्मदाः नदंतउदधिंनिन्युःशक्ताःपरिघबाहवः दूरभारोद्वहश्रांताःशक्रवैरोचनादयः अपारयंतस्तंवोढुं
विवशाविजहुःपथि निपतन्सगिरिस्तत्रबहूनमरदानवान् चूर्णयामासमहताभारेणकनकाचलः

तानपिदृष्ट्वाश्लोक्यःकीर्तिमान् वैरोचनिंबलिंजितमशेषंत्रैलोक्यंयेनतं तत्सर्वममृतोन्मथनादि तत्रयेअन्येचासुराधिपाःपौलोमकालेयादयः
शंबरादयश्चतेतस्याप्यरोचत संविदंसमयं परिघाइवबाहवोयेषां

सो॰ श्री॰ विसर्जितः प्रस्थापितः सुपर्णे तत्र स्थिते वासुकेरागमनायेति भावः ॥ अष्टमे षष्ठः ॥ सप्तमे मथनोद्भूतविषलीलाखिलैर्जनैः स्तुतः सन्ह्रुपयान्
ऽपपौ विषमितीर्यते फलभागेन तवाप्यमृते भागो भविष्यतीति संमंत्र्य वासुकिं नेत्रं गिरौ परिवीय संवेष्ट्य अब्धिं मथितुमारेभिरे वासुकेर्मुखं तीक्ष्णं

तांस्तथा भग्नमनसो भग्नवाहूरुकंधरान् विज्ञाय भगवांस्तत्र वभूव गरुडध्वजः गिरिपातविनिष्पिष्टान् विलोक्यामरदानवान् ईक्षया जीवयामास निर्जरान्निर्व्रणान्यथा गिरिं चारोप्य गरुडे हस्तेनैकेन लीलया आरुह्य प्रययावब्धिं सुरासुरगणैर्वृतः अवरोप्य गिरिं स्कंधात्सुपर्णः पततां वरः ययौ जलांत उत्सृज्य हरिणा स विसर्जितः इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे मंदराचलानयने षष्ठोऽध्यायः ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ते नागराजमामंत्र्य फलभागेन वासुकिं परिवीय गिरौ तस्मिन्नेत्रमब्धिं मुदान्विताः आरेभिरे सुरा यत्ता अमृतार्थे कुरूद्वह हरिः पुरस्ताज्जगृहे पूर्वं देवास्ततोऽभवन् तन्नैच्छन्दैत्यपतयो महापुरुषचेष्टितं न गृह्णीमो वयं पुच्छमहेरंगममंगलं स्वाध्यायश्रुतसंपन्नाः प्रख्याता जन्मकर्मभिः इति तूष्णीं स्थितान्दैत्यान्विलोक्य पुरुषोत्तमः स्मयमानो विसृज्याग्रं पुच्छं जग्राह सामरः कृतस्थानविभागास्त एवं कश्यपनंदनाः ममंथुः परमं यत्ता अमृतार्थं पयोनिधिं मथ्यमानेऽर्णवे सोऽद्रिरनाधारो ह्यपोऽविशत् ध्रियमाणोऽपि वलिभिर्गौरवात्पांडुनंदन ते सुनिर्विण्णमनसः परिम्लानमुखश्रियः आसन्स्वपौरुषे नष्टे दैवेनातिवलीयसा ॥ ॥ २६

दैत्यान्ग्राहयितुमेव पूर्वं हरिः पुरस्तान्मुखं जगृहे ततोऽभवन्मुखं जगृहुः कृतो धारणे स्थानविभागो यैः दैवेन हेतुना स्वपौरुषे नष्टे सति ॥ ॥ ॥

विघ्नेशस्यविधिंतेनरचितंविघ्नंअवितथः सत्येतिसंधिःसंकल्पोयस्य लक्षंयोजनप्रस्तारोस्यास्तीतितथातेनदृष्टेन तस्यगिरेरावर्त्तनंभ्रमणंअंगकंडू
यनंमेने असुरेणअसुराकारेणरूपेणाविशत् आत्मनिदेवदैत्यसंघोगोत्रेदाढ्रूपेणनेत्रेबोधरूपेणापरेणहरिणाक्षोभितंनक्राणांचक्रंसमूहे

विलोक्यविघ्नेशविधिंतदेश्वरोदुरंतवीर्योवितथाभिसंधिः कृत्वावपुः कच्छपमद्भुतंमहत्प्रविश्यतोयंगिरिमुज्जहार तमुत्थितं
वीक्ष्यकुलाचलंपुनः समुत्थितानिर्मथितुंसुरासुराः दधारदृष्टेनसलक्षयोजनप्रस्तारिणाद्वीपइवापरोमहान् सुरासुरेंद्रैर्भुज
वीर्यवेपितंपरिभ्रमंतंगिरिमंगपृष्ठतः बिभ्रत्तदावर्त्तनमादिकच्छपोमेनेंगकंडूयनमप्रमेयः तथासुराना विश्यदासुरेणरू
पेणतेषांबलवीर्यमीरयन् उद्दीपयन्देवगणांश्चविष्णुर्देवेननागेंद्रमबोधरूपः उपर्यगेंद्रंगिरिराडिवान्यआक्रम्यहस्तेन
सहस्रबाहुः तस्थौदिविब्रह्मभवेंद्रमुख्यैरभिष्टुवद्भिःसुमनोभिवृष्टः उपर्यधश्चात्मनिनेत्रगोत्रयोः परेणतेप्राविशतासमे
मेधिताः ममंथुरब्धिंतरसामदोत्कटामहाद्रिणाक्षोभितनक्रचक्रं अहींद्रसाहस्रकठोरदृग्मुख श्वासाग्निधूमाहतव
र्चसोसुराः पौलोमकालेयबलील्वलादयोदावाग्निदग्धाः सरलाद्रवासवत् देवांश्चतद्धासनि वाहतप्रभान् धूम्रांबर
स्रग्वरकंचुकाननान् समभ्यवर्षन्भगवद्वशाघनावबुः समुद्रोर्म्युपगूढवायवः॥

यस्मिन् दृग्वक्त्रमुखानिश्वासास्य अहींद्रस्यसाहस्रंअपरिमिताःकठोरयेदृगादयः तेभ्योनिर्गतास्तामग्निधूमास्तामाहतंवर्चोयेषांते सरलाद्रुमविशेषाः
देवांस्तुसमवद्वशाघनाः समभ्यवर्षन् समुद्रोर्मिभिरुपगूढावायवश्चशीतलाववुःवांतिस्म कथंभूतान्तस्याहींद्रस्यश्वासाग्निरवादितिर्हताप्रभायेषांधूम्रा
ण्यंबरादीनियेषां॥ ॥

ता०म्रे० धृतेतिद्विर्येनसस्य तद्भिः भगवान्परमपुरुषोनंतरमशोभतेत्यन्वयः कथंभूतः कनकपरिधिः पीतवासाः कर्णेविद्योतमाना विद्युत्कुंडलेलक्षणायस्य
सतथा मूर्द्धिन्नत्वाउंतोविलुलिताः कचायस्यसतथा जैत्रैर्जिष्णुभिः दंदशूकंसर्पं प्रतिगिरिः प्रतिद्वंद्वीपर्वतः हालाहलमित्याद्ययानामयस्य संभ्रां
तामीना उद्धनामकरादयश्चयस्मिन् मत्स्यादिभिराकुलाच्च तद्विषंप्रतिमेप्रति क्रियाशून्यमितिवाकुतः उग्रोवेगोयस्य तदेवाह दिश

मथ्यमानात्तदाब्धिंधोर्देवासुरवरूथपैः यदासुधाः नजायेतनिर्ममंथाजितः स्वयं मेघश्यामः कनकपरिधिः कर्णवि
द्योतविद्युत्मूर्द्धिन्नत्वाउद्विलुलितकचः स्रग्धरोरक्तनेत्रः जैत्रैर्दोर्भिर्जगदलयदैर्दंदशूकंगृहीत्वामंथन्मथ्ना
प्रतिगिरिरिवाशोभतताथोधृताद्रिः निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विषंमहोल्वणंहालहलाख्यमग्रतः संभ्रांतमीनो
न्मकराहिकच्छपात्तिमिद्विपग्राहतिमिंगिलाकुलात् तदुग्रवेगंदिशिदिश्युपर्यधो विसर्पदुत्सर्पदसह्य
वीर्यं भीताः प्रजाः दुद्रुवुरंगसेश्वरा अरक्ष्यमाणाः शरणंसदाशिवं विलोक्यतंदेववरंत्रिलोक्याभवायदेव्या २७
सिमतंमुनीनां आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपोजुषाणंस्तुतिभिः प्रणेमुः॥ ॥

दिशीति यद्वाउग्रवेगारोमांचस्वेदयोर्यस्मात् अतएवासह्यंविलोक्यभीताअन्येनाप्यरक्ष्यमाणाः सदाशिवंशरणंदुद्रुवुः त्रिलोक्या
उद्भवायदेव्यासहऋद्धौकैलाशे आसीनं तथापिमुनीनामभिमतंतेषामेवापवर्गाय तपोजुषणं॥ ॥

निर्गुणं सगुणं चैव शिवं हरिपराक्रमैः स्तुवंतस्तु प्रजेशानानामन्यंतंतरं तयोः नन्वेवं भूतो विष्णुरिति प्रसिद्धं तत्राहुर्गुणमय्येति अस्य जगतो यद्वा सर्गा
दीन् धत्से तदा हे ईश मन स्वदृक् स्वतः सिद्धज्ञानस्त्वं ब्रह्मादिसंज्ञां संधत्से तत्र हेतुः त्वं ह्यसि सदसंतान् सर्वान् देवतिर्यगादिरूपान् भावयतीति तथा
सृज्यं तु त्वद्व्यतिरिक्तं नास्तीत्याहुः आत्मैव त्वं नानाशक्तिभिर्जगद्रूपेणाभातः तस्मादीश्वरः स्वतः सिद्धज्ञानत्वमुपपादयंतः जगदात्मनाभा
भातत्वप्रकारमाहुः कुतः त्वं शब्दस्य वेदस्य योनिः अतः स्वतः सिद्धज्ञानस्त्वं जगदादिर्महत्तत्वं आत्मा च अहंकारः कथंभूतः प्राणेंद्रियद्रव्या

प्रजापतय ऊचुः देवदेव महादेव भूतात्मन् भूतभावन त्राहि नः शरणापन्नान् त्रैलोक्यदहनाद्विषात् त्वमेकः सर्वज
गत ईश्वरो बंधमोक्षयोः तं त्वामर्चंति कुशलाः प्रपन्नार्तिहरं गुरुं गुणमय्या स्वशक्त्यास्य सर्गस्थित्यप्ययान् विभो धत्से य
दा स्वदृग्भूमन् ब्रह्मविष्णुशिवाभिधां त्वं ब्रह्म परमं गुह्यं सदसद्भावभावनं नानाशक्तिभिराभातिस्त्वमात्मा जगदी॥
श्वरः त्वं शब्दयोनिर्जगदादिरात्मा प्राणेंद्रियद्रव्यगुणः स्वभावः कालः क्रतुः सत्यमृतं च धर्मस्त्वय्यक्षरं यत्त्रिवृदामनंति॥
अग्निर्मुखं तेऽखिलदेवतात्मा क्षितिं विदुर्लोकभवांघ्रिपंकजं कालं गतिं तेऽखिलदेवतात्मनो दिशश्चक[illegible]रसनं जलेशं

णां कारणभूतागुणाय स्वराट् सामादि त्रिविध इत्यर्थः स्वभावादयश्च त्वमेव क्रतुः संकल्पः सत्यमृतं चेति यो धर्मः सत्त्वं महदादिरूपत्वे हे [illegible] त्रिवृत् त्रिगुणा
त्मकं यदक्षरं प्रधानं त्वयि त्वदाश्रयं तदामनंतीति यद्वा एवंभूते त्वयि त्रिवृदक्षरं प्रणवं प्रकाशकमाहुरित्यर्थः अखिलदेवतात्मा अग्निः सर्वा देवता इति श्रु
तेः सोऽग्निस्तु मुखं हे लोकभव क्षितीयां तेषु विदुरित्यस्य संबंधः

सो॰ऋ॰ परेत्रवरेखये आत्मानोजीवास्तेषामाश्रयणमाश्रयस्त्वमात्मा अहंकारः त्रयीमयात्मन् वेदत्रयं मंत्रपंचोपनिषदः तत्पुरुषघोरसद्योजातवामदेवे
शानरूपा मंत्राः यैर्मुखैरष्टोत्तरत्रिंशन्मंत्राणां वर्गः तेषामेव मंत्राणां पदच्छेदेनाष्टोत्तरत्रिंशत्कलात्मकामाध्याइत्यर्थः अवस्थितिः उपरता अस्मा
यधर्मस्वामिषु दंडलोलादिषु यैरूर्मीति विसर्गः प्रतिसर्गः संहारः यद्वा यैः सत्वादिभिर्विविधः सर्गः तानि नेत्रत्रयं हे देव छंदोमयं ऋषिर्वे
दः सतत्वेक्षणैः क्षणं साक्षान्मनुरिति पाठे मनुर्वेदः तमेवाह छंदोमय इति हे गिरित्र तेपरंज्योति रखिलानां लोकपालादीनामगम्यं न सवति

नासिर्नलस्तेभ्यसनं नलखानूसूर्यश्चंद्रः क्षितिजलं स्मरेतः परावरात्माश्रयणं त्वमात्मा सोमोमनोद्यौर्भगवन् शिरस्ते कु
क्षिः समुद्रा गिरयोस्थिसंघा रोमाणि सर्वौषधिवीरुधस्ते छंदांसि साक्षात्तव सप्तधातव त्रयीमयात्मन् हृदयं सधर्मः
यात्वधर्मोमिषु यैर्विसर्गो नेत्रत्रयं सत्वरजस्तमांसि साक्षान्मनुः शास्त्रकृतस्तवेक्षा छंदोमयो देव ऋषिः पुराणः ना
तेगिरित्रारिवललोकपालविरिंचवैकुंठसुरेंद्रगम्यं ज्योतिः परं यत्र रजस्तमश्च सत्वं न यद्ब्रह्मनिरस्तभेदं कामाधर २८
त्रिपुरकालगराद्यनेककृतद्रुहः क्षपयतः स्तुतये न तते ततं यत्त्वं तकालइदमात्महृतेस्वनेत्रवह्निस्फुलिंगशिखया स
सितंनवेद
कुतः यत्र रजआदिनास्ति किं तज्ज्योतिः यन्निरस्तभेदं ब्रह्म कामश्च अघरश्च दक्षयज्ञः त्रिपुरादयश्च ये अनेककृतद्रुहस्तान् क्षपयतः सं
यतस्तेतत्कर्मस्तुतये न सवति अत्यल्पमेतदित्यर्थः गरलक्षणस्यापावग्रपंला विलिन सिद्धवन्नि शेर्हेशः स्तुतये अलं न सवतीति अत्र हेतुं
यस्तु सवान्स्वनेत्रवह्निविस्फुलिंगशिखया इदं जगत् सस्मितं सस्मजातं न वेदनालेन्वयत्यापि ॥ ॥

तदेवं निरूपं परानुग्रहव्यग्रं त्वां ये निंदंति ते तिमर्षा भ्रमेत्याहुः ये तु भमया सह चरंतं न स्यांनितरां रतं कामिनं कथयंते प्रलपंतित पातभ्रमध्यानेचरंतं
ग्रंकूरंपरुषं च हिंस्रं कथयंते कथंभूतं आत्मारामा घ्यतेगुरवो विश्वहितोपदेष्टारस्तैर्हृदि चिंतनतमं घ्रिद्वंद्वं यस्य तथा सत्तमपितपसा सितमम
पितेन नूनं तत्त्वे वो विभवद्विदन्नीति का कुत्वलीलां नैव विदुरित्यर्थः अतोहातलज्ञात्यक्तत्रपाः कथमात्मरामैः सेवितचरणयुगलं यस्य कामित्वसं
सक कथं वा तत्त्वासासितनस्य ग्रां तस्यायं त्वं परुषं वा संभवतीत्यविचार्यैव प्रलापादित्यर्थः आस्तां तावन्निंदकानां वार्त्ता महांतोपितवतत्त्वं

येत्वात्मरामगुरुभिर्हृदि चिंतितांघ्रिद्वंद्वं चरंतमुमया तपसाभितप्तं कत्थंत उग्रपुरुषं निरतं श्मशाने ते नूनमूर्तिमविदं
स्तव हातलज्जाः तत्त्वस्य ते सदसतोः परतः परस्य नांजः स्वरूपगमने प्रभवंति भूम्नः ब्रह्मादयः किमुत संस्तवने वयं तु त
त्सर्गसर्गविषया अपि शक्तिमात्रं एतत्परं प्रपश्यामो न परं ते महेश्वर मृडनाय हि लोकस्य व्यक्तिस्ते व्यक्तकर्मणः
श्रीशुक उवाच तद्वीक्ष्य व्यसनं तासां कृपया परिपीडितः सर्वभूतसुहृद्देव इदमाह सतीं प्रियां शिवउवाच अहोवत
भवान्येतत्प्रजानां पश्यवैशसं क्षीरोदमथनोद्भूतात्कालकूटादुपस्थितं आसां प्राणपरीप्सूनां विधेयमभयं हि मे ए
तावान्हि प्रभोरर्थो यद्दीनपरिपालनं प्राणैः स्वैः प्राणिनः पांति साधवः क्षणभंगुरैः बद्धवैरेषु भूतेषु मोहितेष्वात्ममायया।

न जानंतीत्याह तत्तस्मात्तव स्वरूपस्य गमने ज्ञाने ब्रह्मादयोपि न समर्थाः संस्तवने तु कुतः शक्ताः स्युः तत्र वयं कथं प्रभवाम यतस्तेषां सर्गाः अत्यंतार्वाची
नाः तथापि यदेतत्स्तवनं एतदात्मशक्ति परिमितमात्रमित्यर्थः तदेवाहुः एतत्परमिति न परं रूपं तथा लब्धज्ञानादिकं कृतार्थमित्याहुः मृडना
यहीति मत्प्राणीवमविचार्य विषपाने प्रवृत्तं गौरी मां कथं विद्विधं प्रियावाक्यैरिति शंकया तामनुज्ञापयन्नाह अहोवतेति सार्द्धैस्त्रिभिः वैशसं दुःखं प्रा
णरक्षणेच्छूनां मे मया ... समर्थस्य अर्थः कार्यं किंच बद्धवैरेषु भूतेषु परस्परं द्विषत्सु॥

लो॰ अ॰ कृपयतः कृपां कुर्वतः पुंसः मम ततः स्वस्तिः शोभनास्तां सुखेन जीवितुमस्तीत्यर्थः जग्धुं अत्तुं करतलीकृत्य करतलपरिमितमात्रं कृत्वा जलकल्मषं जलदोषो विषं यस्मात्तं गले नीलं चकार साधोः कृपालोः प्रस्कन्नं गलितं अपरे अन्ये ये सविषाः ते पि जगृहुः अनेन विषस्यातीव तीव्रतोक्ता इत्यष्टमे सप्तमः

पुंसः कृपयतो भद्रे सर्वात्मा प्रीयते हरिः प्रीते हरौ भगवति प्रीयेहं सचराचरः तस्मादिदं गरं भुंजे प्रजानां स्वस्तिरस्तु मे एवमामंत्र्य
भगवान् भवानीं विश्वभावनः तद्विषं जग्धुमारेभे प्रभावज्ञान्वमोदत ततः करतलीकृत्य व्यापि हालाहलं विषं अभक्षयन्महादेवः
कृपया भूतभावनः तस्यापि दर्शयामास स्ववीर्यं जलकल्मषः यच्चकार गले नीलं तच्च साधोर्विभूषणं तप्यंते लोकतापेन
साधवः प्रायशो जनाः परमाराधनं तद्धि पुरुषस्याखिलात्मनः निशम्य कर्म तच्छंभोर्देवदेवस्य मीढुषः प्रजा दाक्षायणी ब्रह्मा
वैकुंठश्च शशंसिरे प्रस्कन्नं पिबतः पाणेर्यत्किंचिज्जगृहुः स्म तत् वृश्चिकाहिविषौषध्यो दंदशूकाश्च ये परे इति श्रीभागव
ते महापुराणे ऽष्टमस्कंधे ऽमृतमथने सप्तमो ऽध्यायः श्रीशुक उवाच पीते गरे वृषांकेण प्रीतास्ते ऽमरदानवाः ममंथुस्तर
सा सिंधुं हविर्धानी ततो ऽभवत् तामग्निहोत्रीमृषयो जगृहुर्ब्रह्मवादिनः यज्ञस्य देवयानस्य मेध्याय हविषे नृप ततउच्चैःश्रवा नाम
हयो ऽभूच्चंद्रपांडुरः तस्मिन्बलिः स्पृहां चक्रे नेंद्र ईश्वरशिक्षया तत ऐरावतो नाम वारणेंद्रो विनिर्गतः दंतैश्चतुर्भिः श्वेताद्रेर्हरन्
भगवतो महिं ततो ऽभवत्पारिजातः सुरलोकविभूषणं पूरयत्यर्थिनो यो ऽर्थैः शश्वद्भुवि यथा भवान् १९
अष्टमे मथ्यमाने क्षीरसमुद्रे आविर्भूता हृता सुरैः धन्वंतरेर्हृते सोमे मोहिन्या युद्धवर्ण्यते हविर्धानी सुरभिः देवयानस्य ब्रह्मलोकमार्गप्रकारस्य यज्ञस्य संबं
धिने हविर्दिमेर्द्ध ईश्वरशिक्षया प्रागेव कृतया भगवताय श्वेताद्रिः कैलासस्तस्य महिमानं दंतैः शिखरतुल्यैर्हरन् चंद्रवत्पांडुर इत्यनुषंगः॥ ॥ ॥

वल्गुभिर्गत्यादिभिः स्वर्गिणां रतिकर्यः सुदामा पर्वतः तत्रैव तस्यां दिशि जाता सौदामिनी स्फटिकादिमयात् शृंगे अधिकं विस्फुरंती विद्युदिव कांत्या दिशो रंजयंती श्रीः संपत्साक्षान्मूर्तिधारिणी सती सैव भगवत्परा रमा आविरभूदित्यर्थः तस्या रूपौदार्यमहिम्ना आक्षिप्तं चेतो येषां भगवद्वक्षसि स्थितत्वात् श्रिया विलोकितानां देवानां यथा पूर्वं सर्वसंपत्प्राप्तिरसुराणां च तद्विपर्ययं वक्तुमभिषेकादिमहोत्सवपूर्वकं ब्रह्मादिपरिहारेण भगवत्प्राप्तिप्रकारमाह

ततश्चाप्सरसो जाता निष्ककंठ्यः सुवाससः रमण्यः स्वर्गिणां वल्गुगतिलीलावलोकनैः ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्री रमा भगवत्परा रंजयंती दिशः कांत्या विद्युत्सौदामिनी यथा तस्यां चक्रुः स्पृहां सर्वे ससुरासुरमानवाः रूपौदार्यवयोवर्ण-महिमाक्षिप्तचेतसः तस्या आसनमानिन्ये महेंद्रो महदद्भुतं मूर्तिमत्यः सरिच्छ्रेष्ठा हेमकुंभैर्जलं शुचि आभिषेचनिका भूमिराहरत्सकलौषधीः गावः पंचपवित्राणि वसंतो मधुमाधवौ ऋषयः कल्पयांचक्रुरभिषेकं यथाविधि जगुर्भद्राणि गंधर्वा नट्यश्च ननृतुर्जगुः मेघा मृदंगपणवमुरजानकगोमुखान् व्यनादयन् शंखवेणुवीणास्तुमुलनिस्वनान् ततोऽभिषिषिचुर्देवीं श्रियं पद्मकरां सतीं दिगिभाः पूर्णकलशैः सूक्तवाक्यैर्द्विजेरितैः समुद्रः पीतकौशेयवाससी समुपाहरत् वरुणः स्रजं वैजयंतीं मधुना मत्तषट्पदां

तस्या आसनमित्यादिना अथासीद्भूषणीत्यतः प्राक्तनेन ग्रंथेन आभिषेचनिकाः अभिषेकोचिताः पंचपवित्राणि पंचगव्यानि मधुमाधवौ चैत्रवैशाखौ स्वस्वं फलपुष्पादि पाणौ तत्र पिद्धद्वैकौ स एवार्थः मधुमासस्य वसंतमहिमेति वा अभिषेकं अभिषेकोचितं विधिं [illegible] नटानां स्त्रियः शंखवेणुवीणा व्यनादयन् तुमुलो निस्वनो येषां तान् मृदंगादीन्॥

सौ० ४० पदं आश्रयं ध्रुवं नित्यं अव्यभिचारिणो नित्याः संतो गुणा यस्मिन् तान्नान्वविदत् क्वचित् कस्यचिद्दोषस्य सद्भावात् तदेवाह नूनमिति त्रिभिः मन्युनिर्जयो
नास्ति दुर्वाससः क्वचित् गुरुशुक्रादिषु संगवर्जितं ज्ञानं नास्ति महत्त्वेपि ब्रह्मसोमादीनां कामनिर्जयः परतो व्यपाश्रयः परापेक्षः इंद्रादिः स कि
मीश्वरः न भूतसौहृदं परशुरामादिषु न मुक्तिकारणं त्यागः शिविप्रभृतिषु पुंसः कार्तवीर्यादेर्वीर्यमस्ति अजवेगनिष्कृतं कालवेगनपहृतं तत्र न

रूपाणि विचित्राणि विश्वकर्मा प्रजापतिः हारं सरस्वती पद्ममजो नागाश्च कुंडले ततः कृतस्वस्त्ययनोत्पलस्रजं नदद्द्विरे
फां परिगृह्य पाणिना चचाल वक्त्रं सुकपोलकुंडलं सव्रीडहासं दधती सुशोभनं स्तनद्वयं चातिकृशोदरी समं निरंतरं चंदनकुंकु
मोक्षितं ततस्ततो नूपुरवल्गुशिंजितैर्विसर्पती हेमलतेव सा बभौ विलोकयंती निरवद्यमात्मनः पदं ध्रुवं चाव्यभिचारिसद्गुणं
गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषु नान्वविंदत नूनं तपो यस्य न मन्युनिर्जयो ज्ञानं क्वचित्तच्च न संगवर्जितं कश्चिन्म
हांतस्य न कामनिर्जयः स ईश्वरः किं परतो व्यपाश्रयः धर्मः क्वचित्तत्र न भूतसौहृदं त्यागः क्वचित्तत्र न मुक्तिकारणं वीर्यं न पुंसो
स्त्यजवेगनिष्कृतं न हि द्वितीयो गुणसंगवर्जितः क्वचिच्चिरायुर्न हि शीलमंगलं क्वचित्तदप्यस्ति न वेद्यमायुषः यत्रोभयं कुत्र च सो
प्यमंगलः सुमंगलः कश्च न कांक्षते हि मां ॥ २०

भवति गुणसंगवर्जितः सनकादिः द्वितीयः मत्सदृशो न हि समाधिनिष्ठत्वात् चिरायुष्यपि मार्कंडेयादौ शीलमंगलं नास्ति इंद्रियमदनशीलत्वात् क्वचि
त्तदप्यस्ति हिरण्यकशिपुप्रभृतौ आयुरस्तु स्थैर्यं न वेद्यं दुर्ज्ञानं भगवद्द्वेषेणाकस्मादेव मृत्युसंभवात् यत्र कुत्रचिच्छ्रीरुद्रे मार्कंडेयादिवत् इंद्रियदम
नाद्यसाधुशीलमंगलं आयुर्निश्चयश्च पुनर्यः समस्ति नत्वान्यः पूर्वोक्तः कश्चिद्दोषः तथापि सोप्यमंगलः श्मशानवासाद्यमंगलचेष्टितः श्रीमुकुंदं ल
क्षीकृत्याह कश्चेति कोपि सुमंगलः निरवद्यश्च स तु मां न हि कांक्षते आत्मारामत्वात् ॥

एवंविमृश्यपरमांनिरपेक्षमपिमुकुंदमेववरंवव्रे तत्किं अव्यभिचारिभिः सद्भिर्धर्मज्ञानादिभिर्गुणैः निजैकाश्रयतयानन्यैरपेक्ष्येणवरंसर्वोत्तमंतत्रहेतुः
अगुणाश्रयंप्रकृतिगुणातीतंप्राग्गतैरप्ययमेवार्थः अतएवसम्यक्प्रार्थितंकिंचसर्वैर्गुणैरणिमादिभिरपेक्षितंवृतं अयंभावः यद्यपिस्वयमात्मारामे
त्वेनान्यनिरपेक्षः तथाप्याश्रिताः अणिमादिसिद्धीर्यथानोपेक्षते तथामामपिनोपेक्षेत तावतैवतस्यैवयाःकृतार्थास्यांकिमन्यैःप्राकृतैरितित
मेववृतवतीति तदेवाह तस्यांसदेशेकमनीयांनवकंजमालांनिधाय तदनुग्रहंप्रतीक्षमाणा तूष्णींतस्यानिकटेतस्थौ कथंभूतांमालांमाद्यंतोम

एवंविमृश्याव्यभिचारिसद्गुणैर्वरंनिजैकाश्रयतयागुणाश्रयं वव्रेवरंसर्वगुणैरपेक्षितंरमामुकुंदंनिरपेक्षमीप्सितं तस्यां
सदेशउशतीनवकंजमालांमाद्यन्मधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टां तस्थौनिधायनिकटेतदुरःस्वधामसव्रीडहासविकस
न्नयनेनयाता। तस्याःश्रियस्त्रिजगतोजनकोजनन्यावक्षोनिवासमकरोत्परमंविभूतेः श्रीःस्वाःप्रजाःसकरुणेननि
रीक्षणेनयत्रस्थितैधयतसाधिपतींस्त्रिलोकान् शंखतूर्यमृदंगानांवादित्राणांपृथुःस्वनः देवानुगानांसस्त्रीणांनृ
त्यतांगायतामभूत् ब्रह्मरुद्रांगिरोमुख्याःसर्वेविश्वसृजोविभुं ईडिरेऽवितथैर्मंत्रैस्तल्लिंगैःपुष्पवर्षिणः॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मधुव्रताःतेषांवरूथस्यगिराउपघुष्टांनादितांकथंभूताश्रीःसव्रीडहासेनविकसन्नयनंतेनतस्यउरःस्वधामयातासतीवक्षःप्रतीक्षमाणातस्यावि
त्यर्थः भगवानपित्रैलोक्यपालिकायाःस्ववक्षस्तस्याःस्थानंददावित्याह तस्याअतिविशिष्टायाःतयेविलवायस्याःत्रिजगतोजनन्याःश्रियःपरमं
सुस्थिरं एधयततत्रवर्द्धयत तल्लिंगैःविभुप्रतिपादकैःअवितथैर्यथार्थैः॥

अमृतीकरणदैवत्यंयदन्नंतन्मक्षीसुरा दीर्घौपीवरौदोर्दंडौयस्यकंबुग्रीवः शंखनासिरिवत्रिरेखासुहन्नाग्रीवायस्य स्निग्धः कुंचितः केशानामं
तोधियस्य रज्यसाकूयदृश्लागसोकोश्रमृतेनत्रास्तंपरिपूर्णं मिथः दैत्यानांपरस्परंकलहोत्पादनेनयोगमायया वीर्यंसाधयिष्यामि अ

श्रियाविलोकितादेवाःसप्रजापतयःप्रजाः शीलादिगुणसंपन्नालेभिरेनिर्वृतिंपरां निःसत्वालोलुपाराजन्निरुद्योगा
गतत्रपाः यदाचोपेक्षितालक्ष्म्याबभूवुर्दैत्यदानवाः अथासीद्वारुणीदेवीकन्याकमललोचना असुराजगृहुस्तां
वैसेरनुमतेनते अथोदधेर्मथ्यमानात्काश्यपैरमृतार्थिभिः उदतिष्ठन्महाराजपुरुषः परमाद्भुतः दीर्घपीवरदोर्दंडःकं
बुग्रीवारुणेक्षणः श्यामलस्तरुणःस्रग्वीसर्वाभरणभूषितः पीतवासामहोरस्कःसुमृष्टमणिकुंडलः नीलकुंचितके
शांतःसुभगःसिंहविक्रमः अमृतस्यपूर्णंकलशंबिभ्रद्वलयभूषितः सवैभगवतःसाक्षाद्विष्णोरंशांशसंभवः धन्वंत
रिरितिख्यातआयुर्वेददृगिज्यभाक् तमालोक्यासुराःसर्वेकलशंचामृताभृतं लिप्संतःसर्ववस्तूनिकलशंतरसाहरन्
नीयमानेसुरैस्तस्मिन्कलशेमृतभाजने विषण्णमनसोदेवाहरिंशरणमाययुः इतितद्दैन्यमालोक्यभगवान्भृत्यका
मधुक् माखिद्यतमिथोर्थंवःसाधयिष्येस्वमायया मिथःकलिरभूत्तेषांतदर्थेतर्षचेतसां अहंपूर्वमहंपूर्वंनत्वंनत्वमितिप्रभो २१

नोमाखिद्यतेत्याहेतिक्रोधः कामःतद्युक्तानिदेवतांसियेषां इत्येवंसमबलानांकलिरभूत्॥ ।श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः॥ ॥

दुर्वलानां खाक्रोशप्रकारमाह देवा इति द्वाभ्यां ये देवाः तुल्येनायासेन हेतवः साधकाः तुल्यश्चायासो हेतुश्च धनादिर्येषामितिवा सत्रयागे यथा सर्वे
षां समं फलं न द्वतथा समृतिः ऋद्धिकामाः सत्रमासीरन्निति यथा यजमानास्तेब्ध्वि उक्तीति व तद्रूपं वर्णयति पंचभिः प्रेक्षणीयमुत्पलमिव श्यामं सर्वेष्व
वयवेषु सुंदरं समानयोः कर्णयोराभरणं यस्मिन् सुकपोलं च तत् उन्नसं नासिकं चाननं यस्मिन् तत् नवयौवननिर्वृत्तयोः स्तनयोर्भारेण कृशमुद

देवाः संलाभमर्हंति ये तुल्यायासहेतवः सत्रयाग इवैतस्मिन्नेव धर्मः सनातनः इति स्वान् प्रत्यषेधन्वै दैतेया जातमत्सराः दुर्व
लान्सबलान् राजन् गृहीतकलशान् मुहुः एतस्मिन्नंतरे विष्णुः सर्वोपायविदीश्वरः योषिद्रूपमनिर्देश्यं दधार परमाद्भुतं प्रेक्ष
णीयोत्पलश्यामं सर्वावयवसुंदरं समानकर्णाभरणं सुकपोलोन्नसाननं नवयौवननिर्वृत्तस्तनभारकृशोदरं मुखामो
दानुरक्तालिझंकारोद्विग्नलोचनं विभ्रत्सुकेशभारेण मालामुत्फुल्लमल्लिकां सुग्रीवकंठाभरणं सुभुजांगदभूषितं वि
रजांबरसंवीतनितंबद्वीपशोभया कांच्या प्रविलसद्वल्गुचलच्चरणनूपुरं सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः दैत्ययू
थपचेतस्सु काममुद्दीपयन्मुहुः ४५ इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे सग. वन्मायोपलंभनमष्टमोध्यायः ॥ ॥

रं यस्मिन् सुष्ठु ग्रीवा यस्मिन् कंठेऽभ्याभरणं यस्मिन् तच्च तच्च शोभना ग्रीवा येन तत्कंठाभरणं यस्मिन्निति वा सुभुजयोरंगदाभ्यां भूषितं विरजांबरेण संवीतो
नितंब एव द्वीपः विशालत्वात् तत्र शोभा यस्याः तया कांच्या प्रकर्षेण विलसत् वल्गु यथा भवत्येवं चलतोश्चरणयोर्नूपुरे यस्मिन् सव्रीडेन स्मितेन स
ह विक्षिप्ता कंपिता या भ्रूः तस्या विलासेन सहृदया अवलोकितानि तैः दैत्ययूथपानां चेतःसु काममुद्दीपयत् ॥ इति अष्टमे टीकायामष्टमः ॥

नचमेमोहितैर्दैत्यैरर्पितेमृतभाजने तदंचनेनदेवेभ्यो अमृतं दत्तं तयेत्यर्थः अहोरूपंसौंदर्यंधामद्युतिः इतिवदंतः कात्वमित्यादिप्रश्नः म
थ्नंतीवक्षोभयंतीवाकस्यासीत्यपृच्छन्मुक्तमस्माभिः यतस्त्वंनकेनचित्स्पृष्टपूर्वेत्याहुः नेति त्वांअमरादिभिरस्पृष्टपूर्वांनजानीमइति

श्रीशुकउवाच तेन्योन्यतोसुराःपात्रंहरंतस्त्यक्तसौहृदाः क्षिपंतोदस्युधर्माणआयांतींददृशुःस्त्रियं अहोरूपमहोधाम
अहोअस्यानवंवयः इतितेतामभिद्रुत्यपप्रच्छुर्जातहृच्छयाः कात्वंकंजपलाशाक्षिकुतोवाकिंचिकीर्षसि कस्यासिवद
वामोरुमथ्नंतीवमनांसिनः नवयंत्वामरैर्दैत्यैःसिद्धगंधर्वचारणैः नास्पृष्टपूर्वांजानीमोलोकेशैश्चकुतोनृभिः नूनं
त्वंविधिनासुभ्रूःप्रेषितासिशरीरिणां सर्वेंद्रियमनःप्रीतिंविधातुंसघृणेनकिं सात्वंनःस्पर्द्धमानानामेकवस्तुनिमानि
नि ज्ञातीनांबद्धवैराणांशंविधत्स्वसुमध्यमे वयंकश्यपदायादाभ्रातरःकृतपौरुषा विभजस्वयथान्यायंनैवभेदोय
थाभवेत् इत्युपामंत्रितोदैत्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरिः प्रहस्यरुचिरापांगैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् श्रीभगवानुवाच कथंक
श्यपदायादाःपुंश्चल्यांमयिसंगताः विश्वासंपंडितोजातुकामिनीषुनजातिहि शालावृकाणांस्त्रीणांचस्वैरिणीनांसु
रद्विषः सख्यान्याहुरनित्यानिनूत्नंनूत्नंविचिन्वतां श्रीशुकउवाच इतितेक्ष्वेलितैस्तस्याआश्वस्तमनसोसुराः जहसुर्भा २२
वगंभीरंददुश्चामृतभाजनं॥

न अपितुजानीमएव आस्तामिदं त्वद्दर्शनंत्वीश्वरेणैवसंपादितमित्याहुः नूनमिति सर्वेंद्रियाणांमनसश्चप्रीतिंविधातुंसघृणेनकिंप्रेषिता
सिकिंवावदस्वैवागतासिनैवंनूनंप्रेषितैवेत्यर्थः भेदोविग्रहोयथानभवेत्तथासंगताः अनुरक्ताः हेसुरद्विषः सालावृकाणांनाप्यभिप्रायेणगं
भीरंयथातथाजहसुः॥

ईषत्तस्मितेनभ्रूलास्यस्याः तथा मया कृतं साधुवाऽसाधु वा यद्यस्युपेतं अंगीकुरु ततर्हि विलज्जेऽप्यसुरपुंगवाः दैत्यश्रेष्ठा प्रमाणमियं त्वामज्ञानं
तः यथा पञ्जोऽथ यथाप्रीतिग्रहतस्य लक्ष्मणं गृहतं यत्र निर्मुक्तमुक्तं वासः स्वयं लुवा शक्तं तत्रांगलिकोपुतावन्मात्रेण सर्वदा प्रागग्रेषु कुशेषूपवि
ष्टाः धूपैरामोदितायां सुरलंकृतायां शालायां अथ तस्यां शालायां हेमनेरंद्रसा कलत्रपाणिना विवेश कथंभूता मणिचंधादाकनिष्ठकस्यकेर
मो
ततोऽप्यहील्वा मतताजुन हरिर्वत्सावर्द्रस्मितश्रोल्याया गिरा यद्यस्युपेतं कृत्वं साधुवा कृतं मया वो विलज्जे सुधामिमां इत्यालि
व्याहृतं तस्याश्वाकर्ण्यासुरपुंगवाः अप्रमाणविदस्तस्यास्तत्तथेत्यन्वमंसत अथोपोष्य कृतस्नानाकुल्वाचह विषानलं हुत्वा
गोविप्रलब्धेतेस्यः कृतस्वस्त्ययनाद्विजैः यथोपयोगं वासांसि परिधायाहतानि ते कुशेषु प्राविशन्सर्वे प्रागग्रेष्वलिभूषिताः
प्राङ्मुखेषूपविष्टेषु सुरेषु दितिजेषु च धूपामोदितशालायां जुष्टायां माल्यदीपकैः तस्यां नरेंद्रकरभोरु रुशद्दुकूलश्रोणीत
टालसगतिर्मदविह्वलाक्षी साकूजती कनकनूपुरशिंजिकेन कुंतलनीकलपाणिरथाविवेश तां श्रीसखीं कनककुंडल
चारुकर्णनासाकपोलवदनां परदेवताख्यां संवीक्ष्य संमुमुहुरुत्स्मितवीक्षणेन देवासुरा विगलितस्तनपट्टिकांताम्॥ ॥
विर
सोऽवदि करभसदृशौ सुवृत्तावूरू यस्याः सा उरसत्कमनीयं दुकूलं यस्मिन् तेन श्रोणीतटेन विशालया श्रोण्या अलसा मंदा गतिर्यस्याः सा पांगांतरे कर
भसदृशयोरूर्वोर्लसत्दुकूलं यस्याः सा चासौ श्रोणीतटेनालसगतिश्च मदेन विह्वले अक्षिणी यस्याः तां श्रियः सखीं संवीक्ष्य देवासुराः संमुमुहुः क
थंभूतां कनकमये कुंडले यस्याः सा चासौ चारुकर्णादयो यस्याः सा च विगलितो विस्रस्तः स्तनपट्टिकायाः अंतो यस्याः सा तां॥ ॥ ॥ ॥

भा०अ० एवंतान् हर्षयित्वा यत्कृतवान् तदाह त्रिभिः असुराणां सुधादानं सर्पाणां क्षीरदानमिव दुर्नयं अन्याय्यं मत्वा तां सुधां तेभ्यो न व्यसृजत् अयं भावः दैत्यै
र्दीयमानां [illegible] ध्रुवा सर्वमनुमतमेव अतो मद्दत्तां देवानेव सुधां पाययिष्यामि किंच तैर्यथान्यायं विलंब सेत्युक्तं नचैतेभ्यो ज्ञात्वैव क्रूरेभ्यो दातव्या
यं अतस्तेभ्यः सुधां न दास्यामीति पंक्तीः पृथक् विरचय्य कल्पयित्वा विधाय तान् सुरपंक्तिमुख्येषु स्वेषु निजजातीयेषु तांश्च असुरान् पृथक्तारेणार्थे नेनोपवे
शयामास अपसव्यैः बहुमानप्रियवाक्यादिना तानतिक्रम्यातिक्रम्य गमनैः दूरस्थान् निवेदयान् तयाकृतः स्नेहाय स्त्रियां सह विवादजुगुप्सया। इति

असुराणां सुधादानं सर्पाणामिव दुर्नयं मत्वा जातिनृशंसानां न तां व्यसृजदच्युतः कल्पयित्वा पृथक् पंक्तीरुभयेषां जगत्पतिः
तांश्चोपवेशयामास स्वेषु स्वेषु च पंक्तिषु दैत्यान् गृहीतकलशो वंचयन्नुपसंचरैः दूरस्थान् पाययामास जरामृत्युहरां सुधां ते
पालयंतः समयमसुराः स्वकृतं नृप तूष्णीमासन् कृतस्नेहाः स्त्रीविवादजुगुप्सया तस्यां कृतातिप्रणयाः प्रणयापायकातराः
बहुमानेन चाबद्धा नोचुः किंचन विप्रियं देवलिंगप्रतिच्छिन्नः स्वर्भानुर्देवसंसदि प्रविष्टः सोममपिबच्चंद्रार्काभ्यां च सूचितः
चक्रेण क्षुरधारेण जहार पिबतः शिरः हरिस्तस्य कबंधस्तु सुधयाप्लावितोपतत् शिरस्त्वमरतां नीतमजो ग्रहमचीक्लृपत्
यस्तु पर्वणि चंद्रार्कावभिधावति वैरधीः पीतप्रायेऽमृते देवैर्भगवान् लोकभावनः पश्यतामसुरेन्द्राणां स्वं रूपं जगृहे हरिः ॥ ॥

अतिप्रणयः स्नेहो यैः प्रणयापायेन कातरा भीताः एते तावत्कृपणाः पूर्वं किंचिदपि वंतु यूयं तु धीराः क्षणं प्रतीक्षध्वमित्यादि बहुमानेन च आबद्धाः २३
नियंत्रिताः समयपालनादिभिः षड्भिरेतैः कारणैरप्रियं किंचिदपि नोचुः किंतु तूष्णीमासन् देवपंक्तौ चंद्रार्कयोर्मध्ये प्रविष्टः सोमममृतम
पिबत् हरिस्तस्य शिरो जहार आप्लावितः असंस्पृष्टः ग्रहः सूर्यादिवद् दत्ताधिकारिणः ॥ ॥श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः॥ ॥श्रीः॥ ॥

हरिलक्षणामामेवोद्यमः फलति नान्येषामित्येवमास्यान तात्पर्यमाह एवमिति समादेशाद्येष्येषांहे तुमंदरादिः अर्थः समुद्रे क्षिप्तं वीरुधादिः विविधः
संकल्पः फलं केषांचिद्भवति केषांचिन्नेति वैचित्र्यं फलं येषां ते फलवैषम्यवंतो बभूवुरित्यर्थः तदेवाह तत्र तेषु अस्य पादपंकजरजः श्रयणाद्देवा अमृत
फलमापुः स एवास्मेवा इत्यर्थः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् एतदेवोपपादयंति यदिति असुः प्राणः वसु धनं प्राणादिभिर्देहात्मजादिषु नृभिर्यद्युज्यते अ
युज्यते देहाद्यर्थं यत्क्रियत इत्यर्थः तदसद्व्यर्थं भवति कुतः पृथक्त्वात् भेदाश्रयत्वात् आरवा एवनवत् तैरेव प्राणादिभिरीश्वराद्देशाद्यत्क्रि

एवं सुरासुरगणाः समदेशकालहेत्वर्थकर्ममतयोऽपि फले विकल्पाः तत्रामृतं सुरगणाः फलमंजसापुर्यत्पादपंकज
रजःश्रयणान्न दैत्याः यद्युज्यतेऽसुवसुकर्ममनोवचोभिर्देहात्मजादिषु नृभिस्तदसत्पृथक्त्वात् तैरेव सद्भवति यत्क्रिय
ते पृथक्त्वात्सर्वस्य तद्भवति मूलनिषेचनं यत् इति भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधेऽमृतपाने नवमोऽध्यायः श्रीशुक
उवाच इति दानवदैतेया नाविंदन्नमृतं नृप युक्ताः कर्मणि यत्ताश्च वासुदेवपराङ्मुखाः साधयित्वामृतं राजन्पाय
यित्वा स्वकान्सुरान् पश्यतां सर्वभूतानां ययौ गरुडवाहनः॥

यत्तेन तु सत् महाफलं भवति कुतः अपृथक्त्वात् ईश्वरस्य सर्वत्रानुगतत्वात् तत्र दृष्टांतः यत्तरोर्मूलनिषेचनं तद्यथा सर्वस्य स्कंधशाखादेरपि भव
तीति य... ...ह्येषापि पंचमोऽपृथक्त्वं पर्यालोच्यते दृष्ट्यादेहाद्युद्देशेन यत्क्रियते तदसत् अपृथक्त्वं पर्यालोच्येश्वरदृष्ट्या तैरेव तैरेव यत्क्रियते
तत्सद्भव...तीति शेषं समानं अष्टमेन वमः८ दशमे मत्सरादेत्यैरारब्धे तु मधे सुरैः दैत्यमायाविषण्णेषु देवेष्वाविर्वभौ हरिः तदेव ममृतावाप्तिर्नीता क्रम
नामितारितं तत्कमत्सरतः प्राणहानिः पुनरुदीर्यते॥ ॥गंगाविष्णु॥

रणः संग्रामः उन्वतः सतुङ्गस्यरोधसितीरेवतूव अन्योन्यंसमासाद्यनिजघ्नुः चित्रध्वजपटादिभिश्चराजसिदेवदानवराणांध्वजिन्येयादसांसा

सपत्नानांपरामृद्धिंदृष्ट्वातेदितिनंदनाः असहमानाउत्थेतुर्देवान्प्रत्युद्यतायुधाः ततःसुरगणाःसर्वेसुधयापीतयैधि
ताः प्रतिसंयुयुधुःशस्त्रैर्नारायणपदाश्रयाः तत्रदेवासुरोनामरणःपरमदारुणः रोधस्युदन्वतोराजंस्तुमुलोलोमहर्ष
णः तत्रान्योन्यंसपत्नास्तेसंरब्धमनसोरणे समासाद्यासिभिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः शंखतूर्यमृदंगानांभेरीडम
रिणांमहान् हस्त्यश्वरथपत्तीनांनदतांनिःस्वनोभवत् रथिनोरथिभिस्तत्रपत्तिभिःसहपत्तयः हयाहयैरिभाश्चेभैःसम
सज्जंतसंयुगे उष्ट्रैःकेचिदिभैःकेचिदपरेयुयुधुःखरैः केचिद्गौरमृगैःऋक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटाः गृध्रैःकंकैर्बकैरन्ये
श्येनभासैस्तिमिंगिलैः शरभैर्महिषैःखड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः शिवाभिराखुभिःकेचित्कृकलासैःशशैर्नरैः बस्तैरेकेकृ
ष्णसारैर्हंसैरन्येचसूकरैः अन्येजलस्थलखगैःसत्वैर्विकृतविग्रहैः सेनयोरुभयोराजन्विविशुस्तेग्रतोग्रतः चित्रध्वज २५
पटैराजन्नातपत्रैःसितामलैः महाधनैर्वज्रदंडैर्व्यजनैर्बार्हचामरैः वातोद्धूतोत्तरोष्णीषैरर्चिर्भिर्वर्मभूषणैः स्फुरद्भिर्वि
शदैःशस्त्रैःसुतरांसूर्यरश्मिभिः देवदानववीराणांध्वजिन्यौपांडुनंदन रेजतुर्वीरमालाभिर्यादसामिवसागरौ॥

लाभिःसागराविवरेजतुरितित्रयाणामन्वयः यादोभिरितिवा सितैरमलैर्गतरन्ध्रैः चामरैश्चव्यजनैः वातेनोद्धूतैरुत्तरीयैःउष्णीषैश्चसूर्यरश्मिभिःसु
तरांस्फुरद्भिः॥

असुराणांयाचमूःतस्यापतिःसबलिर्यानमास्थितःउदयेउदयगिरिशिखरस्थितःचंद्रइवविरेजेस्रवत्प्रस्रवणमन्वयःस्रवंतिप्रस्रवणानियस्मिन्नितिम

वैरोचनोबलिःसंख्येसोसुराणांचमूपतिःयानंवैहायसंनामकामगंमयनिर्म्मितंसर्वसंग्रामिकोपेतंसर्वाश्चर्यमयंप्रभोअ
प्रतर्क्यमनिर्देश्यंदृश्यमानमदर्शनंआस्थितस्तद्विमानाग्र्यंसर्वानीकाधिपैर्वृतःबालव्यजनछत्राग्र्यैरेजेचंद्रइवोदयेत
स्यासन्सर्वतोयानैर्यूथानांपतयोसुराःनमुचिःशंबरोबाणोविप्रचित्तिरयोमुखःद्विमूर्द्धाकालनाभोथप्रहेतिर्हेतिरिल्व
लःशकुनिर्भूतसंतापोवज्रदंष्ट्रोविरोचनःहयग्रीवःशंकुशिराःकपिलोमेघदुंदुभिःतारकश्चक्रदृक्शुंभोनिशुंभोजंभ
उत्कलःअरिष्टोरिष्टनेमिश्चमयश्चत्रिपुराधिपःअन्येपौलोमकालेयानिवातकवचादयःअलब्धभागासोमस्यकेवलंक्ले
शभागिनःसर्वएतेरणमुखेबहुशोनिर्ज्जितामराःसिंहनादंविमुंचंतःशंखान्दध्मुर्महारवान्दृष्ट्वासपत्नानुत्सिक्तान्ब
लभित्कुपितोभृशंऐरावतंदिक्करिणमारूढोविपतिःस्वराट्यथास्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिःतस्यासन्सर्वतोदे
वानानावाहध्वजायुधाःलोकपालाःसहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयःतेन्योन्यमभिसंसृत्यक्षिपंतोनामभिर्मिथःआह्वयं
तोविशंतोग्रेयुयुधुर्द्वंद्वयोधिनःयुयोधबलिरिंद्रेणतारकेणगुहोस्यतवरुणोहेतिनायुध्यन्मित्रोराजन्प्रहेतिनायमस्तु
कालनाभेनविश्वकर्मामयेनवैशंबरोयुयुधेत्वष्ट्रासवित्रातुविरोचनः॥

दृष्टसाहश्यंनानावाहनादीनियेषांतेदेवाअसुराश्चमिथोयुयुधुःद्वंद्वान्येवाहयुयोधेतिसप्तभिःअस्यतआस्यत्अयुध्यतेत्यर्थः॥श्रीगणेशायनमः॥

श्री रणः संग्रामः उन्नतः समुद्रस्य रोधसि तीरे इव अन्योन्यं समासाद्य निजघ्नुः चित्रध्वजपटादिभिश्च राजसि देवदानववीराणां ध्वजिन्यौ यादसां मा

सपत्नानां परामृद्धिं दृष्ट्वा ते दितिनंदनाः असहमाना उत्पेतुर्देवान्प्रत्युद्यतायुधाः ततः सुरगणाः सर्वे सुधया पीतवीर्यधि
ताः प्रतिसंयुयुधुः शस्त्रैर्नारायणपदाश्रयाः तत्र देवासुरो नाम रणः परमदारुणः रोधस्युदन्वतो राजन्तुमुलो लोमहर्ष
णः तत्रान्योन्यं सपत्नास्ते संरब्धमनसो रणे समासाद्यासिभिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः शंखतूर्यमृदंगानां भेरीडम
रिणां महान् हस्त्यश्वरथपत्तीनां नदतां निःस्वनोऽभवत् रथिनो रथिभिस्तत्र पत्तिभिः सहपत्तयः हया हयैरिभाश्चेभैः सम
सज्जंत संयुगे उष्ट्रैः केचिदिभैः केचिदपरे युयुधुः खरैः केचिद्गौरमृगैरृक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटाः गृध्रैः कंकैर्बकैरन्ये
श्येनभासैस्तिमिंगिलैः शरभैर्महिषैः खड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः शिवाभिराखुभिः केचित्कृकलासैः शशैर्नरैः बस्तैरेके कृ
ष्णसारैर्हंसैरन्ये च सूकरैः अन्ये जलस्थलखगैः सत्वैर्विकृतविग्रहैः सेनयोरुभयो राजन्विविशुस्तेऽग्रतोऽग्रतः चित्रध्वज २५
पटै राजन्नातपत्रैः सितामलैः महाधनैर्वज्रदंडैर्व्यजनैर्बार्हचामरैः वातोद्धूतोत्तरोष्णीषैरर्चिष्मद्भिर्वर्मभूषणैः स्फुरद्भिर्वि
शदैः शस्त्रैः सुतरां सूर्यरश्मिभिः देवदानववीराणां ध्वजिन्यौ पांडुनंदन रेजतुर्वीरमालाभिर्यादसामिव सागरौ॥

यादोभिः सागराविव रेजतुरिति त्रयाणामन्वयः यादोभिरिति वा सितैरमलैरातपत्रैश्च चामरैश्च व्यजनैः वातेनोद्धूतैरुत्तरीयैः उष्णीषैश्च सूर्यरश्मिभिः सु
तरां स्फुरद्भिः॥

असुराणांयाचमूः तस्याःपतिः सवलिर्यानमास्थितः उदयेउदयगिरिशिखरस्थितः चंद्रइवविरेजश्त्यत्रयाणामन्वयः स्रवंतिप्रस्रवणानियस्मिन्नितिम

वैरोचनोवलिःसंख्येसोसुराणांचमूपतिः यानंवैहायसंनामकामगंमयनिर्मितं सर्वसांग्रामिकोपेतंसर्वाश्चर्यमयंप्रभो अ
प्रतर्क्यमनिर्देश्यंदृश्यमानमदर्शनं आस्थितस्तद्विमानाग्र्यंसर्वानीकाधिपैर्वृतः वालव्यजनछत्राग्र्यैरेजेचंद्रइवोदये त
स्यासन्सर्वतोयानैर्यूथानांपतयोसुराः नमुचिःसंवरोवाणोविप्रचित्तिरयोमुखः द्विमूर्द्धाकालनाभोथप्रहेतिर्हेतिरिल्व
लः शकुनिर्भूतसंतापोवज्रदंष्ट्रोविरोचनः हयग्रीवःशंकुशिराःकपिलोमेघदुंदुभिः तारकश्चक्रदृक्शुंभोनिशुंभोजंभ
उत्कलः अरिष्टोरिष्टनेमिश्चमयश्चत्रिपुराधिपः अन्येपौलोमकालेयानिवातकवचादयः अलब्धभागाःसोमस्यकेवलंक्ले
शभागिनः सर्वएतेरणमुखेबहुशोनिर्जितामराः सिंहनादंविमुंचंतःशंखान्दध्मुर्महारवान् दृष्ट्वासपत्नानुत्सिक्तान्व
लभित्कुपितोभृशं ऐरावतंदिक्करिणमारूढोविपतिःस्वराट् यथास्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिः तस्यासन्सर्वतोदे
वानानावाहध्वजायुधाः लोकपालाःसहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः तेन्योन्यमभिसंसृत्यक्षिपंतोनामभिर्मिथः आह्वयं
तोविशंतोग्रेयुयुधुर्द्वंद्वयोधिनः युयोधवलिरिंद्रेणतारकेणगुहोस्यत वरुणोहेतिनायुध्यन्मित्रोराजन्प्रहेतिना यमस्तु
कालनाभेनविश्वकर्मामयेनवै शंवरोयुयुधेत्वष्ट्रासवित्रातुविरोचनः॥

दृष्ट्वासाहश्रयं नानावाहनादीनियेषांतेदेवाःअसुराश्चमिथोयुयुधुः द्वंद्वान्येवाद्युयेद्धोतिसप्तलिः अस्यत आस्यत् अयुध्यतेत्यर्थः॥श्रीगणेशायनमः॥

०प्र०

सूर्योदेवएकएवव्रातेनवलिसुतैःवाणोज्येष्टोयेषांतैः निशुंभशुंभाख्यांदेवी आरोहंतीत्यारोहाःतैःसहिताअन्येचवाहाः पूर्वंतुकेवलंगजादयउक्ताः क
थंभूताःनिःकृतवाह्वादयोयेषांछिन्नानिध्वजादीनियेषांतेचदेवादीनांपदाघातैरथांगैश्चचूर्णितोदायोधनाद्द्रवणभूमेरुत्थितोरेणुर्दिग्भ्रःखं

अपराजितेननमुचिरश्विनोवृषपर्वणा सूर्योवलिसुतैर्देवीवाणज्येष्टैःशतेनच रक्रुणाचतथासोमःपुलोम्नायुयुधेहरिः
निशुंभशुंभयोर्देवीसङ्कालीतरस्विनी वृषाकपिस्तुजंभेनमहिषेणविभावसुः इल्वलःसहवातापीब्रह्मपुत्रैररिंदम
कामदेवेनदुर्मर्षउत्कलोमातृभिःसह वृहस्पतिस्तु...नेश्वरः मरुतोनिवातकवचैःकालेयैर्वस
वोमराः विश्वेदेवास्तुपौलोमैरुद्राःक्रोधवशैःसह तएवमाजावसुराःसुरेंद्राद्वंद्वेनसंहत्यचयुध्यमानाः अन्योन्यमभ्य
साद्यनिजघ्नुरोजसाजिगीषवस्तीक्ष्णशरासितोमरैः भुशुंडिभिश्चक्रगदर्ष्टिपट्टिशैः शक्त्युल्मुकैःप्रासपरश्वधैर
पि निस्त्रिंशभल्लैःपरिघैःसमुद्गरैःसभिंडिपालैश्चशिरांसिचिच्छिदुः गजास्तुरंगाःसरथापदातयःसारोहवाहा
विविधाविखंडिताः निःकृत्तवाहूरुशिरोधरांघ्रयः छिन्नध्वजेष्वासतनुत्रभूषणाः तेषांपदाघातरथांगचूर्णिता
दायोधनादुल्वणउत्थितस्तदा रेणुर्दिशःखंद्युमणिंचछादयन्न्यवर्तताःसृक्स्रुतिभिःपरिप्लुताः॥ ॥ २१

ह्युमणिंसूर्यंछादयंस्तदेवखादेर्न्यवर्तत कथंभूतान् असृक्स्रुतिभिः रक्तक्षरणैःपरिप्लुतात्सिक्तात् यद्वापरिप्लवनाद्धेतोर्न्यवर्त्ततलाव
कः रक्तधाराणांतत्पर्यंतमुच्छलनादित्यर्थः प्रथमांतपाठेरेणोर्विशेषणं॥

शिरोभिर्महाभुजैश्च करलसदृशैरूरुभिश्च सारणैः अकर्मेणास्तृतासती बलौ कथंभूतैः शिरोभिः उद्धूतानि उत्पतितानि किरीटानि कुंडलानि
च येभ्यः तैः संरंभयुक्ताद्दृष्टोर्ययिसुतैः परिदष्टादच्छदा उष्ठा येषु पतितानि यानि च शिरांसि तत्रत्यैरङ्घ्रिभिः पक्ष्यंतरत्यर्थः उद्यतान्यायुधानि यैः तैः

शिरोभिरुद्धूतकिरीटकुंडलैः संरंभदृग्भिः परिदष्टदच्छदैः महाभुजैः साभरणैः सहायुधैः सा प्रास्तृता भूः करभोरुभिर्बभौ
कबंधास्तत्र चोत्पेतुः पतितैः स्वशिरोक्षिभिः उद्यतायुधदोर्दंडैराधावंतो भटान्मृधे बलिर्महेंद्रं दशभिस्त्रिभिरैरावतं शरैः
चतुर्भिश्चतुरो वाहानेकेनारोहमार्च्छयत् सतानापतश्शक्रस्तावद्भिः शीघ्रविक्रमः चिच्छेद निशितैर्भल्लैरसंप्राप्तान्हस
न्निव तस्य कर्मोत्तमं वीक्ष्य दुर्मर्षः शक्तिमाददे तां ज्वलंतीं महोल्कासां हस्तस्थामच्छिनद्धरिः ततः शूलं ततः प्रासं ततस्तो
मरमृष्टयः यद्यच्छस्त्रं समाददयात्सर्वं तदच्छिनद्धरिः ससर्जाथासुरीं मायामंतर्धानगतोऽसुरः ततः प्रादुरभूच्छैलः सुरा
नीकोपरि प्रभो ततो निपेतुस्तरवो दह्यमाना दवाग्निना शिलाः सटंकशिखराश्चूर्णयंत्यो द्विषद्बलं महोरगाः समुत्पेतुर्द
न्दशूकाः सवृश्चिकाः सिंहव्याघ्रवराहाश्च मर्दयंतो महागजान् यातुधान्यश्च शतशः शूलहस्ता विवाससः छिंधि भिंधी
ति वादिन्यस्तथा रक्षोगणा विभो ततो महाघना व्योम्नि गंभीरपरुषस्वनाः अंगारान्मुमुचुर्वातैराहतास्तनयित्नवः सृ
ष्टो दैत्येन सुमहान्वह्निः श्वसनसारथिः सांवर्तिक इवात्युग्रो विबुधध्वजिनीमधाक्षीत् ॥

दोर्दंडयुक्ताः वाहान् ऐरावतपादरक्षकान् आरोहं गजयंतारं आर्च्छत् विव्याध दुर्मर्षः असहनो बलिः टंकवंती ह्स्वायैः शिखरैः सहिताः स्तन
यित्नवश्च अंगारान्मुमुचुरित्यनुषंगः अधाक्षीत् अधाक्षीदित्यर्थः ॥ ॥

१०५

उद्भूतैस्तरंगैरावर्त्तैश्च सलिलगणः एवमन्यैश्चादेत्यैः सृज्यमानासु यत्रयदा तदा तैर्भीतैः सन् अष्टौ आयुधयुक्ता बाहवो यस्य श्री कौस्तुभस्य आन
२ र्घ्य किरीटं च कुंडले च उद्यासंतिश्री कौस्तुभादि। नियास्मिन् असुराणां कूटकर्ममंत्रादि प्रयोगः तस्माज्जाताः मदिनाम हिम्नाद्धरेः स्मृतिरेवस

ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः प्रत्यदृश्यत प्रचंडवातैरुद्भूततरंगावर्त्त सलिलगणः एवं दैत्यैर्महामायैरलक्ष्यगतिभिर्गणैः
सृज्यमानासु मायासु विषेदुः सुरसैन्यकाः न तत्प्रतिविधिं यत्र विदुरिंद्रादयो नृप ध्यातः प्रादुरभूत्तत्र भगवान्विश्व
भावनः ततः सुपर्णांसकृतांघ्रिपल्लवः पिशंगवासा नवकंजलोचनः अदृश्यताष्टायुधबाहुरुल्लसच्छ्रीकौस्तुभानर्घ्य
किरीटकुंडलः तस्मिन्प्रविष्टेऽसुरकूटकर्मजा माया विनेशुर्महिना महीयसः स्वप्नो यथा हि प्रतिबोध आगते।
हरिः स्मृतिः सर्वविपद्विमोक्षणं दृष्ट्वा मृधे गरुडवाहमिभारिवाहः आविध्य शूलमहिनोदथ कालनेमिः तल्लीलया
गरुडमूर्ध्नि पतद्गृहीत्वा तेनाहनन्नृप सवाहमरिं त्र्यधीशः माली सुमाली पतितः युधि पेततुर्यच्चक्रेण कृत्तशिरसा
वथ माल्यवांस्तं आहत्य तिग्मगदयाहनदंडजेंद्रं तावच्छिनोच्छिनदरेर्नदतोरिणाद्यः इति श्रीभागवते महापु २६
राणे अष्टमस्कंधे देवासुरसंग्रामे दशमोध्यायः॥

वीसां विपदां मोक्षणरूपा किमुत हरेः प्रवेशः इत्यर्थः इभारिवाहः अहिनोत् क्षिप्तवान् लीलयैव तत् गृहीत्वा अहनत् अहन्नहे नृप यस्य चक्रेण कृत्तशि
रसौ पेततुः तं तथा रणे तमपि आहत्य संहत्य अंडजेंद्रं गरुडमहनत् तदंतु गदामुनिन्य इत्यर्थः आद्यः हरिः इति अष्टमे टीकायां दशमः॥

एकादशेतुदेवेषुदैत्यघातिषुनारदः देवानवारयच्छुक्रोमृतान्दैत्यानजीवयत् उदयच्छत उन्निन्ये निबद्धान्यक्षीणिक्षिप्तांतान् बालान् जित्वा
नटः कपटवृत्तिर्यथातेषांधनंहरतितथाहेमूढमायेशान् अस्मान्जेतुमिच्छसि मत्सरावंस्थ एवित्याद आरुरुक्षंतिआरोढुमिच्छंतियेचउत्ति

श्रीशुकउवाच अथोसुरःप्रत्युपलब्धचेतसःपरस्यपुंसःपरयानुकंपया जघ्नुर्लब्धांशशक्रसमीरणादयस्तांस्तान्रणेयैरभिसं
हतापुरा वैरोचनायसंरब्धोभगवान्पाकशासनः उदयच्छद्यदावज्रंप्रजाहाहेतिचुक्रुशुः वज्रपाणिस्तमाहेदंतरस्कृत्यपुरस्थि
तं मनस्विनंसुसंपन्नंविचरंतंमहामृधे नटवन्मूढमायाभिर्मायेशान्नोजिगीषसि जित्वाबालान्निबद्धाक्षान्नटोहरतितद्धनं॥
आरुरुक्षंतिमायाभिरुत्सिसृप्संतियेदिवं तान्दस्यून्विधुनोम्यज्ञान्पूर्वस्माच्चपदादधः सोहंदुर्मायिनस्तेद्यवज्रेणश
तपर्वणा शिरोहरिष्येमंदात्मन्घटस्वज्ञातिभिःसह बलिरुवाच संग्रामेवर्त्तमानानांकालचोदितकर्मणां कीर्त्तिर्जयो
ऽजयोमृत्युःसर्वेषांस्युरनुक्रमात् तमिमंकालरशनंजनाःपश्यंतिसूरयः नहृष्यंतिनशोचंति तत्रयूयमपंडिताः नव

यंमन्यमानानामात्मानंतत्रसाधनं गिरोवःसाधुशोच्यानांगृह्णीमोमर्मताडनाः॥ ॥

त्सिसृप्संतिउल्लंघयंतुमिच्छंतिमोक्षुमिच्छंतीत्यर्थः अधोविधुनोमिपातयामि कालरशनंकालयंत्रितं तत्रएवंविवेकाभावेयूयमपंडिताः आनि
पुणाः तत्रकीर्त्तिजयादो आत्मानंसाधनंमन्यमानानां वोगिरोनगृह्णीमः मर्मसुताडनं याभिस्ताः॥ ॥श्रीगोपालायनमः॥ ॥ ॥

८ स्कं० विभुमिंद्रं तात्रमकुप्यः तेनाहतश्च सयानः विमानः दितः नमुचि र्बलः पाकश्चतितत्र आजग्मुः ऋयाणांष्टथग्विक्रमानाह हरीनितित्रिभिः

श्रीशुकउवाच इत्याक्षिप्यविभुंवीरोनाराचैर्वीरमर्द्दनः आकर्णपूर्णैरहनदाक्षेपैराहतंपुनः एवंनिराकृतोदेवोवैरि
णातथ्यवादिना नामृष्यत्तदधिक्षेपंतोत्राहतइवद्विपः प्राहरत्कुलिशंतस्माअमोघंपरमर्द्दनं सयानोन्यपतद्भूमौछि
न्नपक्षइवाचलः सखायंपतितंदृष्ट्वाजंभोबलिसखःसुहृत अभ्ययात्सौहृदंसख्युर्हतस्यापिसमाचरन् ससिंहवा
हआसाद्यगदामुद्यम्यरंहसा जत्रावताडयच्छक्रंगजंचसुमहाबलः गदाप्रहारव्यथितोभृशंविह्वलितोगजः जा
नुभ्यांधरणींस्पृष्ट्वाकश्मलंपरमंययौ ततोरथोमातलिनाहरिभिर्दशशतैर्वृतः आनीतोद्विपमुत्सृज्यरथमा
रुरुहेविभुः तस्यतत्पूजयन्कर्मयंतुर्दानवसत्तमः शूलेनज्वलतातंतुस्मयमानोहनन्मृधे सेहेरुजंसुदुर्मर्षांसत्व
मालंब्यमातलिः इंद्रोजंभस्यसंक्रुद्धोवज्रेणापहरच्छिरः जंभंश्रुत्वाहतंतस्यज्ञातयोनारदादृषेः नमुचिश्चबलःपा
कस्तत्रापेतुस्त्वरान्विताः वचोभिःपरुषैरिंद्रमर्द्दयंतोस्यमर्मसु शरैरवाकिरन्मेघाधाराभिरिवपर्वतं हरीन्दशशतान्या
ज्यौहर्यश्वस्यबलःशरैः तावद्भिरर्द्दयामासयुगपल्लघुहस्तवान् शताभ्यांमातलिंपाकोरथंसावयवंपृथक् सकृ
त्संधानमोक्षेण तदद्भुतमभूद्रणे नमुचिःपंचदशभिःस्वर्णपुंखैर्महेषुभिः आहत्यव्यनदत्संख्येसतोयइवतोयदः सर्व
तःशरकूटेनशक्रंसरथसारथिं छादयामासुरसुराप्रावृट्सूर्यमिवांबुदाः॥ ॥ २७

हर्यश्वस्यइंद्रस्य तावद्भिः दशभिः शतैः आहत्यइंद्रंविध्वा प्रावृट्कालीनंसूर्यं॥ ॥श्रीगोपीजनवल्लभायनमः॥ ॥श्रीः॥ ॥ॐ॥

वणिकूपथः वणिग्रुः सिन्नानोर्य्येषां तेसिन्नावत्यर्थः तुराषाडिंद्रः अश्वादिसहितो विनिर्गतः अग्रणीमारुद्धिः शोकामर्षाभ्यांयुक्तयारुषाक्रो

अलक्ष्यंतस्तद्दाम्नतीवविक्लवाविशुर्कुशुर्देवगणाः सहानुगाः अनायकाः भ्रातुर्बलेननिर्जिताविणिक्यथाच्छिन्ननवीयथा
र्णवे ततस्तुराषाडिषुबद्धपंजरात् विनिर्गतः सश्वरथः ध्वजाग्रणीः बलोदिशः स्वंदर्थिवीचरोस्त्वयन्स्वतेजसा सूर्यइवक्षपा
त्यये निरीक्ष्यपृतनांदेवः परैरभ्यर्द्दितांरणे उदयच्छद्रिपुंहंतुंवज्रंवज्रधरोरुषा सतेनैवाष्टधारेणशिरसीवलपाकयोः ज्ञा
तीनांपश्यतांराजन् जहारजनयन्भयं नमुचिस्तद्वधंदृष्ट्वाशोकामर्षरुषान्वितः जिघांसुरिंद्रंनृपतेचकारपरमोद्यमं॥
अश्मसारमयंशूलंघंटावद्धेमभूषणं प्रगृह्याभ्यद्रवत्क्रुद्धोहतोसीतिवितर्जयन् प्राहिणोद्देवराजायनिनदन्मृगराडिव त
दापतद्गगनतलेमहाजवंविचिच्छिदेहरिरिषुभिः सहस्रधा तमाहनन्नृपकुलिशेनकंधरेरुषान्वितस्त्रिदशपतिः शिरोहर
न् नतस्यहित्वचमपिवज्रऊर्जितोविभेदयः सुरपतिनौजसेरितः तमद्भुतंपरमपिवीर्यवृत्रभित्तिरस्कृतोनमुचिशिरोधरत्वचा
तस्मादिंद्रोविभेत्ववज्रः प्रतिहतोयतः किमिदंदैवयोगेनभूतंलोकविमोहनं येनमेपूर्वमद्रीणांपक्षच्छेदः प्रजात्यये कृतो
निविशितांभारैः पतत्रैः पतितांभुवि तपःसारमयंत्वाष्ट्रंवृत्रोयेनविपाटितः अन्येचापिबलोपेताः सर्वास्त्रैरक्षितत्वचः सोयंप्र
तिहतोवज्रोमयामुक्तोसुरेल्पके नाहंतदाददेदंडंब्रह्मतेजोप्यकारणम्

येनान्वितः घंटावत् घंटाभिर्युक्तं अतिवीर्यंवृत्रमलिनदितितथा पतत्रैःपक्षैः सारमयंवीर्याधिकं त्वाष्ट्रंतपएववृत्रः सयेनवज्रेणमयापाटितः दंडंलकुड
तुल्यंब्रह्मतेजः दधीचेः सामर्थ्यम्॥

॥ ✻ ॥ ...कास्त्रा मृत्युर्नैवेति उक्तयात्मत्वमेवाह नशुष्केणनचार्द्रेण फेनेन तथाचश्रुतिः अपांफेनेननमुचेःशिरइन्द्रोदवर्त्तयन् इति अनुचरैरु

इतित्राकेविषादंतमाहवागशरीरिणी नायंशुष्कैरथोनार्द्रैर्वधमर्हति दानवः मयास्मैयद्वरोदत्तोमृत्युर्नैवार्द्रशुष्कयोः अतोन्य
श्चिंतनीयस्तेउपायोमघवन्रिपोः तांदैवींगिरमाकर्ण्यमघवासुसमाहितः ध्यायन्फेनमथापश्यदुपायमुभयात्मकं नशुष्के
णनचार्द्रेणजहारनमुचेःशिरः तंतुष्टुवुर्मुनिगणामाल्यैश्चावाकिरन्विभुं गंधर्वमुख्यौजगतुर्विश्वावसुपरावसू देवदुंदुभयोने
दुर्नर्तक्योननृतुर्मुदा अन्येप्येवंप्रतिद्वंद्वान्वाय्वग्निवरुणादयः सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान्केसरिणोयथा ब्रह्मणाप्रेषितोदेवा
न्देवर्षिर्नारदोमुदा वारयामासविबुधान्दृष्ट्वादानवसंक्षयं श्रीनारदउवाच भवद्भिरमृतंप्राप्तंनारायणभुजाश्रयैः श्रिया
समेधिताःसर्वेउपारमतविग्रहात् श्रीशुकउवाच संयम्यमन्युसंरंभंमानयंतोमुनेर्वचः उपगीयमानानुचरैःययुःसर्वे
त्रिविष्टपं येवशिष्टारणेतस्मिन्नारदानुमतेनते बलिंविपन्नमादायअस्तंगिरिमुपागमन् तत्राविनष्टावयवान्विद्यमान
शिरोधरान् उशनाजीवयामाससंजीवन्यास्वविद्यया बलिश्चोशनसास्पृष्टःप्रत्यापन्नेंद्रियस्मृतिः पराजितोपिनाखि २८
द्यतलोकतत्त्वविचक्षणः इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेदेवासुरसंग्रामोनामएकादशोध्यायः११ ॥

पगीयमानाइत्यर्थः उपगीयमानैरनुचरैःसहेतिवा अविनष्टाअवयवायेषां विद्यमानाशिरोधरायेषांतान् प्रत्यापन्नानिपुनःप्राप्ता
नींद्रियाणिस्मृतिश्चयेनसः इतिअष्टमेटीकायांएकादशोध्यायः॥ ॥

द्दामदन्नो मोहिनीरूपविलासमालोकनेनोत्सुकं सर्वं संमोहयामास हरिः पुनरस्त्रालयत् अमुह्यन्नसुरान् विष्णुमायया न तदद्भुतं इति वक्तुं महादेवमोहोयमु
पवर्ण्यते हरिः सोमममायय दितीदं निशम्य यत्रास्ते तद्रूपं द्रष्टुं स्त्रियाविस्तरेणान्वयः सोमया उमया सह त्वयि किंचिन्नचाश्चर्यं वयं त्वाश्चर्यमानसः इ
ति वक्तुं महादेवस्तुष्टाव हरिमष्टभिः त्वयि महामायाविनि परमेश्वरे नहि किल किंचिदघटितमिव वयं तु परमे कौतूहलेन द्रष्टुमागता इति वक्तुं श्री
संवोध्यं स्तौति हे देवदेव कुतोऽहं देवानां देवदत्यत आह हे जगद्व्यापिन् तत्कुतः हे जगन्मय तर्हि किं प्रधानं हे जगदीश तच्च कुतस्तत्राह सर्व

श्रीबादरायणिरुवाच वृषध्वजो निशम्येदं योषिद्रूपेण दानवान् मोहयित्वा सुरगणान् हरिः सोमममपाययत्
वृषमारुह्य गिरिशः सर्वभूतगणैर्वृतः सह देव्या ययौ द्रष्टुं यत्रास्ते मधुसूदनः सभाजितो भगवता सादरं सोमया भ
वः सूपविष्ट उवाचेदं प्रतिपूज्य स्मयन् हरिं देवदेव जगद्व्यापिन् जगदीश जगन्मय सर्वेषामपि भावानां त्वमात्मा
हेतुरीश्वरः आद्यंतावस्य यन्मध्यमिदमन्यदहं बहिः यतोऽव्ययस्य नैतानि तत्सत्यं ब्रह्म चिद्भवान्॥

षामपि त्वं हेतुः अतईश्वरः आत्मत्वाच्च नउउं प्रधानं त्वमित्यर्थः ननु जगन्मयो लोकत्वा जगंतउत्यत्यादिनाऽसत्यत्वेन च जाड्येन च ममपि किं तथात्वं
त्रूपेन हिनहीत्याह आद्यंतो मध्यं च अस्य जगतो ब्रह्मणो भवति अस्य च अव्ययस्य एतानि आद्यंतमध्यानि न संति यस्त्वं ब्रह्म इदं कारास्य दं द्रूपं अहंका
र... द्रष्टुं बहिर्लिंगं च अन्यत् लोकं च मत्सत्यं च चिद्रूपं च ब्रह्मैव भवान् अतो न तव विकारादिगंधकेत्यर्थः॥ ॥ ॥ ॥

सो॰ ग्रं॰ तवैवं त्वत्स्वे मुमुक्षूणां मार्गः प्रमाणं इत्याह तवैवेति अतएव तः इहामुत्रवसंगं त्यक्त्वा ननु ब्रह्मैव वेदहं तर्ह्यसंगोदासीनस्य मम चरणं लोकोऽ
पासनया किं ते योगात्तत्राह त्वमिति ब्रह्मत्वेपि त्वं नात्यंतमुदासीनः किंतु विश्वस्य प्रयंचस्योदयादीनां हेतुः तदुपाधीनामात्मनां जीवानामी
श्वरस्य तत्फलदाता तर्हि किं राजादिवत्कार्यापेक्षः अयासि वृकेऽस्य फलं ददामि नहि नहि अनपेक्ष एव त्वं तर्हि किमीश्वरत्वेन तत्राह तेरा
त्मीतिः तत्फलदानार्थमपेक्ष्यइति तदपेक्षः तस्य तावत्तदपेक्षता तया अनपेक्षत्वमेव दर्शयितुं तदीयं ब्रह्मत्वं विशिनष्टि पूर्णं अमृते
रसमुखरूपं विषयसुखवैलक्षण्यार्थमाह अविकारं नित्यं आनंदमात्रं अतः विशोकं तत्तु अतः विगुणं विं नत्वननन्यत् न विद्यते अन्यद्यस्मा
तवैवचरणांबोजं श्रेयस्कामा निराशिषः विसृज्योभयतः संगं मुनयः समुपासते त्वं ब्रह्म पूर्णममृतं विगुणं विशोकमानं
दमात्रमविकारमनन्यदन्यत् विश्वस्य हेतुरुदयस्थितिसंयमानामात्मेश्वरश्च तदपेक्षतयानपेक्षः एकस्त्वमेव सदस
द्द्वयमद्वयं च स्वर्णं कृताकृतमिवेह न वस्तुभेदः अज्ञानतस्त्वयि जनैर्विहितो विकल्पो यस्माद्गुणव्यतिकरो निरुपाधिकस्य
त अन्यव्यतिरिक्ताभावादपि निरपेक्षस्त्वमित्यर्थः तर्हि सर्वात्मकत्वे तत्र विकारप्रसंगो दुर्वारः तत्राह अन्यत्सर्वतो व्यतिरिक्तं च कारणत्वात् नह्येवं २९
भूतसुखात्मकब्रह्मस्वरूपस्य तवान्यापेक्षास्ति अतः केवलं सत्कृतानुग्रहार्थमेव तत्वैश्वर्यं न स्वार्थमित्यर्थः अजन्यत्वमनन्यत्वं चैकस्य कुत
स्त्वमेकस्य दृष्टांतेनोपपादयति सदसदिति कार्यकारणरूपं द्वयं अद्वयं च परमकारणं त्वमेवैकः कृतं कुंडलादिरूपं द्वयं अकृतं च केवल
मद्वयं स्वर्णं यथैकमेव च यद्वदेवेह त्वमिति वस्तुतो भेदो नास्ति कथं तर्हि भेदप्रतीतिस्तत्राह अज्ञानत इति कुतः यस्मान्निरुपाधिकस्यैव तव
यं गुणैर्व्यतिकरोऽसंबंधात् उच्यते ॥ ॥ ॥ ॥

अतएवत्वांवहुधात्वांवर्णयंतितत्वतस्तुकोपिनजानंतीत्याह द्वाभ्यां त्वांब्रह्मवेदांतिनोवयंति मन्यंते त्वामेवधर्मंमीमांसकामन्यंते प्रकृतिपुरुषयोः
परंपुमांसंसांख्याः विमलोत्कर्षिणी ज्ञानक्रियायोगाप्रह्वीसत्याईशानाऽनुग्रहाचेत्येवंनवशक्तियुतंपरंपांचरात्राः महापुरुषंपातंजलाः परा
युर्ब्रह्मा सत्वसर्गाः सत्वगुणेनसृष्टाअपियेनत्वयाविरचितंविश्वमपिखलुतत्वतोनजानंतिकिंपुनस्त्वांहे ईश अभद्रंराजसंतामसंचवृत्तंउत्पत्तिर्वृत्ति

त्वांब्रह्मकेचिदवयंत्युतधर्ममेकएकेपरंसदसतोःपुरुषंपरेशं अन्येवयंतिनवशक्तियुतंपरंत्वांकेचिन्महापुरुषम
व्ययमात्मतंत्रं नाहंपरायुरृषयोनमरीचिमुख्याजानंतियद्विरचितंखलुसत्वसर्गाः यन्माययामुषितचेतस
ईशदैत्यमर्त्यादयः किमुतशश्वदभद्रवृत्ताः सत्वंसमीहितमदः स्थितिजन्मनाशंभूतेहितंचजगतोभवबंधमो
क्षौ वायुर्यथाविशतिखंचचराचराख्यंसर्वंतदात्मकतयावगमोवरुंत्से अवतारामयादृष्टारममाणस्यतेगुणैः सो
हंतद्द्रष्टुमिच्छामियत्तेयोषिद्वपुर्धृतं येनसंमोहितादैत्याःपायिताश्चामृतंसुराः तद्दिदृक्षवआयाताःपरंकौतूहलंहिनः॥

र्येषांतेनजानंतीतिकिंवक्तव्यं किंतुत्वंसर्वंजानासीत्याह सत्वंसर्वं अवरुंत्सेव्याप्नोषिजानासि किंतत्सर्वंसमीहितंस्वकृतंअदः स्थितिजन्म
नाशंअमुष्यजगतोजन्मादिभूतानामीहितंचजगतोभवबंधंचमोक्षंचव्याप्तौदृष्टांतः चराचराख्यंदेहजातंखंचयथावायुराविशतितथात्व
मवरुंत्सेतदात्मकतयातस्यसर्वस्यत्वत्तयेत्यर्थः आत्मत्वेहेतुः अवगमः ज्ञानरूपइति॥११॥ एवंस्तुत्वाप्रस्तुतंविज्ञापयति अवताराइतिद्वाभ्यां॥

नी०श्री० सुरकार्याणियोषिद्वेषेणत्वंविध्यंतीतिपत्रपतात्रयंसाधवःअवत्रपंतावद्दुमत्तान्दैत्यान्वंचयित्वादेवेभ्योमृतंदेयंनचैवंवैषम्यंरूपांतरेणकर्तुंमुच्यते
अतोऽवनेमोहनादिसारंकामिनीरूपंमयाधृतमितिदर्शयिष्यामिसंकल्पप्रसवःकामःतस्यादयोयस्मात्विचित्राणिपुष्पाणिअरुणाश्च
ह्लवाश्चयेषांतेद्रुमायस्मिन्लसतदुकूलेनपर्यस्तपरिहृतेनितंबेमेखलायस्यातांउत्पतत्पतत्कंदुकलीलयाविशेषेणयेआवर्तनोद्वर्तनेन

श्रीशुकउवाच एवमभ्यर्थितोविष्णुर्भगवान्शूलपाणिना प्रहस्यतावगंभीरंगिरिशंप्रत्यभाषत कौतूहलायदै
त्यानांयोषिद्वेषोमयाकृतः पत्रपतासुरकार्याणिगतेपीयूषभाजने तद्दिदृक्षोर्दर्शयिष्यामिदिदृक्षोःसुरसत्तम कामि
नांबहुमंतव्यंसंकल्पप्रभवोदयं श्रीशुकउवाच इतिब्रुवाणस्तत्रैवांतरधीयत सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्भवआस्तेसदेवीमा
तातोददृशोपवनेवरस्त्रियंविचित्रपुष्पारुणपल्लवद्रुमे विक्रीडतींकंदुकलीलयालसद्दुकूलपर्यस्तनितंबमेखला
लां आवर्तनोद्वर्तनकंपितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरैःपदेपदे प्रभज्यमानामिवमध्यतश्चलत्पदाप्रवालंनयतींतत ३०
स्ततः दिक्षुभ्रमत्कंदुकचापलैर्भृशंप्रोद्विग्नतारायतलोललोचनां स्वकर्णविभ्राजितकुंडलोल्लसत्कपोलनीला
लकमंडिताननां

मध्यतःमध्यदेशेतास्यांकंपितयोःस्तनयोःप्रकृष्टहाराणांऊरूणांभारैःप्रतिपदंमध्येप्रभज्यमानामिवचलत्पदमेवप्रवालवत्कोमलंततस्ततो
नयंतीदिक्षुभ्रमतःकंदुकस्यचापलेश्चापल्यैःभृशंप्रोद्विग्नेतारेआयतलोचनेलोलेलोचनेयस्याःस्वकर्णयोर्विभ्राजितेकुंडलेतयोर्
मुल्लसंतीकपोलौतास्यांनीलालकैश्चमंडितमाननंयस्याः॥ ॥

संनह्यतीव भ्रतीं॥ जगद्विमोहंतीतां वीक्ष्यदेवः श्रीरुद्रः। आत्मानमंतिके स्थितामुमां चगणांश्च न वेद। कथंभूतः इति याचकंडुकलीलया॥ इ
षद्व्रीडातया अस्फुटं स्मितं तेन समरविस्रंस्तेयः कटाक्षस्तेन मुष्टाः वंचितः। अत एव स्वयं यत् स्त्रियाप्रेक्षणं तयाव प्रतिसमीक्षणं ताभ्यां विह्वल
आत्मा मनो यस्य तं। कंडुकमनुव्रजंत्याः स्त्रियाः लघुसूक्ष्मं वासः समस्तं =

स्रस्यदुकूलेकवरीवविस्रुतांसनह्यतीवामकरेणवल्गुना॥ विनिघ्नतीमन्यकरेणकंडुकं विमोहयंतीं
जगदात्ममायया॥ तांवीक्ष्यदेवइतिकंडुकलीलयेषद्व्रीडास्फुटस्मितविसृष्टकटाक्षमुष्टः॥ स्त्रीप्रेक्षणप्र
तिसमीक्षणविह्वलात्मानात्मानमंतिकउमांस्वगणांश्चवेद॥ तस्याः कराग्रात्सतुकंडुकोयदागतोविदूरं
तमनुव्रजत्स्त्रियाः॥ वासः ससूत्रंलघुमारुतोहरद्भवस्यदेवस्यकिलानुपश्यतः॥ एवंतोरुविरापांगीदर्शनी
यांमनोरमां॥ दृष्ट्वातस्यामुनस्त्वक्रेविषज्जंत्यांभवःकिल॥ तयापहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मरविह्वलः॥ भ
वान्याअपिपश्यंत्यागतह्रीस्तत्पदंययौ॥ सातमायांतमालोक्यविवस्त्राव्रीडितान्यशः॥ निलीयमानावृक्षे
षुहसंतीनान्वतिष्ठत॥ तामन्वगच्छद्भगवान्भवःप्रमुषितेंद्रियः॥ कामस्यचवशंनीतःकरेणुमिवयूथपः॥
सोनुव्रज्यातिवेगेनगृहीत्वानिच्छतींस्त्रियं॥ केशबंधउपानीयबाहुभ्यांपरिषस्वजे॥ सोपगूढाभगवता
करिणाकरिणीयथा॥ इतस्ततःप्रसर्पंतीविप्रकीर्णशिरोरुहा॥ आत्मानंमोचयित्वांगसुरर्षभभुजां
तरात्प्राद्रवत्साप्टथुश्रेणीमायादेवविनिर्मिता॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

केत्वीसहितंविषज्जंत्यांकुंचितकटाक्षैरात्मानंनिरीक्षमाणायां॥ तत्पदंतस्याःपदंसमीपंययौ श्रंगराजन्॥ ७ ॥ श्री॥ ७ श्री॥ श्री॥

एवंतामनुधावन्हरः।सरित्सरःसुशैलादिषुवर्त्तंनिहतोवभूव॥तडहमाजयाजडीकरणं॥स्वांनिष्ठांप्रकृति॥कालेनाश्वादिनिमित्ते

तस्यासौपरवीरुद्रोविष्णावद्भुतकर्मणः॥आत्मपद्यतकामेनवैरेणेवविनिर्जितः॥तस्यानुधावतोरे
तश्चस्कंदामोघरेतसः॥शुष्मिणोयूथपस्येववासितामनुधावतः॥यत्रयत्रापतन्मह्यांरेतस्तस्यमहा
त्मनः।तानिरूप्यस्यहेम्नश्चक्षेत्राण्यासन्महीपते॥सरित्सरस्सुशैलेषुवनेषूपवनेषुच॥यत्रक्वास
नृषयस्तत्रसंनिहितोहरः॥स्कन्नेरेतसिसोपश्यदात्मानंदेवमायया॥जडीकृतंनृपश्रेष्ठसंन्यव
र्ततकश्मलात्॥अथावगतमाहात्म्यआत्मनोजगदात्मनः।अपरिज्ञेयवीर्यस्यनमेनेतदुहा
२ द्भुतं॥तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्यमधुसूदनः॥उवाचपरमप्रीतोविभ्रत्स्वांपौरुषींतनुं॥ ॥ ३१
॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥दिष्ट्यात्वंविबुधश्रेष्ठस्वांनिष्ठामात्मनास्थितः॥यन्मेस्त्रीरूपयास्वै
रंमोहितोप्यंगमायया॥कोनुमेतितरेन्मायांविषक्तस्त्वदृतेपुमान्॥तांस्तान्विसृजतींभावा
न्दुस्तरामकृतात्मभिः॥सेयंगुणमयीमायानत्वामभिभविष्यति॥मयासमेताकालेनकालरूपे
णभागशः॥ ॥शुकउवाच॥ ॥एवंभगवताराजन्श्रीवत्सांकेनसत्कृतः॥आमंत्र्यतंपरिक्रम्यसग
णःस्वालयंययौ॥आत्मांशभूतांतांमायांभवानींभगवान्भवः॥शंसतामृषिमुख्यानांप्रीत्याचष्टाथभा
रत॥अपिव्यपश्यस्त्वमजस्यमायांपरस्यपुंसःपरदेवतायाः।अहंकलानामृषभोविमुह्येययावशो
न्येकिमुतास्वतंत्राः॥यंमामपृच्छस्त्वमुपेत्ययोगात्समाः
नमाघ्नाकालरूपेणभागशोरजश्राद्धेशेनसमेतमदधीनामती॥ सहस्रांतमुपारतंवै॥सएषसाक्षात्पुरुषःपुराणो
नयत्रकालोविशतेनवेदः॥

अध्यायार्थनिगमनं इतीति। एतत्कीर्तनादौ फलमाह। एतदिति। भगवता कृतं पदस्पातं स्मरन् नमस्करोति। असतामविषयं। भावेन भज
नं ते नगम्यमंघ्रिं प्रपन्नान् सिंधुमथ्यं सिंधोर्मथनेन जातममृतं यः आपाययन्नौ जगत्॥ ॥इत्यष्टमे द्वादशः॥ ॥त्रयोदशे तु वर्ण्यं

श्रीशुक उवाच॥ ॥इति ते मिहितस्तात विक्रमः शार्ङ्गधन्वनः। सिंधोर्निमथने येन धृतः पृष्ठे महाचलः॥
एतन्मुहुः कीर्तयतोनुशृण्वतो न रिष्यते जातु समुद्यमः क्वचित्॥ यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं समस्तसंसार
परिश्रमापहं॥ असद्विषयमंघ्रिं भावगम्यं प्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत् सिंधुमथ्यं॥ कपटयुवतिवेषो
मोहयन्यः सुरारींस्तमहमुपसृतानां कामपूरं नतोस्मि॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे शंकर
मोहनं नाम द्वादशोध्यायः॥ ॥श्रीशुक उवाच॥ ॥मनुर्विवस्वतः पुत्रः श्राद्धदेव इति श्रुतः। सप्तमो वर्त
मानो यस्तदपत्यानि मे शृणु॥ इक्ष्वाकुर्नभगश्चैव धृष्टः शर्यातिरेव च। नरिष्यंतोथ नाभागः सप्तमो दिष्ट
उच्यते॥ करूषश्च पृषध्रश्च दशमो वसुमान्स्मृतः। मनोर्वैवस्वतस्यैते दश पुत्राः परंतप॥ आदित्या वसवो
रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः। अश्विनावृभवो राजन्निंद्रस्तेषां पुरंदरः॥ कश्यपोत्रिर्वशिष्ठश्च विश्वामित्रोथ
गौतमः॥ जमदग्निर्भरद्वाज इति सप्तर्षयः स्मृताः॥ अत्रापि भगवज्जन्म कश्यपाददितेरभूत्॥ आदित्या
नामवरजो विष्णुर्वामनरूपधृक्॥ संक्षेपतो मयोक्तानि सप्त मन्वंतराणि ते॥ भविष्याण्यथ वक्ष्यामि
विष्णोः शक्त्यन्वितानि च॥ ॥

ते सप्तमादीन्यनुक्रमात्। मन्वंतराणि सर्वाणि षड्विधानि पृथक् पृथक्॥ ॥सप्तमादिमन्वंतराण्याह॥ मनुरित्यादिना यावदध्यायस
माप्तिः॥ आदित्यादयो देवा इत्यन्वयः॥ भगवतो जन्म अवतारस्तमेवाह॥ आदित्यानां विवस्वानर्यमा पूषा इत्याद्युक्तानां मध्ये अवरजन्मय
स्यसः। शक्त्या अवतारेणान्वितानि॥ ॥

श्री॰

अष्टमं मनुं वक्तुं कथयामाह॥ विवस्वत इति त्रिभिः॥ एके वडवां तृतीयामाहुः॥ मम तु संज्ञैव वडवेति मतं॥ तदुक्तं षष्ठे॥ सैव भूत्वाथ वडवा नासत्यौ सु
षवे भुवीति॥ यमश्च यमी च यमुना श्राद्धदेवश्चेति त्रयः सुताः॥ सावर्णिपुत्रः॥ पदत्रयं याचमानाय इमां सर्वां महीं सप्तमे मन्वंतरे दत्वा

विवस्वतस्त्वद्वे भार्ये विश्वकर्मसुते शुभे॥ संज्ञा छाया च राजेंद्र ये प्रागभिहिते तव॥ तृतीयां वडवामेके तासां
संज्ञासुतास्त्रयः॥ यमो यमी श्राद्धदेवः छायायाश्च सुतान् शृणु॥ सावर्णिस्तपती कन्या भार्या संवरणस्य
वा॥ शनैश्चरस्तृतीयोभूदश्विनौ वडवात्मजौ॥ अष्टमेंतर आयाते सावर्णिर्भविता मनुः॥ निर्मोक
विरजस्काद्याः सावर्णितनयान्नृप॥ तत्र देवाः सुतपसो विरजा अमृतप्रभाः॥ तेषां विरोचनसुतो ब
३२ लिरिंद्रो भविष्यति॥ दत्वेमां याचमानाय विष्णवे यः पदत्रयं॥ तेनाद्य इंद्रमिंद्रपदं हित्वा ततः सि ३२
द्धिमवाप्स्यति॥ योसौ भगवता बद्धः प्रीतेन सुतले पुनः॥ निवसितोधिके स्वर्गादधुनास्ते स्वराडि
व॥ गालवो दीप्तिमान्रामो द्रोणपुत्रः कृपस्तथा॥ ऋष्यशृंगः पितास्माकं भगवान्बादरायणः॥
इमे सप्तर्षयस्तत्र भविष्यंति स्वयोगतः॥ इदानीमासते राजन्स्वे स्वे आश्रममंडले॥ देवगुह्यात्सर
स्वत्यां सार्वतौमपतिः प्रभुः॥ स्थानं पुरंदराद्धृत्वा बलये दास्यतीश्वरः॥ नवमो दक्षसावर्णिर्म
नुर्वरुणसंभवः॥ धृतकेतुर्दीप्तकेतुरित्याद्यास्तत्सुतान्नृप॥ परा मरीचिगर्भाद्या देवा इंद्रोद्भुतः
स्मृतः॥ द्युतिमत्प्रमुखास्तत्र भविष्यत्यृषयस्ततः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ष्टमे मन्व विष्णुप्रसादादेव राज्ञे लब्धं इंद्रपदं हित्वेत्यर्थः॥ रामः परशुरामः॥ द्रोणपुत्रोऽश्वत्थामा॥ इदानीं तु स्वयोगत आसते॥ अद्भुत
इंद्रः॥

ह्रींद्धनमःप्रमुखाइङ्मानामेवकेषांचिन्नामान्याह।हविष्मानिति।विषूच्यांजातःसन्भ्राएकादशमङ्गत्यादिरार्षः।तस्यम
ऋआयुष्मतोंबुधारायामृषभोभगवत्कला॥भवित्रीयेनसंराद्धांत्रिलोकींभोक्ष्यतेद्भुतः।दशमोब्रह्मसाव
र्णिरुपश्लोकसुतोमहान्॥तत्सुताभूरिषेणाद्याहविष्मत्प्रमुखाद्विजाः।तत्रापिजन्मभवतिहरे
र्विश्वसृजोगृहे।अन्नर्त्तिरिविख्यातोयेनाप्यायेतवैजगत्॥हविष्मान्सुकृतिःसत्योजयोमूर्त्तिस्त
दाद्विजः॥सुवामनविरुद्धाद्यादेवाःशंभुसुरेश्वरः।विष्वक्सेविषूच्यांतुशंभोसख्यंकरिष्यति॥
ग५ जातःस्वांशेनभगवान्गृहेविश्वसृजोविभुः॥मनुर्वैधर्मसावर्णिरेकादशमआत्मवान्॥अनागता
स्तत्सुताश्चसत्यधर्मादयोदश॥विहंगमाःकामगमानिर्वाणरुचयःसुराः॥इंद्रश्चवैधृतस्तेषामृष
यश्चारुणादयः।आर्यकस्यसुतस्तस्यैत्रधर्मसेतुरितिस्मृतः॥वैधृतायांहरेरंशस्त्रिलोकींधारयिष्यति।
भवितारुद्रसावर्णीराजन्द्वादशमोमनुः॥देववानुपदेवश्चदेवश्रेष्टादयःसुताः॥ऋतधामाचतत्रें
द्रोदेवाश्चहरितादयः॥ऋषयश्चतपोमूर्त्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः॥स्वधामाख्योहरेरंशःसाधयिष्यति
तन्मनोः॥अंतरंसत्यसहसःसूनृतायाःसुतोविभुः॥मनुस्त्रयोदशोभाव्योदेवसावर्णिरात्मवान्॥चि
त्रसेनविचित्राद्यादेवाःसावर्णिदेहजाः॥देवाःसुकर्मसुत्रामसंज्ञाइंद्रोदिवस्पतिः॥निर्मोकतत्वदर्शा
द्याभविष्यंत्यृषयस्तदा॥देवहोत्रस्यतनयउपहर्त्तादिवस्पतेः॥योगेश्वरोहरेरंशोबृहत्यांसंभविष्यति।
मनुर्वाइंद्रसावर्णिश्चतुर्दशमएष्यति॥उरुगंभीरबुद्धाद्याइंद्रसावर्णिवीर्यजाः॥ ॥

नोऽन्तरंसाधयिष्यति।सत्यसहसःसूनृतायाश्चसुतःसन्।देवस्पतेरिंद्रोपहर्त्तासंपादकःसंभविष्यति॥ ॥ ॥ ॥

क्रियातंतन्कर्मसंततीः॥विताविताविस्तारयिष्यति॥युगसाहस्रेणपर्यायः परिवर्त्तोयस्य॥युगसहस्रप्रमाणइत्यर्थः॥अष्टमे
त्रयोदशः॥ ॥चतुर्दशेतुसर्वेषांमन्वादीनांमपायर्य॥रूपकर्मणिवर्णयतेभगवद्दशावर्त्तिनां॥२॥पुरुषेणेश्वरेण॥यज्ञाद्य
वतारैः॥श्यं॥तेनियुज्यंतइतितपा॥तदेवाहमज्ञादपइति॥रूप्यादीनांकर्मण्याह॥चतुर्युगांतइतिचतुर्भिः॥यतोयेभ्यः श्रुतिग

पवित्राश्चाशुषादेवाः शुचिरिंद्रोभविष्यति॥अग्निबाहुःशुचिःशुद्धोमागधाद्यास्तपस्विनः॥सत्रापणस्पतन
योवृहद्भानुस्तदाहरिः॥वितानायांमहाराजक्रियातंतून्वितावित॥राजंश्चतुर्दशैतानित्रिकालानु
गतानिते॥प्रोक्तान्येभिर्मितःकल्पोयुगसाहस्रपर्ययः॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कं
धेमन्वंतरानुवर्णनेत्रयोदशोध्यायः॥ ॥राजोवाच॥ ॥मन्वंतरेषुभगवन्यथामन्वादय
३३ स्त्विमे॥यस्मिन्कर्मणियेयेननियुक्तास्तद्वदस्वमे॥ ॥ऋषिरुवाच॥ ॥मनवोमनुपुत्राश्चमुनय ३३
श्चमहीपते॥इंद्राःसुरगणाश्चैवसर्वेपुरुषशासनाः॥यज्ञादयोयाःकथिताःपौरुष्यस्तनवो
नृपा॥मन्वादयोजगद्यात्रांनयंत्याभिःप्रचोदिताः॥चतुर्युगांतेकालेनग्रस्तान्श्रुतिगणा
न्यथा॥तपसाऋषयोपश्यन्यतोधर्मःसनातनः॥ततोधर्मंचतुष्पादंमनवोहरिणोदिताः॥
युक्ताःसंचारयंत्यद्धास्वेस्वेकालेमहींनृपः॥पालयंतिप्रजापालायावदंतंविभागशः॥य
ज्ञभागभुजोदेवायेचतत्रान्वितास्तु॥इंद्रोभगवतादत्तांत्रैलोक्यश्रियमूर्जितः॥भुंजा
नःपातिलोकांस्त्रीन्कामंलोकेप्रवर्षति॥ ॥७॥

येभ्यःउक्तादिताउक्ताः॥युक्ताःसंयताःसंतोमहींधर्मंसंचारयंति॥महत्यांधर्मंप्रवर्तयंतीत्यर्थः॥प्रजापालामनुपुत्रास्तंधर्मं
... यावदंतेयावन्मन्वंतरावसानंविभागशःपुत्रपौत्रादिक्रमेण॥येचान्येयावाश्चभिर्व्यादयोयत्रकर्मणिभोक्तृत्वेनान्वि

प्रसंगाद्रूपांतरैरपि जगद्यात्राप्रवर्त्तनमाह। ज्ञानमिति द्वाभ्यां॥ सिद्धाः सनकादयः। ऋषयो याज्ञवल्क्यादयः। योगेशा दत्तात्रे
यादयस्तद्रूपः सन् ज्ञानं च कर्म च ब्रूते॥ प्रजेशा मरीच्यादयस्तेन रूपेण सर्गं करोतीति शेषः। स्वराड्वपुः राजमूर्तिः। सर्वेषा
मभावाय भवति। पृथग्विधा गुणाः शीतोष्णादयो यस्य नामरूपात्मिकया मायया विमोहितात्मभिर्जनैर्नानादर्शनैः

ज्ञानं चानुयुगं ब्रूते हरिः सिद्धस्वरूपधृक्। ऋषिरूपधरः कर्म योगं योगेशरूपधृक्॥ सर्गं प्रजेशरूपे
ण दस्यून्हन्यात्स्वराड्वपुः। कालरूपेण सर्वेषामभावाय पृथग्गुणः॥ स्तूयमानो जनैरेभिर्मायया ना
मरूपया॥ विमोहितात्मभिर्नानादर्शनैर्न च दृश्यते॥ एतत्कल्पविकल्पस्य प्रमाणं परिकीर्तितं॥ य
त्र मन्वंतराण्याहुश्चतुर्दश पुराविदः॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे ऽष्टमस्कंधे मन्वंतरानुवर्ण
ने चतुर्दशोऽध्यायः॥ ॥ राजोवाच॥ ॥ बलेः पदत्रयं भूमेः कस्माद्धरिरयाचत॥ भूत्वेश्वरः कृपणव
ल्लब्धार्थोऽपि बबंध तं॥ एतद्वेदितुमिच्छामो महत्कौतूहलं हि नः॥ यज्ञेश्वरस्य पूर्णस्य बंधनं चा
प्यनागसः॥ ॥

याज्ञिकैः स्तूयमानोऽनिरूप्यमाणोऽपि नैव दृश्यत इत्यर्थः। प्रासंगिकं निरूप्य प्रस्तुतमेवोपसंहरति। एतत्कल्पविकल्पस्य अवांतरकल्प
स्य। अष्टमे चतुर्दशः॥ ॥ बलिः पंचदशे विश्वजिता याजितोऽजयत्॥ ततोऽसौ स्वर्गमजयद्यत्पादे वा निलिल्यिरे॥ अत्रैवार्थितेन
च वा प्याया वामनवेष्टितं॥ निग्रहव्याजतो यत्र बलेर्भूम्नानुग्रहः। एतत्परः स्वयं च तत्कस्माद्धेतोरयाचत। लब्धार्थो

लो१

तत्र तावद्बलेस्त्रिलोकीमपहर्तुं यात्राछलं कृतवानिति वक्तुं बाणेनाराधनबलेन बलेर्वकांड एव स्वर्गविजयक्रमेणाह पराजितश्रीरित्यादिना। एवं दश्यापरिसमाप्तिः। युद्धे पराजिता श्रीर्येन इन्द्रेण। असुभिश्च त्याजितः सन्। भृगोर्विश्वरूपान्... महात्मा उदारचित्तः। अर्पणानां निवेदनेनाप्येन त्रिणाकं स्वर्गं जेतुमिच्छंतं। विश्वजिता यागेनायाजयत्। महाभिषेकेण।

शुक्र उवाच॥ पराजितश्रीरसुभिश्च हापितो हीन्द्रेण राजन्भृगुभिः सजीवितः। सर्वात्मना तानभजद्भृगून्
३४ बलिः शिष्यो महात्मार्थनिवेदनेन॥ तं ब्राह्मणा भृगवः प्रीयमाणा अयाजयन्विश्वजिता त्रिणाकं
जिगीषमाणं विधिनाभिषिच्य महाभिषेकेण महानुभावाः॥ ततो रथः कांचनपट्टनद्धो हयाश्च हर्
यश्वतुरंगवर्णाः॥ ध्वजश्च सिंहेन विराजमानो हुताशनादास हविर्भिरिष्टात्॥ धनुश्च दिव्यं पुर
टोपनद्धं तूणावरिक्तौ कवचं च दिव्यं॥ पितामहस्तस्य ददौ च मालामम्लानपुष्पां जलजं च शु
क्रः॥ एवं स विप्रार्जितयोधनार्थस्तैः कल्पितस्वस्त्ययनोथ विप्रान्। प्रदक्षिणीकृत्य कृतप्रणा ३७
मः प्रह्लादमामंत्र्य नमश्चकार॥ अथारुह्य रथं दिव्यं भृगुदत्तं महारथः॥ सुस्रग्धरोथ संन लो२
ह्य धन्वी खड्गी धृतेषुधिः॥ हेमांगदलसद्बाहुः स्फुरन्मकरकुंडलः॥ रराज रथमारूढो धिष्ण्यस्थ
इव हव्यवाट्॥ ॥

द्रेण एवं कृतवा ब्राह्मणप्रसिद्धेनाहं मेस्तस्मै प्रदद्जे तुरंगास्तेषामिव वर्णो हरितो येषां। पुरटं सुवर्णं। तूणा विषुधी। अक्षयशरौ। पितामहः प्रह्लादः जलजं शंखं। विप्रैरर्जितः संपादितो योधनार्थो युद्धपरिकरो यस्य तैः कल्पितं स्वस्त्ययनं मंगलवाचनादि यस्य सः। अथारुह्य रथमिति द्वयोरन्वयः। सुस्रग्धरः शोभनमालाधरः। हेमांगदाभ्यां लसंतौ बाहू यस्य धिष्ण्यस्थः वने

तुल्यमैश्वर्यंवलंचश्रीश्चयेषांतैर्दैत्ययूथपैर्वृतोययाविति द्वयोरन्वयः।परिधीन्दिशः।ऋद्धांअतिसमृद्धां।धिप्राज्यसुखं।तथा
विधांपुरीमकस्मादेवपरित्यज्येंद्रादनःपलायितादितिवैराग्यार्थमिंद्रपुरीमनुवर्णयति।रम्यामितिसार्द्धैरेकादशभिः।उपवना
निफलप्रधानानिनिकटानिवा।उद्यानानिपुष्पप्रधानानिदूरस्थानिवा।तैरम्यां।कूजंतिविहगमिथुनानियेषुगायंतोमत्ताम
धुव्रताःयेषु।प्रवालादीनामुरुभारोयासुताःशाखायेषांतैः।अमरद्रुमायेषुतैः।यत्रयासुसुरसेविताःप्रमदाःक्रीडंतिताः

तुल्यैश्वर्यवयःश्रीभिःस्वयूथैर्दैत्ययूथपैः॥पिबद्भिरिवखंदृग्भिर्दहद्भिःपरिधीनिव॥वृतोविकर्षन्महतीमा
सुरींध्वजिनींविभुः॥ययाविंद्रपुरीमिद्धांकंपयन्निवरोदसी॥रम्यामुपवनोद्यानैःश्रीमद्भिर्नंदनादिभिः॥
कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः॥प्रवालफलपुष्पोरुभारशाखामरद्रुमैः।हंससारसचक्राह्व
कारंडवकुलाकुलाः॥नलिन्योयत्रक्रीडंतिप्रमदाःसुरसेविताः॥आकाशगंगयादेव्यावृतांपरिधि
भूतया॥प्राकारेणाग्निवर्णेनसाट्टालेनोन्नतेनच॥रुक्मपट्टकपाटैश्चद्वारैःस्फटिकगोपुरैः॥जु
ष्टांविभक्तप्रपथांविश्वकर्मविनिर्मितां॥सभाचत्वररथ्याढ्यांविमानैर्न्यर्बुदैर्युतां॥शृंगाटकैर्मणि
मयैर्वज्रविद्रुमवेदिभिः॥ ७॥

हंसादिकुलैराकुलाःयासांतानलिन्यःशरांसियत्रयेषुसंतितैरुपवनोद्यानैरम्यामितिसर्वेषांचान्वयः॥किंचपरिखाभूतयाआका
शगंगयावृतां॥अट्टालाःप्राकारोपरिरचितान्युन्नतानियुद्धस्थानानितत्सहितां।रुक्मपट्टानिकपाटानियेषुतैर्द्वा
रैःरवांतरैःस्फटिकमयैर्गोपुरैश्चबहिर्द्वारैर्जुष्टां।विभक्ताःप्रपथाराजमार्गायस्यां।सभाउपवेशस्थानानि।चत्वराणिअंगणा
निरथ्याउपमार्गास्तैराढ्यांसंपन्नां।न्यर्बुदंदशकोट्यःतैर्गणनीयैरनंतैर्विमानैर्युतां।वज्रविद्रुममय्योवेदयोयेषुतैःशृंगा

श्रीटीकास्कंधे ॥

नित्यं वयस्तारूपरूपं च येषां कुमार्य इव यासां ता रूपवन्नार्यः स्वलंकृताः स्त्रियः॥ यत्र यस्यां भ्राजंते सुरस्त्रीणां केशेभ्यो विभ्रष्ट
नां नवसौगंधिकस्रजां आमोदं हेमगवाक्षेभ्यो निर्गच्छता धूमेन सुरप्रिया अप्सरसः। मुक्तामयैर्वितानैर्मणिहेममयैः केतु

यत्र नित्यवयोरूपाः श्यामा विरजवाससः॥ भ्राजंते रूपवन्नार्यो ह्यर्चिभिरिव वह्नयः॥ सुरस्त्रीकेश
विभ्रष्टनवसौगंधिकस्रजां॥ यत्रामोदमुपाघ्राय मार्ग आवाति मारुतः॥ हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धू
३५ मेनागुरुगंधिना॥ पांडुरेण प्रतिच्छन्नमार्गे यांति सुरप्रियाः॥ मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभिर्ना
नापताकावलिभिः समावृतां॥ शिखंडिपारावतभृंगनादितां वैमानिकस्त्रीकलगीतमंगलां॥ ३५
॥मृदंगशंखानकदुंदुभिःस्वनैः सतालवीणामुरजेष्टवेणुभिः॥ नृत्यैः सवाद्यैरुपदेवगीतकैर्म
नोरमां स्वप्रभया जितग्रहां॥ यां न व्रजंत्यधर्मिष्ठाः खलाभूतद्रुहः शठाः॥ मानिनः कामिनो
लुब्धा एभिर्हीना व्रजंति तां॥ तां देवधानीं स वरूथिपतिर्वहिः समंताद्रुरुधे पृतन्यया॥ आचा
र्यदत्तं जलजं महास्वनं दध्मौ प्रयुंजन्भयमिंद्रयोषितां॥ मघवांस्तदभिप्रेत्य वलेः परममुद्यमं॥
सर्वदेवगणोपेतो गुरुमेतदुवाच ह॥ ॥

नी३

भिश्च ध्वजैर्नानापताकायुक्ताभिः वलभीभिश्च विमानानां पुरोभागैरावृतां व्याप्तां। वैमानिकस्त्रीणां कलगीतैर्मंगलां। उपदे
वादीनां गंधर्वादीनां गीतकैश्च मनोरमां। जिता प्रभा भासा सूर्यादीनां यया जितप्रभा। अन्यैरजितप्रभामिति वा। पर्वां
तरे जितः ग्रहाः सूर्यादयो यया तां। पृतन्या पृतना सेनया॥ ॥

केन हेतुना एवं तेजसा ऊर्जितं आसीत् ॥ प्रतिवोढुमपाकर्तुं ॥ यतः कारणादेतस्य ओजआदिवत ओजआदेः एतस्य समुद्यमः ।
उपसंभृतं संचितं । तत्रोचितं मे त्वमाह । तस्माद्यूयं त्रिविष्टपमुत्सृज्य निलयमदर्शनं यात । यतः कालात् । केनास्य विपर्ययः ॥

भगवन्नुद्यमो भूयान्बलेर्नः पूर्ववैरिणः ॥ अविषह्यमिमं मन्ये केनासीत्तेजसोर्जितः ॥ नैनं कश्चित्कुतो वापि
प्रतिवोढुमधीश्वरः ॥ पिबन्निव मुखेनेदं लिहन्निव दिशो दश ॥ दहन्निव दिशो दृग्भिः संवर्ताग्निरिवोत्थितः
॥ ब्रूहि कारणमेतस्य दुर्धर्षत्वस्य मद्रिपोः ॥ ओजः सहो बलं तेजो यत एतत्समुद्यमः ॥ गुरुरुवाच ॥ ॥ जाना
मि मघवंछत्रोः संनतेरस्य कारणं ॥ शिष्यायोपभृतं तेजो भृगुभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ भवद्विधो भवान्वापि व
र्जयित्वेश्वरं हरिं ॥ नास्य शक्तः पुरः स्थातुं कृतांतस्य यथा जनाः ॥ तस्मान्निलयमुत्सृज्य यूयं सर्वे त्रिवि
ष्टपं ॥ यात कालं प्रतीक्षंतो यतः शत्रोर्विपर्ययः ॥ एष विप्रबलोदर्कः संप्रत्यूर्जितविक्रमः ॥ एषामेवाव
मानेन सानुबंधो विनंक्ष्यति ॥ एवं सुमंत्रितार्थास्ते गुरुणार्थानुदर्शिना ॥ हित्वा त्रिविष्टपं जग्मुर्गीर्वा
णाः कामरूपिणः ॥ देवेष्वथ विलीनेषु बलिर्वैरोचनः पुरीं ॥ देवधानीमधिष्ठाय वशं निन्ये जगत्त्रयं ॥
तं विश्वजयिनं शिष्यं भृगवः शिष्यवत्सलाः ॥ शतेन हयमेधानामनुव्रतमयाजयन् ॥ ततस्तदनुभावेन भुवनत्र
यविश्रुतां ॥ कीर्तिं दिक्षु वितन्वानः स रेज उडुराडिव ॥ बुभुजे च श्रियं स्वृद्धां द्विजदेवोपलंभितां ॥ कृतकृत्यमिवात्मानं
मन्यमानो महामनाः ॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे ऽष्टमस्कंधे पंचदशोध्यायः ॥ ॥

स्यादित्यत आह एष इति । विप्राणां बलेन उत्तरोत्तरमधिकं फलं यस्य सः । सुमंत्रितः अर्थः कार्यं येषां निलयं जग्मुः । एवं प्रा
प्तमिंद्रपदं स्थिरीकर्तुमयाजयन् । अनुव्रतमनुवर्तिनं । द्विजदेवैर्ब्राह्मणैरुपलंभितां प्रापितां ॥ ॥ इत्यष्टमे पंचदशः ॥ ॥

३६ ...डशेषु जनार्द्दनो नवो। वंत्सात्र अदितेः पतिः॥ प्रार्थितः कश्यपः प्राह पयोव्रतमितीर्यते॥१॥ इदानीं वामनावतारप्रसंगमाह। एवं
...त्यादिना यावत्समाप्तिः॥ नष्टेषु अदृष्टेषु सत्सु॥ कश्यपः पत्नीमिदमाह। दीनवदनत्वादिकमालक्ष्य बहुधा विकल्पय
...छति॥ अथ... इममिति सप्तभिः। हे भद्रे मर्त्योऽस्मिन् इदं... तद्गतितथा॥ भर्त्तुर्वशावर्त्तिनो जनस्येत्यर्थः। हे गृहमेधि

॥श्रीशुक उवाच॥ ॥एवं पुत्रेषु नष्टेषु देवमातादितिस्तदा॥ हृते त्रिविष्टपे दैत्यैः पर्यतप्यदनाथवत्॥ एक
दा कश्यपस्तस्या आश्रमं भगवानगात्॥ निरुत्सवं निरानंदं समाधेर्विरतश्चिरात्॥ सपत्नीं दीनवदनां
कृतासनपरिग्रहः॥ स भाजितो यथान्यायमिदमाह कुरूद्वह॥ अप्यभद्रं न विप्राणां भद्रे लोकेधु
नागतं॥ न धर्मस्य न लोकस्य मृत्योश्छंदानुवर्तिनः॥ अपि वा कुशलं किंचिद्गृहेषु गृहमेधिनि॥ ध
र्मस्यार्थस्य कामस्य यत्र योगो ह्ययोगिनां॥ अपि वातिथयोभ्येत्य कुटुंबासक्तया त्वया॥ गृहाद
पूजिता याताः प्रत्युत्थानेन वा क्वचित्॥ गृहेषु येष्वतिथयो नार्चिताः सलिलैरपि॥ यदि निर्यांति
ते नूनं फेरुराजगृहोपमाः॥ अप्यग्नयस्तु वेलायां न हुता सति॥ त्वयोद्विग्नधिया भद्रे प्रोषिते म
यि कर्हिचित्॥ यत्पूजया कामदुघान्याति लोकान्गृहान्वितः॥ ब्राह्मणोग्निश्च वै विष्णोः स
र्वदेवात्मनो मुखं॥ अपि सर्वे कुशलिनस्तव पुत्रा मनस्विनि॥ लक्षयेस्वस्थमात्मानं भवत्यालक्षणैरहं॥ ३६
हविषा

नि। अपि स्वित् किं वा गृहेषु धर्मादेः किंचिदकुशलमिति॥ काकुप्रश्नः। यत्र येषु गृहेषु अयोगिनामपि योगः स्वधर्मादिना योगफ
लं भवति॥ किं वा त्वया पूजिता एव अभ्येत्य गृहाद्याता गताः। नार्चिताः अवचिताः संतो यदि निर्गच्छंति। फेरुराजः शृगालनाथ
...न्दीपविमरवरवृत्त्या। वेलायां होमकाले कर्हिचित् न हुताः। किं भवत्या आत्मानं मनो ऽस्वस्थं अप्रकृतिस्थं लक्षणैर्म्लाना...

अस्यास्त्वया कारणमन्यदस्तीति वक्तुं तत्र दृष्टं भद्रादिकं नास्तीत्याह ॥ भद्रमिति द्वाभ्यां ॥ इमे गृहास्त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं अङ्ग
वस्थानं त्रिवर्गोपि मम यावदर्हं तदृत्सर्पः। भगवतस्तवानुध्यानं मम या क्रियते तस्मात् ॥ अग्नयोतिथयः इत्यादि स
र्वे न रिष्यन्ति न हीयन्ते। प्रस्तुतं विज्ञापयेत्याह। को न्विति। संपाद्यं कामम् आह ॥ तथैवेति चतुर्भिः। सपत्नैर्दैत्यैर्हृता श्री

अदितिरुवाच ॥ ॥ भद्रं द्विज गवां ब्रह्मन्धर्मस्यास्य जनस्य च ॥ त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं गृहमेधिन्गृहा इमे ॥
अग्नयोतिथयो भृत्या भिक्षवो ये च लिप्सवः ॥ सर्वं भगवतो ब्रह्मन्ननुध्यानान्न रिष्यति ॥ को नु मे भग
वन्कामो न संपद्येत मानसः ॥ यस्य भवान्प्रजाध्यक्ष एवं धर्मान्प्रभाषते ॥ तथैव मारीच मनःशरीर
जाः प्रजा इमाः सत्वरजस्तमोजुषः ॥ समो भवांस्तास्वसुरादिषु प्रभो तथापि भक्तं भजते महेश्वरः ॥
तस्मादीश भजन्त्या मे श्रेयश्चिंतय सुव्रत ॥ हृतश्रियो हृतस्थानान्सपत्नैः पाहि नः प्रभो ॥ परैर्विवा
सिताहं साहं मग्ना व्यसनसागरे ॥ ऐश्वर्यं श्रीर्यशः स्थानं हृतानि प्रबलैर्मम ॥ यथा तानि पुनः साधो प्र
पद्येरन्मम आत्मजाः ॥ तथा विधेहि कल्याणं धिया कल्याणकृत्तम ॥ ॥ शुक उवाच ॥ ॥ एवम
भ्यर्थितो दित्या कस्तामाह स्मयन्निव ॥ अहो मायाबलं विष्णोः स्नेहबद्धमिदं जगत् ॥ क्व देहो भौति
कोनात्मा क्व चात्मा प्रकृतेः परः । कस्य के पतिपुत्राद्या मोहा एव हि कारणं ॥ उपतिष्ठस्व पुरुषं भगवन्तं ज
नार्दनं ॥ सर्वभूतगुहावासं वासुदेवं जगद्गुरुं ॥ स विधास्यति ते कामान्हरिर्दीनानुकंपितः ॥ अमोघा भगव
भक्तिर्नेतरेति मतिर्मम ॥ ॥

पां स्थिति। हृतं स्थानं येषामिति पुत्राभिप्रायेण वक्तुं वचनं ॥ कश्यपः प्रथमं तावन्मुत्रादि स्नेहं त्याजयितुं विस्मयया
न तत्वमुपदिशति। अहो इति सार्द्धेन। अत्रापरितुष्यन्तीं प्रत्याह। उपतिष्ठस्वेति द्वाभ्यां। न त्वेवं भूतकामप्राप्तिर्हेतु
र्देवतान्तरमेव प्रसिद्धं तत्राह। अमोघेति ॥ ॥

तथावमेमनोरथंविदध्यात्॥यथावमेआशुतुष्यतितथानत्वेवात्रकारमादिशामयाहृष्टःपद्मजोमेयद्व्रतमाहतन्नेप्रव
क्ष्यामीत्यन्वयः॥अमलेशुक्ले।तत्रादौपूर्वंपयः।कृत्वमाह।सिनीवाल्यामित्यादिना।व्रतचार्यपतद्वाभ्यामित्यंतेनग्रंथे

अदितिरुवाच॥ ॥केनाहंविधिनाब्रह्मन्नुपस्थास्येजगत्पतिं॥यथामेसत्यसंकल्पोविदधातिम
नोरथं॥आदिशत्वंद्विजश्रेष्ठविधिंतदुपधावनं॥आशुतुष्यतिमेदेवःसीदंत्याःसहपुत्रकैः॥ ॥
३० कश्यपउवाच॥ ॥एवंमेभगवान्पृष्टःप्रजाकामस्यपद्मजः॥यदाहतेप्रवक्ष्यामिव्रतंकेशव ३०
तोषणं॥फाल्गुनस्यामलेपक्षेद्वादशाहंपयोव्रतः॥अर्चयेदरविंदाक्षंभक्त्यापरमयायुतः॥
सिनीवाल्यांमृदालिप्यस्नायात्क्रोडविदीर्णया॥यदिलभ्येतवैस्रोतस्येतंमंत्रमुदीरयेत्
त्वंदेव्यादिवराहेणरसायाःस्थानमिच्छता॥उद्धृतासिनमस्तुभ्यंपाप्मानंमेप्रणाशय॥
निर्वर्तितात्मनियमोदेवमर्चेत्समाहितः॥अर्चायांस्थंडिलेसूर्येजलेवह्नौगुरावपि॥नम
स्तुभ्यंभगवतेपुरुषायमहीयसे॥सर्वभूतनिवासायवासुदेवायसाक्षिणे।नमोव्यक्तायसूक्ष्मा
यप्रधानपुरुषायच॥चतुर्विंशद्गुणज्ञायगुणसंख्यानहेतवे॥ ७॥ ॥

ना।यदिलभ्येततर्हिक्रोडविदीर्णयावाराहेत्स्वातया।अलिप्यात्तमंत्रः।त्वंदेवीति।हेदेवित्वंरसायाउद्धृतासि।निर्व
तआत्मनियमोनित्यनैमित्तकोयेन॥तत्रावाहनादौनवमंत्रानाहनमस्तुभ्यमिति।पाद्यादौविशेषमुद्दादशादौरा।चतु
र्विंशतिगुणास्तत्वानितानिजानातीतितथातस्मै॥गुणसंख्यानहेतवेसांख्यप्रवर्तकाय॥ ॥ ७॥

मयावतेसमुदाहृतं॥सर्वयज्ञाख्योयंयत्तःसर्वव्रतमितिस्मृतेमेतद्व्रतं॥ ॥अष्टमेषोडशः॥ ॥ततःसप्तदशेदित्याष्टमे
तस्मिन्व्रतेहरिः॥नत्वामत्पूर्णम्यादितात्पुत्रोभूदितीर्यते।१।प्रीतिविक्लवत्वादेवमावद्धांजलिःसतीस्थिताकेवलमी
क्षणेनपुरस्थेदधादतत्विग्भ्यस्यपार्हतः॥अन्नाद्येनाश्वपाकांश्चप्रीणयेत्समुपागतान्॥भुक्त
वत्सुवसर्वषुदीनांधरूपणेषुच॥विप्रोस्त्रीप्रीणनंविद्वान्भुंजीतसहबंधुभिः॥नृत्यवादित्रगीतेश्च
स्तुतिभिःस्तुतिवाचकैः॥कारयेत्तत्कथाभिश्चपूजांभगवतोन्वहं॥एतत्पयोव्रतंनामपुरुषाराधनंपरं॥
पितामहेनाभिहितंमयातेसमुहृतं॥त्वंवानेनमहाभागेसम्यक्चीर्णेनकेशवं॥आत्मनाशुद्धभावेननि
यतात्माभजाव्ययं॥अयंवैसर्वयज्ञाख्यःसर्वव्रतमिदंस्मृतं॥पपःसारमिदंभद्रेदानंचेश्वरतर्पणं॥त
एवनियमासाक्षात्तएवचयमोत्तमाः॥तपोदानंव्रतंयज्ञोयेनतुष्यत्यधोक्षजः॥तस्मादेतद्व्रतंभद्रेप्र
यताश्रद्धयाचर॥भगवान्परितुष्टस्तेवरानाशुविधास्यति॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टम
स्कंधेव्रतकथनंनामषोडशोध्यायः॥ ॥श्रीशुकउवाच॥ ॥इत्युक्तासादितीराजन्स्वभर्त्रा कश्य
पेनवै॥अन्वतिष्ठद्व्रतमिदंद्वादशाहमतंद्रिता॥चिंतयंत्येकयाबुध्यामहापुरुषमीश्वरं॥प्रगृह्येंद्रि
यदुष्टाश्वान्मनसाबुद्धिसारथिः॥मनश्चैकाग्रयाबुद्ध्याभगवत्यखिलात्मनि॥वासुदेवेसमाधाय
चारहपयोव्रतं॥तस्याःप्रादुरभूत्तातभगवानादिपूरुषः॥पीतवासाश्चतुर्बाहुःशंखचक्रगदाधरः॥तं
नेत्रगोचरंवीक्ष्यसहसोत्थायसादरं॥ननामभुविकायेनदंडवत्प्रीतिविक्लवा॥सोत्थायबद्धांजलिरी
डितुंस्थितानोत्सेहआनंदजलाकुलेक्षणा॥बभूवतूष्णींपुलककुलाकृतिस्तद्दर्शनात्युत्सवगात्रवेपथुः॥
डितुपुनर्नोत्सेहेनशशाकअपितुतूष्णींबभूवाकथंभूताआनंदजलैराकुलेईक्षणेयस्याःपुलकैराकुलाआकृतिर्देहो
यस्याः॥तद्दर्शनेनयोत्सवस्तेनगात्रेवेपथुःकंपोयस्याः॥ ॥

तुष्टावपिवतीचो।स्तमाणेतिद्वक्रियाभेदात्मेस्पष्टिरुक्तिरदोषः॥ अयत्ने।ते।विनिर्जित्यदैत्यानत्रूर्जितानपि।भक्तान्रक्षितु
मीशस्त्वमित्यस्तौददितिस्त्रिभिः॥ यद्वेशोत्पादित्रिदशाभिः संवोधनैस्तवाशक्यंकिमपिनास्तीतिवदंतीप्रार्थयते॥ श्रांनस्त्व
धिकुरु॥ यतोदीनानांनाथोसित्वं।तीर्थश्रवः कीर्तिर्यस्य।श्रवणमेवमंगलंयस्यतन्नामधेयंयस्य।आपन्नानांशरणंग
तानांवृजिनोपशमायउदयोयस्य।भूम्नेमहतेनमः।महत्वेहेतवः।विश्वायभवनस्थितिसंयमानार्थेस्वैरंगृहीताःपुरु

प्रीत्याशनैर्गद्गदयागिराहरिंतुष्टावसादेव्यदितिः कुरूद्वह॥ उद्वीक्षतीसापिबतीवचक्षुषारमापतिंयज्ञप
३९ तिंजगत्पतिं॥ ॥अदितिरुवाच॥ ॥यज्ञेशयज्ञपुरुषाच्युततीर्थपादतीर्थश्रवःश्रवणमंगलनामधेय॥
आपन्नलोकवृजिनोपशमोदयायप्रान्नः कृधीशभगवन्नसिदीननाथः॥ विश्वायविश्वभवनस्थितिसं
यमायस्वैरंगृहीतपुरुशक्तिगुणायभूम्ने॥ स्वस्थायशश्वदुपबृंहितपूर्णबोधव्यापादितात्मतमसेह ३९
रयेनमस्ते॥ आयुःपरंवपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्द्यौर्भूरसाः सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः॥ ज्ञानंचकेव
लमनंतभवंतितुष्टात्त्वत्तोनृणांकिमुसपत्नजयादिराशीः॥ ॥शुकउवाच॥ ॥अदित्यैवंस्तुतो
राजन्भगवान्पुष्करेक्षणः॥ क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानामितिहोवाचभारत॥ ॥छ॥ ॥

शक्तयोमायागुणायेनतस्मैतथापिस्वस्थायअप्रच्युतस्वरूपाय।कुतःशश्वदुपबृंहितःनित्योर्जितायःपूर्णोबोधस्तेन
व्यापादितंनित्यनिरस्तंआत्मनितमोमायालक्षणंयेनतस्मै।अस्मदीयमनोरथपूरणमपितत्करमेवतवेतिकैमुत्यन्या
येनाह॥ आयुःपरंब्रह्मायुःपुनरपिद्यौःस्वर्भूःस्वर्गरसातलंवद्यौर्भूरसाः।द्यौरितिपृथक्पद्याभूःस्वर्गरसाश्चबिलस्वर्गादिति
विग्रहःरसेतिपाठेत्रीणिपदानि।सकलायोगगुणाअणिमादयः क्षेत्रज्ञः अंतर्यामी॥ ॥७॥ ॥ ॥ ॥

सपत्नैर्हृतश्रीर्येषां स्वधाम तस्मा वितानां च पुत्राणां संवंधियत तद्भवत्या । अयि रमाकं । दितं मया विज्ञातं । कां दितमेव हातानिति विनिः । प्रतिलब्धो जयश्च श्रीश्च येस्तैः पुत्रैः सह । उपासितुं नेकत्र स्थातुमिच्छसि । प्रत्याहृतं यशश्च श्रीश्च ये स्तान् । अपारणी ना अनतिक्रमणी पाव स्मात् । अनुलईश्वरः कालो येषां ते । विप्रैर्गुप्ता रक्षिताः । अनुकूलैरीश्वरैः सम

श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ देवमातर्भवत्या मे विज्ञातं चिरकांक्षितं ॥ यत्सपत्नैर्हृतश्रीणां च्यावितानां स्वधमतः ॥ तान्विनिर्जित्य समरे दुर्मदानसुरर्षभान् ॥ प्रतिलब्धजयश्रीभिः पुत्रैरिच्छस्युपासितुं ॥ इन्द्रज्येष्ठैः स्वतनयैर्हतानां युधि विद्विषां ॥ स्त्रियो रुदंतीरासाद्य द्रष्टुमिच्छसि दुःखिता ॥ आत्मजान्सुसमृद्धांस्त्वं प्रत्याहृतयशःश्रियः ॥ नाकपृष्ठमधिष्ठाय क्रीडतो द्रष्टुमिच्छसि ॥ प्रायोधुना तेऽसुरयूथनाथा अपारणीया इति देवि मे मतिः ॥ यत्तेनुकूलेश्वरविप्रगुप्ता न तत्र विक्रमस्तत्र सुखं ददाति ॥ ॥ अथाप्युपायो मम देवि चिन्त्यः संतोषितस्य व्रतचर्यया ते ॥ ममार्चनं नार्हति गंतुमन्यथा श्रद्धानुरूपं फलहेतुकत्वात् ॥ त्वयार्चितश्चाहमपत्यगुप्तये पयोव्रतेनानुगुणं समीडितः ॥ स्वांशेन पुत्रत्वमुपेत्य ते सुतान्गोप्तास्मि मारीचतपस्यधिष्ठितः ॥ उपाधाव पतिं भद्रे प्रजापतिमकल्मषं ॥ मां च भावयती पत्यावेवंरूपमवस्थितं ॥ नैतत्परस्मा आख्येयं पृष्टयापि कथंचन ॥ सर्वं संपद्यते देवि देवगुह्यं सुसंवृतम् ॥ ॥ ॥

र्यैर्विप्रैर्गुप्ता इति वा । मम अपा चिंत्य एव । तत्र हेतुः । संतोषितस्येत्यादि ॥ श्रद्धानुरूपं इच्छानुसारेण फलहेतुत्वा । मारीच स्य तपसि अधिष्ठा स्थितः सन् । गोप्ता अस्मि पालयिष्यामि । अतः पतिमुपाधाव भजस्व देवानां गुह्यं रहस्यं सर्वं सुसंवृतं

त्रि॰ २

प्रभोर्हरेरात्मनि जन्म लब्ध्वा॥ अविनयमीक्षणं दृष्टिर्यस्य सः॥ अनिलो यथा सर्वत्र समो पि दारुणि संघर्षेण वन
दाहकं वह्निमाधत्ते॥ एवं स्वयं पुत्रेषु समो पि दित्यपक्षक्षपणं वीर्यमाधत्तेत्यर्थः॥ धिष्ठितं अधिष्ठितं स्थितं समीडे तु
ष्टाव इत्यर्थः॥ आदितेरेव पूर्वं वृश्निगर्भत्व निदृष्टत्वं इति नाम तस्या गर्भो जातः। गर्भकाय। वेदा गर्भे यस्य। यद्वा वेदानां गर्भाय
वेदेषु प्रकाशमानायेत्यर्थः। त्रयो लोका नाभौ यस्य स त्रिणाभिः स्तस्मै त्रयाणां लोकानां पृष्ठे उपरि स्थिताय। शिपि

श्रीशुक उवाच॥ ॥एतावदुक्त्वा भगवांस्तत्रैवांतरधीयत॥ अदितिर्दुर्लभं लब्ध्वा हरेर्जन्मात्मनि प्र
भोः॥ उपाधावत्पतिं भक्त्या परया कृतकृत्यवत्॥ स वै समाधियोगेन कश्यपस्तदबुध्यत॥ प्र
विष्टमात्मनि हरेरंशं ह्यवितथेक्षणः॥ सोदित्यां वीर्यमाधत्त तपसा चिरसंभृतं॥ समाहितमना रा
जन्दारुण्यग्निं यथानिलः॥ अदित्या धिष्ठितं गर्भं भगवंतं सनातनं॥ हिरण्यगर्भो विज्ञाय समीडे
गुह्यनामभिः॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥जयोरुगाय भगवन्नुरुक्रम नमोस्तु ते॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय
त्रिगुणाय नमो नमः॥ नमस्ते पृश्निगर्भाय वेदगर्भाय वेधसे॥ त्रिणाभाय त्रिपृष्ठाय शिपिविष्टाय
विष्णवे॥ त्वमादिरंतो भुवनस्य मध्यमनंतशक्तिं पुरुषं यमाहुः॥ कालो भवानाक्षिपतीश विश्वं स्रो
तो यथांतः पतितं गभीरं॥ त्वं वै प्रजानां स्थिरजंगमानां प्रजापतीनामसि संभविष्णुः॥ दिवौकसां देव दि
विच्युतानां परायणं नौरिव मज्जतोप्सु॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टम॰ सप्तदशोध्यायः॥

राष्टेन यशो भीनी वा लिखितं तपो मितया प्रविष्टाय युक्तो वै विष्णुः पशवः शिपिर्यज्ञ एव पशुषु यत्र तिष्ठती ति श्रुतेः॥
यद्वा शिपयो रश्मयस्तैर्विष्टिताय इत्यर्थः। तथा विष्णवे व्यापिने। अतः पतितं स्रोतः नदि यथा गभीरं स्रोत आक्षिपते। आ
कर्षति। तथा कालात्मना भगवान् विश्वमाक्षिपति। संभविष्णुरुत्पादनशीलोसि। अयं भावः। न ह्येवंभूतस्य तव जन्मा
दिसंभवः किंतु देवानां प्रजापतीनां प्रजानां परमाश्रयस्तेन तत्कार्यसाधनत्वावतारस्तान् स्वर्गच्युतान् पुनः स्वर्गस्थि

ततस्त्वष्टादशेभूत्वावामनःसत्कृतोखिलैः॥यद्भावंगतस्ततस्तेनसत्कृत्योक्तोवरान्वृणु॥इत्थंविरिंचेनस्तुतंकर्मचदेवकार्यलक्षणंवीर्यंचप्रभा
वोयस्यसहरिरदित्यांप्रादुर्बभूवेतित्रयाणामन्वयः।अमृतभूरमृतभुजन्मभूत्य।शंखगदाब्जचक्राण्यस्यसंतीतितथा॥अर्थोआदित्येनमत्य
र्धीनोवृत्यनः।अविसर्गपाठेसवोसौपिशंगवासाश्च॥झषराजोमकरः॥तदाकारयोःकुंडलयोस्त्विषाउल्लसंतीश्रीर्वदनांबुजेयस्य॥श्री
वत्सोवक्षसियस्यवलयेरंगदेश्चसहोल्लसंतिकिरीटादीनियस्य॥श्रीमत्यावनमालयाविराजितः।वेश्मगतंतमः।अग्निजिह्वादेवाः।नगाःपर्व

शुकउवाच॥ ॥इत्थंविरिंचस्तुतकर्मवीर्यःप्रादुर्बभूवामृतभूरदित्यां॥चतुर्भुजःशंखगदाब्जचक्रःपिशंग
वासानलिनायतेक्षणः।श्यामावदातोझषराजकुंडलत्विषोल्लसच्छ्रीवदनांबुजःपुमान्॥श्रीवत्सवक्षा
वलयांगदोल्लसत्किरीटकांचीगुणचारुनूपुरः॥मधुव्रतव्रातविघुष्टयास्वयाविराजितःश्रीवनमा
लयाहरिः॥प्रजापतेर्वेश्मतमःस्वरोचिषाविनाशयन्कंठनिविष्टकौस्तुभः॥दिशःप्रसेदुःसलि
लाशयास्तदाप्रजाःप्रहृष्टाऋतवोगुणान्विताः॥द्यौरंतरिक्षंक्षितिरग्निजिह्वागावोद्विजाःसंज
हृषुर्नगाश्च॥श्रोणायांश्रवणद्वादश्यांमुहूर्तेभिजितिप्रभुः॥सर्वेनक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तत्स
प्रदक्षिणं॥ ॥ ॥ ॥

ताः।तस्यप्रादुर्भावसमयमाह।श्रोणायामिति।भाद्रपदस्यशुक्लेद्वादशीश्रवणद्वादशीतिप्रसिद्धातस्यांतत्रापिश्रोणायांश्रवणस्थितेचंद्रइत्यर्थः।तत्रा
पिश्रवणस्यप्रथमेंऽशेअभिजितिनक्षत्रे।तच्चश्रवणपादद्वयवर्तितं।अभिजिन्नामनक्षत्रंउपरिष्टादाषाढानांअधःश्रवणस्यश्रोणायामिति।एवंविशिष्टेमुहूर्ते
प्रभुःप्रादुर्बभूवेत्यर्थः।किंचनक्षत्राण्यश्विन्यादीनिताराःशुक्रादयःताराग्रहागुरुशुक्रादयः।तेआद्यायेषांतेस्वर्भादयोपिसर्वेतस्यजन्मदक्षिण
मुहूर्तंचक्रुः॥जन्ममुहूर्तेगुणावहावभूवुरित्यर्थः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री०

विश्लेषोत्तरमाह। यस्यां द्वादश्यां हरेर्जन्म तद्व्रतस्य माहात्म्यमेव विदुः। तदा च नभ्यं दिग्गतः सविता अतिष्ठत्। सा च द्वादशी विजयानाम्नी प्रोक्तेत्यन्वयः। श्रो
वणाद योगात्। तेषामन्येषां च विविचित्रतूर्याणां निर्घोषो भवत्। देवा मानवादयः पितृआदीनां कुसुमैः समावाकिरन्नित्युत्तीयेनान्वयः। विस्मयांतर
माह। यत्तद्वपुर्हरिर्धारयत्स्म प्रकटितवान् तेनैव वपुषा मातापितरौ संपश्यतोरेव वामनो वटुर्वभूव। दिव्यगतिरद्भुतचेष्टितः। स्वयं कश्यपभूतः। अ

द्वादश्यां सविता तिष्ठन्मध्यं दिग्गतो नृप॥ विजयानाम सा प्रोक्ता यस्यां जन्म विदुर्हरेः॥ शंखदुंदुभयो भेर्यो मृ
दंगपणवादयः॥ चित्रवादित्रतूर्याणां निर्घोषस्तुमुलोऽभवत्॥ प्रीताश्चाप्सरसो नृत्यन् गंधर्वप्रवरा ज
गुः॥ तुष्टुवुर्मुनयो देवा मानवाः पितरोऽग्नयः। सिद्धा विद्याधरगणाः सकिंपुरुषकिंनराः॥ चारणा यक्ष ४१
रक्षांसि सुपर्णा भुजगोत्तमाः॥ गायंतोऽतिप्रशंसंतो नृत्यंतो विबुधानुगाः॥ आदित्या आश्रमपदं कुसु
मैः समवाकिरन्॥ दृष्ट्वादितिस्तं निजगर्भसंभवं परं पुमांसं मुदमाप विस्मिता गृहीतदेहं निजयोगमा
यया प्रजापतिश्चाह जयेति विस्मितः॥ यत्तद्वपुर्भाति विभूषणायुधैरव्यक्तचिद्व्यक्तमधारयद्धरिः॥
बभूव तेनैव स वामनो वटुः संपश्यतोर्दिव्यगतिर्यथा नटः॥ तं वटुं वामनं दृष्ट्वा मोदमाना महर्षयः॥
कर्माणि कारयामासुः पुरस्कृत्य प्रजापतिं॥ तस्योपनीयमानस्य सावित्रीं सविताब्रवीत्॥ बृह
स्पतिर्ब्रह्मसूत्रं मेखलां कश्यपोऽददात्॥ ददौ कृष्णाजिनं भूमिर्दंडं सोमो वनस्पतिः॥ कौपीनाच्छादनं मा
ता द्यौश्छत्रं जगतः पतेः॥ कमंडलुं वेदगर्भः कुशान्सप्तर्षयो ददुः॥ अक्षमालां महाराज सरस्वत्यात्मा
त्मनः॥ तस्मादुत्तुनीता य यक्षराट् पात्रिकामदात्॥ भिक्षां भगवती साक्षादुमादादंबिका सती॥ ॥
ला॥२

व्यक्तचिद्रूपः। कश्यप धारयन् वा भातिर्दीप्तिः विभूषणानि च आयुधानि च तैर्व्यक्तं यथा भवति तथा कर्माणि जातकर्मादीनि। वनस्पतिर्वनानां पतिः
सोमः। पात्रिकां भिक्षापात्रीं॥ ॥ ॥

मो

सर्वं भावितो मारिषः श्रेष्ठो वटुर्ब्रह्मवर्चसेन ब्रह्मर्षिगणसंयुष्टां तां समतिक्रम्यारोप्वत् ॥ यदर्थं वटुर्वभूव तदाह ॥ श्रुत्वेत्यादि यावत्समा
प्तिः ॥ यजमानं यजतां भृगूणां भृगुरूपकल्पितेः प्रवर्त्तितेः । अखिलेन सारेण संभृतः संपूर्णः । नर्मदायाउत्तरे तटे । भृगुकछसंज्ञिके
क्षेत्रे क्रतूत्तमं प्रवर्तयंतं स्वयं वलेः ऋत्विजो भगवत्ततं यज्ञवक्षतश्रपश्यन् । आरात्समीप एव उदितं रविमिव । तेः ऋत्विगादयः सर्वैः कि

ता

स ब्रह्मवर्चसेनैवं सभां संभावितो वटुः ॥ ब्रह्मर्षिगणसंयुष्टामत्यरोचत मारिषः ॥ समिद्धमाहितं वह्निं कृत्वा
परिसमूहनं ॥ परीस्तीर्य समभ्यर्च्य समिद्भिरजुहोद्विजः ॥ श्रुत्वाश्वमेधैर्यजमानमूर्जितं वलिं भृगूणामु
पकल्पितैस्ततः ॥ जगाम तत्राखिलसारसंभृतो भारेण गां संनमयन्पदे पदे ॥ तं नर्मदायास्तटउत्तरे वले
र्य ऋत्विजस्ते भृगुकछसंज्ञिके ॥ प्रवर्त्तयंत्यो भगवः क्रतूत्तमं व्यचक्षतारादुदितं यथा रविं ॥ तं ऋत्विजो
यजमानः सदस्या हततत्विषो वामनतेजसा नृप ॥ सूर्यः किलायात्युत वा विभावसुः सनत्कुमारोथदि
दृक्षया क्रतोः ॥ एवं सशिष्येषु भृगुष्वनेकधा वितर्क्यमाने भगवान्स वामनः ॥ छत्रं सदंडं सजलं क
मंडलुं विवेश विभ्रद्धयमेधवाटं ॥ मौंज्या मेखलया वीतमुपवीताजिनोत्तरं ॥ जटिलं वामनं विप्रं माया
वामनकं हरिं ॥ प्रविष्टं वीक्ष्य भृगवः सशिष्यास्ते सहाग्निभिः ॥ प्रत्यगृह्णन्समुत्थाय संक्षिप्तास्त
स्य तेजसा ॥ यजमानः प्रमुदितो दर्शनीयं मनोरमं ॥ रूपानुरूपावयवं तस्मा आसनमाहरत् ॥ स्वा
गतेनाभिनंद्याथ पादौ भगवतो वलिः ॥ अवनिज्यार्चयामास मुक्तसंगं मनोरमं ॥ ॥ ॥ ॥

तेस्ते वामादित्य तर्कयन्ति तिरोषः ॥ हयमेधवाटं अश्वमेधमंडपं विवेश ॥ उपवीताजिनं उपवीतवद्धृतमजिनमेवोत्तरमुत्तरीयं यस्य ॥ संक्षि
प्ताश्चभिभूताः संतः ॥ रूपस्य अनुरूपा अवयवा यस्य तं दृष्ट्वेति शेषः ॥ ॥ ७ ॥

चंद्रमौलिश्चेत्यन्वयः। अप्यर्थे चकारः॥ चंद्रमौलिरपि गंगारूपं यन्मूर्ध्नि दधारेत्यन्वयः॥ हे आर्य त्वा त्वां साक्षात्आत्तदेहं ब्रह्मर्षीणां तप एव मन्ये। कथंभूतं तपः। वपुर्द्धरं मूर्त्तिधारि॥ त्वच्चरणावनेजनैर्वारिभिर्हतं मेंहो यस्य ते॥ पुनीता पवित्रीकृता॥ मे मत्तः प्रतीछ गृहाण। हेऽर्हत्त

तत्पादशौचं किल कल्मषापहं स धर्मविन्मूर्ध्न्यदधात्सुमंगलं॥ यद्देवदेवो गिरिशश्चंद्रमौलिर्दधार मूर्ध्ना परया भक्त्या॥ ॥बलिरुवाच॥ ॥स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन्किं करवाम ते॥ ब्रह्मर्षीणां तपः साक्षान्मन्ये त्वार्य वपुर्द्धरं॥ अद्य नः पितरस्तृप्ता अद्य नः पावितं कुलं॥ अद्य स्विष्टः क्रतुरयं यद्भवानागतो गृहान्॥ अद्याग्नयो मे सुहुता यथाविधि द्विजात्मज त्वच्चरणावनेजनैः॥ हतांहसो वार्भिरियं च भूरहो यथा पुनीता तनुभिः पदैस्तव॥ यद्यद्वटो वांछसि तत्प्रतीछ मे त्वामर्थिनं विप्रसुतानुतर्कये॥ गां कांचनं गुणवद्धाम मिष्टं तथान्नमुत वा विप्रकन्यां॥ ग्रामान्समृद्धांस्तुरगान्गजान्वा रथांस्तथाऽर्हत्तम संप्रतीछ॥ ॥

॥इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे बलिवामनसंवादेऽष्टादशोध्यायः॥ ॥शुक उवाच॥ ॥इति वैरोचनेर्वाक्यं धर्मयुक्तं स सूनृतं॥ निशम्य भगवान्प्रीतः प्रतिनंद्येदमब्रवीत्॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥वचस्तवैतज्जनदेव सूनृतं कुलोचितं धर्मयुतं यशस्करं॥ यस्य प्रमाणं भृगवः सांपराये पितामहः कुलवृद्धः प्रशांतः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मस्तूपतम॥ ॥इत्यष्टमेऽष्टादशः॥ ॥ऊनविंशेनु हरिर्याचितेन पदत्रयं॥ प्रतिश्रुते च बलिना जानन्भृगुरवारयत्॥ दातुस्तुतिः स्वमतुष्टिरित्यादि प्रस्तुतोचितं॥ वक्तव्यमिति भिद्रं स्तु ज्ञाप्यन्नाह वामनः॥ वाचस्तवैतदिति षोडशभिः। हे जनदेव सांपराये पारलौकिके धर्मे पितामहः प्रह्लादः प्रमाणं॥ ॥१॥ ॥

निःसत्वस्यलक्षणं।योद्विजानयेयाचकायप्रत्याख्याता।नददामीतिवक्ता।कृपणस्यलक्षणं।प्रथमंप्रतिश्रुत्ययोवानददातीति।तीर्थेदानाव
सरे।अस्मिन्शुभंकुले।यतोअस्मिन्यातः॥क्ष्मोद्धारेभूम्युद्धरणे।परागृदृशोवहिर्दृष्टेः।अतोहृदयेस्थितंमांनज्ञास्यतीति।एवंनिश्चित्य
।श्वासानिलेंतर्हितःसूक्ष्मोदेहोयस्य।विविग्नमतिकंपितेचेतायस्य।अनुकंपितचित्तइतिवास्तवोर्थः॥ ॥ ॥ ॥

पु३

नह्येतस्मिन्कुलेकश्चिन्निःसत्वःकृपणःपुमान्॥प्रत्याख्याताप्रतिश्रुत्ययोवादाताद्विजातये॥नसंति
तीर्थेयुधिवार्थिनार्थिताःपराङ्मुखायेत्वमनस्विनोनृपाः॥युष्मत्कुलेयद्यशसामलेनप्रह्लादउद्भाति
यथोडुपःखे॥यतोजातोहिरण्याक्षश्चरन्नेकइमांमहीं॥प्रतिवीरंदिग्विजयेनाविंदतगदायुधः॥यंवि
निर्जित्यकृच्छ्रेणविष्णुःक्ष्मोद्धारआगतं॥नात्मानंजयिनंमेनेतद्वीर्यंभूर्य्यनुस्मरन्॥निशम्यतद्वधंभ्रा
ताहिरण्यकशिपुःपुरा॥हंतुंभ्रातृहणंक्रुद्धोजगामनिलयंहरेः॥तमायांतंसमालोक्यशूलपाणिंकृ
तांतवत्॥चिंतयामासकालज्ञोविष्णुर्मायाविनांवरः॥यतोयतोहंतत्रासौमृत्युःप्राणभृतामिव॥
अतोहमस्यहृदयंप्रवेक्ष्यामिपराग्दृशः॥एवंसनिश्चित्यरिपोःशरीरमाधावतोनिर्विविशेसुरेंद्रः॥
श्वासानिलांतर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्राणरंध्रेणविविग्नचेताः॥सतंनिकेतंपरिमृश्यशून्यमपश्यमानः
कुपितोननाद॥क्ष्मांद्यांदिशःखंविवरान्समुद्रान्विष्णुंविचिन्वन्नददर्शवीरः॥अपश्यन्नितिहोवाच
मयान्विष्टमिदंजगत्॥भ्रातृहामेगतोनूनंयतोनावर्त्ततेपुनः॥ ॥ ८॥ ॥

नददर्शअतःप्रविष्टत्वात्॥पुमान्यतःसकाशान्नावर्त्ततेतद्वदेववन्नूनंगतःनित्यमुक्तत्वादितिवास्तवोर्थः॥ छ॥श्री॥ छ॥

श्री

कथं नाम सोऽस्मच्छिरोमणिर्जीवन्नेव का कृतरवदेहस्योपेक्षितवान् इत्याशयेनाह। वैरानुबंध एतावानामृत्योर्भवति हि। देहिनां देहे निरूढाभि
रूढमानवतां शूराणां। तथाहं मानेनोपबृंहितो मन्युश्च भवत्येव। अतो ज्ञानप्रभवः। अज्ञाननिवृत्तेः प्राक्चोरुपत्यागो मांद्यमेवेत्यर्थः। एवं च
त्वपर्यंतमखंडं विस्तीर्णवैरं यद्देहं कृतवांस्तदुचितमेव तस्याप्रतिद्वंद्वमहाबलपराक्रमस्य शूरोऽहं मानविजृंभितक्रोधानुबंधस्तु तदेवं स्व
जांस्तु त्वा तत्पितरं स्तौति। पितेति। द्विजवेषधारिणा महर्षिणा देवाय तेनेनं द्विजादिति तद्विद्वानपि सया चितः सन्स्वीयमायुर्वै देवेभ्यो ददौ
॥ मम पदा संमितानि इति त्रिविक्रमपदाभिप्रायेण न वामनवादः॥ तत्रापि स्वपदत्वावगमात्॥ यावदर्थमेव प्रतिग्रहो यस्य सः। ईश्वर

४३ वैरानुबंध एतावानामृत्योरिह देहिनां॥ अज्ञानप्रभवो मन्युरहं मानोपबृंहितः॥ पिता प्रह्लादपुत्र
स्ते तद्विद्वान्द्विजवत्सलः॥ स्वमायुर्द्विजलिंगेभ्यो देवेभ्योदात्स याचितः॥ भवानाचरितान्धर्मान्
स्थितो गृहमेधिभिः॥ ब्राह्मणैः पूर्वजैः शूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्तिभिः॥ तस्मात्त्वत्तो महीमीषद्वृणेहं
वरदर्षभ॥ पदानि त्रीणि दैत्येंद्र संमितानि पदा मम॥ नान्यत्ते कामये राजन्वदान्याज्जगदीश्व ४३
रात्। नैनः प्राप्नोति वै विद्वान्यावदर्थप्रतिग्रहः॥ ॥ बलिरुवाच॥ ॥ अहो ब्राह्मणदायाद
वाचस्ते वृद्धसंमताः॥ त्वं बालिशो बालिशमतिः स्वार्थं प्रत्यबुधो यथा॥ मां वचोभिः समा
राध्य लोकानामेकमीश्वरं॥ पदत्रयं वृणीते यो बुद्धिमान्द्वीपदाशुषं॥ न पुमान्मामुपाव्रज्य
भूयो याचितुमर्हति॥ तस्माद्वृत्तिकरीं भूमिं वटो कामं प्रतीछ मे॥ ॥ श्री॥ ॥

स्यापि भाव्याकारणं याच्ञाप्रकारं चोक्त्वा बलेर्वंधनप्रश्नोत्तरत्वेन तस्य गर्वातिरेकेणाधिक्षेपप्रकारमाह॥ अहो इति त्रिभिः। ते वाचो वृ
द्धानां संमताः। त्वं तु बालो बालिशमतिश्चेति छेदः। स्वार्थं प्रत्यबुध इति भक्त्या नामेवार्थं बुध्यसे न स्वार्थं। परिपूर्णस्य तव तद्व्यतिरेकेण स्वा
र्थाभावादित्यर्थः। अबुद्धत्वमेवाह। मामिति। द्वीपस्य दाशुषं दातारं अबुद्धिमान्॥ वस्तुतस्तु बुद्धिमानिति छेदः॥ कामं यथेष्टं संप्रक्याद
प्रसाम्येनेत्यर्थः। अत एवेतथा करिष्यति॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पुनरपि निस्पृहत्वमेवाविः कुर्वन्नाह। यावंतइति सप्तभिः। नववर्षसमेतेन द्वीपेनापि सप्तानां द्वीपवर्वराणामिछया। तृष्णाया अंतं न ग
ताइत्यस्माभिः श्रुतं। असंतुष्टस्तु प्राप्तै स्त्रिभिर्लोकैर्न सुखं वर्त्तते॥ आशुशुक्षणि दवाग्निः॥ सिद्धोहं कृतार्थोनु एतावतैव सर्वं स्वाप

॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥यावंतो विषयाः प्रेष्टास्त्रिलोक्यामजितेंद्रियं॥ न शक्नुवंति ते सर्वे प्रतिपूरयितुं
नृप॥ त्रिभिः क्रमैरसंतुष्टो द्वीपेनापि न पूर्यते॥ नववर्षसमेतेन सप्तद्वीपवरेछया॥ सप्तद्वीपाधि
पतयो नृपा वैन्यगदादयः॥ अर्थैः कामैर्गता नांतं तृष्णाया इति नः श्रुतं॥ यदृछयोपपन्नेन संतुष्टो
सु[illegible]खं॥ नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः॥ पुंसोयं संसृतेर्हेतुरसंतोषोर्थकामयोः॥
यदृछयोपपन्नेन संतोषो मुक्तये स्मृतः॥ यदृछालाभतुष्टस्य तेजो विप्रस्य वर्द्धते॥ तत्प्रशाम्यसंतोषा
दंभसेवाशुशुक्षणिः॥ तस्मात्त्रीणि पदान्येव वृणे त्वद्वरदर्षभात॥ एतावतैव सिद्धोहं वित्तं यावत्प्रयोज
नं॥ ॥श्रीशुक उवाच॥ ॥इत्युक्तः सहसन्नाह वांछातः प्रतिगृह्यतां॥ वामनाय महीं दातुं जग्राह ज
लभाजनं॥ विष्णवे क्ष्मां प्रदास्यंतमुशनासुरेश्वरं॥ जानंश्चिकीर्षितं विष्णोः शिष्यं प्राह विदां वरः॥
श्रीशुक्र उवाच॥ ॥एष वैरोचने साक्षाद्भगवान्विष्णुरव्ययः॥ कश्यपाददितेर्जातो देवानां कार्यसा
धकः॥ प्रतिश्रुतं त्वयैतस्मै यदनर्थमजानता॥ न साधु मन्ये दैत्यानां महानुपगतोनयः॥ एष ते स्था
नमैश्वर्यं श्रियं तेजो यशः श्रुतं॥ दास्यत्याछिद्य शक्राय वामनको हरिः। त्रिभिः क्रमैरिमांल्लोकान्वि
श्वकायः क्रमिष्यति॥ सर्वस्वं विष्णवे दत्वा मूढ वर्तिष्यसे कथं॥ ॥७॥ ॥

माया२

हारसि इति इतिगूढोभिप्रायः॥ तदेवाह। वित्तं हि यावत्प्रयोजनमेव सुखं। अधिकं त्वैश्वर्यवत्त्वादित्यर्थः। अनयो ऽ न्यायः। आत्मपज
मेवाह। एष इति। न नु मया पद त्रयं प्रतिश्रुतं न त्वधिकं तत्राह। त्रिभिरिति। क्रमता मितिवे तत्राह। सर्वस्वमिति॥ ॥७॥ ॥

तथापि प्रतिश्रुतं संपादनीयमेवेति चेत्तत्राह॥ क्रमत इति द्वाभ्यां॥ मेकेन पादन्यासेन भूमिं क्रममाणस्योतार्तीयस्य तृतीयपादन्या
सस्य। तथापि तावत्कीर्तिः सर्वस्वदानाद्भविष्यतीति चेत्तत्राह। न तद्दानमिति। तपश्चित्तैकाग्र्यं। कर्म पूर्तं। ननु तर्हि प्रतिश्रुत्य न
ति कथमनृतं वाच्यं तत्राह। सार्द्धैः षड्भिः। अन्नापि सत्यानृतव्यवस्था। यावद्धृवं श्रुत्या हि प्रथमं सोमिति सत्यं नेत्यनृतमित्यादिनास
त्यानृतयोर्लक्षणं पूर्वकं स्तुतिनिंदाभ्यां सत्यं विहितमनृतं च निषिद्धं। अनंतरं च पराग्वा एतद्रिक्तमक्षरमित्यादिनासत्ये दोषानन्
तेच गुणानुक्त्वा। तस्मात्काल एव दद्यात्काले न दद्यात्सत्यानृते मिथुनी करोतीत्युपसंहारेणदृष्ट जिम्सं कदादिष्वनृतमप्यनुज्ञा

को २

क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभो॥ खं च कायेन महता तार्तीयस्य कुतो गतिः॥ निष्ठां तेन नरके ५४

मन्ये ह्यप्रदातुः प्रतिश्रुतं॥ प्रतिश्रुतस्य योऽनीशः प्रतिपादयितुं भवान्॥ न तद्दानं प्रशंसंति येन नर

वृत्तिर्विपद्यते॥ दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः॥ धर्माय यशसेऽर्थाय कामाय स्वजना

य च॥ पंचधा विभजन्वित्तमिहामुत्र च मोदते॥ अत्रापि बह्वृचैर्गीतं शृणु मेऽसुरसत्तम॥ सत्य ५४

मोमिति यत्प्रोक्तं यन्नेत्याहानृतं च तत्॥ सत्यं पुष्पफलं विद्यादात्मवृक्षस्य जीवतः॥ वृ

क्षेऽजीवति तन्न स्यादनृतं मूलमात्मनः॥ ॥ ॥

तं तमिमं श्रुत्यर्थं दर्शयन्नाह। ओमित्यंगीकारेण यत्प्रोक्तं तत्सत्यं नेति यदाह तदेवानृतं॥ तत्र च सत्यमीषदनृतं विना न सिध्यतीत्याह॥

सत्यं पुष्पफलं विंद्याज्जानीयात्॥ आत्मवृक्षस्य देहरूपस्य। कुतः गीयते श्रुत्योच्यते इत्यर्थः॥ पाठांतरं तु सुगमं। यद्यपि श्रुत्यावाचः शतेन।४

सत्यं पुष्पफलं चेत्युक्तं तथापि वाचो देहनिर्वाहाधीनत्वात् आत्मवृक्षस्येति प्रस्तुतानुसारेणोक्तं॥ भवतु पुष्पफलस्थानीयं

सत्यं ततः किमत आह। वृक्षे देहे अजीवति तत्पुष्पफलं न स्यात्॥ सा न स्यादिति पाठे तु वाक्पावाचः परामर्शः। देहश्चानृतेन रक्ष

णीय इत्याह॥ अनृतं तु आत्मनो देहस्य मूलं॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति।तद्यथावृक्षउत्पाटितमूलःशुष्यति।अचिरादेवोद्वर्ततेपततिच।एवनष्टमनृतंयस्यसआत्मादेहःशुष्ये
त्।यद्यपिवश्यकृत्याएवमेवानृतंवदन्नात्मानमविर्मूलंकरोत्येवंनिंद्यानृतंनिषिद्धंतथापिउपसंहारानुसारेणतत्केवलानृतविष
यमित्यभिप्रेत्यैवव्याख्यातं।दयेतत्त्वेतेनेतिवर्तयेवाकः।तथाचश्रुतिः।ओमितिसत्यंनेत्यनृतंतदेतत्पुष्पफलंवाचोयत्सत्यंसहेश्व
रोयशस्वीतेजस्वीकल्याणकीर्तिर्भवतिपुष्पंहिफलंवाचःसत्यंवदत्यथैतन्मूलंवाचोयदनृतंतद्यथावृक्षआविर्मूलःशुष्यतिसउ
द्वर्ततएवमेवानृतंवदन्नाविर्मूलमात्मानंकरोतिसशुष्यतिसउद्वर्तते।तस्मादनृतंनवदेद्दयेतत्वेतेनेतिअनेनतुअनृतेनदयेतसंकटेया
त्मानंरक्षेदितिश्रुत्यर्थः।सर्वंवाएतत्सत्यवचनेदेहोननिर्वहेदितिस्फुटीकर्तुंसत्यस्पदोषान्तेनतस्यवगुणनाह।परागि

तद्यथावृक्षउन्मूलःशुष्यन्नुद्वर्ततेचिरात्॥एवंनष्टान्ततःसद्यआत्माशुष्येन्नसंशयः॥पराग्रिक्तमपूर्णंवा
अक्षरंयन्नवेद्मि॥यत्किंविदामीतिब्रूयात्तेनरिच्येतवैपुमान्॥रिक्तंवैसर्वमात्मानंकुर्वन्नालंकामे
नचात्मने॥अथैतत्पूर्णमभ्यात्मंयच्चनेत्यनृतंवचः॥ ॥७॥

तिद्वाभ्यां।यद्वेदामीतियदक्षरंतत्पराक्दूरेअर्थंगृहीत्वावर्ततीतिपराक्।रिक्तमितिश्रुतिपदस्यव्याख्यानमपूर्णमिति।तत्तस्मादर्थिनेय
त्किंविदोमीतिदास्यामीतिब्रूयात्तेनरिच्येतरिक्तोभवेत्।किंचभिक्षवेसर्वमात्मानंकुर्वन्दास्यामीत्यंगीकुर्वन्आत्मनेकामेन।संपद्यो
तानभवतितस्यभोगोनसिध्यतीत्यर्थः।तथाचश्रुतिः।पराग्वाएतद्रिक्तमक्षरंयत्तद्वेदामिति।तद्यत्किंविदोमित्याहात्रैवास्मैतद्रिच्यते।
सयत्सर्वमोंकुर्याद्रिच्यादात्मानंसकामेभ्योनालंस्यादिति।नेतियदनृतंवचःएतत्पूर्णंअर्थग्रपाभावात्।अभ्यात्मंवेदेतिचकार
स्यान्वयः।आत्मनोभिमुखमन्यस्यार्थमाकर्षतीत्यभ्यात्मं।योहिनित्यंममकिंविदपिनास्तिकिंदास्यामीतिब्रूतेसहितेनानृतेनपरेषा
मर्थनाकर्षतीतिप्रसिद्धं॥ ॥

ननु तर्हि इदमनृतमनृतवत्सर्वदा सेव्यं स्यादित्यत आह । सर्वमिति । तथा च श्रुतिः । अथैतत्पूर्णमभ्यात्मं यन्नेति स यत्सर्वं नेति ब्रूयात्पापिक
कास्य कीर्तिर्जायेत सैनं तत्रैव हन्यादिति । अतो वृत्तिसंकटादिष्वप्यनृतं न दोषायेत्युपसंहरति । स्त्रीषु प्रोत्साहनेन वशीकारे ।
नर्मणि परिहासे । विवाहे च वरादिस्तुतौ ॥ गवां ब्राह्मणानां च हितार्थे । हिंसायां वकस्य विश्वासाभावायां । तथा च याज्ञवल्क्यः ॥ व
र्णिनां हि वधो यत्र तत्र साक्ष्यनृतं वदेत् ॥ तथा च श्रुतिः । तस्मात्काल एव दद्यात्कालेन दद्यात् । तत्सत्यानृते मिथुनी करोतीति ॥

४५ सर्वं नेत्यनृतं ब्रूयात्स दुःकीर्तिः श्वसन्मृतः ॥ स्त्रीषु नर्मविवाहे च वृत्त्यर्थे प्राणसंकटे ॥ गोब्रा
ह्मणार्थे हिंसायां नानृतं स्याज्जुगुप्सितं ॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे ऽष्टमस्कंधे वामन ४५
प्रादुर्भावे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ॥ बलिरेवं गृहपतिः कुलाचार्येण भा
षितः ॥ तूष्णीं भूत्वा क्षणं राजन्नुवाचावहितो गुरुं ॥ ॥ बलिरुवाच ॥ ॥ सत्यं भगवता प्रोक्तं ध
र्मोऽयं गृहमेधिनां ॥ अर्थं कामं यशो वृत्तिं यो न बाधेत कर्हिचित् ॥ स चाहं वित्तलोभेन प्रत्या
चक्षे कथं द्विजं ॥ प्रतिश्रुत्य ददामीति प्राह्लादिः कितवो यथा ॥ न ह्यसत्यात्परोऽधर्म इति हो
वाच भूरियं ॥ सर्वं वोढुमहं मन्ये ऋतेऽलीकपरं नरं ॥ नाहं बिभेमि निरयान्नाधन्यादसुखार्ण
वात् ॥ न स्थानच्यवनान्मृत्योर्यथा विप्रप्रलंभनात् ॥ ॥

॥ ॥ इत्यष्टमे एकोनविंशः ॥ विंशे त्वनृतभीतो सौ ज्ञात्वापि कपटं हरेः । ददावेव ततो विष्णुः सहसा वर्द्धताद्भुतं ॥ भगवतालया प्रोक्तं स
त्यं किं तत्र । यो ऽर्थकामादिकं न बाधेत स गृहमेधिनां धर्म इति कपटप्रत्याख्याने निराकरोमि । नन्वप्रत्यक्षानृते दोषा उक्तास्तत्राह ना
हमिति । अधन्याद्दारिद्र्यात् । मृत्योरपि ॥ ॥

किंच। यद्यद्धरादिकं तत्सर्वं संपरेतं पुरुषं हास्यति त्यक्ष्यत्येव। तत्किमिति जीवतैव स्वयं न देयमिति भावः। तथापि तावद्धृत्तिसंकल्प
रिहारार्थं मई दीयतामिति चेत्तत्राह। तस्येति। विप्रश्चेत्तेनाधनदत्तेनापि न तुष्येत तर्हि तस्यार्थस्य त्यागे दाने किं निमित्तं न किंचि
त्तथापि तावत्स्वल्पस्य दाने विप्रस्यासंतोषेण दानं व्यर्थं स्यात् अतस्तद्याचितं सर्वं देयं न च किंचिदिति भावः। तर्हि न देयमेवेति चेत्तत्रा
ह। श्रेय इति। दुस्त्यजैरसुभिरपि। के। विकल्पो विचारः। यैरिदं त्वं द्रेर्युद्धनिवर्त्तिभिरियं भूर्बुभुजे उपभुक्ता तेषामिह लोकाम्मर

यद्यद्धास्यति लोकेऽस्मिन्संपरेतं धनादिकं॥ तस्य त्यागे निमित्तं किं विप्रस्तुष्येन्न तेन चेत्॥ श्रेयः कु
र्वन्ति भूतानां साधवो दुस्त्यजासुभिः॥ दध्यङ्शिबिप्रभृतयः को विकल्पो धरादिषु॥ यैरियं बु
भुजे ब्रह्मन्दैत्येंद्रैरनिवर्त्तिभिः॥ तेषां कालोऽग्रसील्लोकान्न यशोऽधिगतं भुवि॥ सुलभा युधि विप्र
र्षे ह्यनिवृत्तास्तनुत्यजः॥ न तथा तीर्थ आयाते श्रद्धया ये धनत्यजः॥ मनस्विनः कारुणिकस्य
शोभनं यदर्थिकामोपनयेन दुर्गतिः॥ कुतः पुनर्ब्रह्मविदां भवादृशां ततो वटोरस्य ददामि वांछि
तं॥ ॥

न्लोकांश्च तेषां निति वा कालोऽग्रसीत् संहृतवान्। न तु भुवि तैरधिगतं प्राप्तं यशोऽग्रसीत्। अतः कीर्त्तिरेव साध्या नान्यदिति भावः। दे
देहत्यागादपि धनत्यागे कीर्त्तिर्भवतीत्याह। सुलभा इति। तनुं त्यजंतीति तनुत्यजः। तीर्थे पात्रे। अतोऽपि दुष्करो धनत्याग एव मया कार्य इ
ति भावः। तर्हि निर्धनत्वेन दैन्यं स्यादिति चेत्तत्राह। मनस्विन इति। यादृशात्तादृशानामप्यर्थिनां कामोपनयेन कामपूरणेन दुर्गति
र्दैन्यमिति यत्तच्छोभनं भद्रमेव। भवादृशानां तु कामोपनयेन दुर्गतिः शोभनमिति किं पुनर्वक्तव्यमित्यर्थः॥ ॥

नं०४०

ननुनायंवटुः किंतुविष्णुस्तवशत्रुरित्युक्तंतर्हिसुतरामेवदास्यामीत्याह। यजंतीति। परः शत्रुर्वास्तु। यद्यपिपरोनजिहासतिनहिंसु
देमांहत्वाएनांभूमिंहरेत। शयीतवा। सम्यक्‌ज्ञातः सन्‌ममचित्तेशयीतेतिवास्तनोर्थः। अश्रद्धितमजातश्रद्धं। जालकोमुक्ताभ

यजंतियज्ञंक्रतुभिर्यमादृताभवंतआम्नायविधानकोविदाः॥ सएषविष्णुर्वरदोस्तुवापरोदास्या
म्यमुष्मैक्षितिमीप्सितांमुने॥ यद्यप्यसावधर्मेणमांवध्नीयादनागसं॥ तथाप्येनंनहिंसिष्येभीतं
ब्रह्मतनुंरिपुं॥ एषवाउत्तमश्लोकोनजिहासतियद्यशः॥ हत्वामैनंहरेद्युद्धेशयीतनिहतोमयि॥
॥ ॥श्रीशुकउवाच॥ ॥एवमश्रद्धितंशिष्यमनादेशकरंगुरुः॥ शशापदैवप्रहितःसत्यसंधं
४६ मनस्विनं॥ दृढंपंडितमान्यज्ञःस्तब्धोस्यस्मदुपेक्षया॥ मच्छासनातिगोयस्त्वमचिराद्भ्रश्यसेश्रि
यः॥ एवंशप्तःस्वगुरुणासत्यान्नचलितोमहान्‌॥ वामनायददावेतामर्चित्वोदकपूर्वकं॥
विंध्यावलिस्तदागत्यपत्नीजालकमालिनी॥ आनिन्येकलशंहैममवनेजन्यपांभृतं॥ ४६
यजमानःस्वयंतस्यश्रीमत्पादयुगंमुदा॥ अवनिज्यावहन्मूर्ध्नितदपोविश्वपावनीः॥ तदाः
सुरेंद्रंदिविदेवतागणागंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः॥ तत्कर्मसर्वेपिगृणंतआर्जवंप्रसूनवर्षैर्वव
षुर्मुदान्विताः॥ नेदुर्मुहुर्दुंदुभयःसहस्रशोगंधर्वकिंपूरुषकिंनराजगुः॥ मनस्विनानेनकृतंसुदु
ष्करंविद्वानदाद्यद्रिपवेजगत्त्रयं॥ तद्वामनंरूपमवर्धताद्भुतंहरेरनंतस्यगुणत्रयात्मकं॥ भूः
खंदिशोद्यौर्विवराःपयोधयस्तिर्यङ्‌नृदेवाऋषयोयदासन्‌॥ ॥

रणविशेषस्तन्मालावती। अवनेजनीनामपांकलशंभृतंपूर्णं। अवर्द्धतवांछा...ः प्रतिगृह्यतामितिवलिनापूर्वमुक्तत्वात्‌॥
गुणत्रयात्मकंसर्वात्मकमित्याह। भूरिति। ... मित्यादभोयद्यस्मिन्‌स्थिताआसन्‌॥ ॥

रूत्विग॥ द्विसहितोवनित्तस्यकरेः कायेएतद्विश्वंददर्श॥ तदेवप्रपंचयति॥ रसामितिपादोनैः सप्तभिः॥ मारुतंगणंवायुसंघं॥ इंद्रस्यनेर्फ

वति

कायेस्तस्यमहाविभूतेः सहर्त्विग्वार्यसदस्यएतत्॥ ददर्शविश्वंत्रिगुणंगुणात्मके भूतेंद्रियार्थाः
यजीवयुक्तं॥ रसामवष्टांघ्रितलेपपादयोर्महीमही॥ ध्रान्सुरूषस्यजंघयोः॥ पतत्त्रिणांजानुनिवि
श्वमूर्त्तेरूर्वोर्गणंमारुतमिंद्रसेनः॥ संध्यांविभोर्वाससिगुह्यएतत्प्रजापतीन्जघनेआत्ममुख्या
न्॥ नाभ्यांनभःकुक्षिषुसप्तसिंधूनुरुक्रमस्यारसिचर्क्षमालां॥ हृद्यंग धर्मस्तनयोर्मुरारेरृतंच
सत्यंचमनस्यथेंदुं॥ श्रियंचवक्षस्यरविंदहस्तांकंठेचसामानिसमस्तरेफान्॥ इंद्रप्रधानान
मरान्भुजेषुतत्कर्णयोः ककुभोद्यौश्चमूर्ध्नि॥ केशेषुमेघान्श्वसनंनासिकायामक्ष्णोश्चसूर्यंवद
नेनवह्निं॥ वाण्यांचछंदांसिरसेजलेशंभ्रुवोर्निषेधंचविधिंचपक्ष्मसु॥ अहश्चरात्रिंचपरस्यपुंसो
मन्युंललाटेधरएवलोभं॥ स्पर्शेचकाम न्परेतसोंभः पृष्ठेत्वधर्मंक्रमणेचयज्ञं॥ छायासुमृत्युंह
सितेचमायांतनूरुहेष्वोषधिजातयश्च॥ नदीश्चनाडीषुशिलानखेषुबुद्धावजंदेवगणान्षींश्च॥ प्रा
णेषुगात्रेस्थिरजंगमानिसर्वाणिमनीदंभुवनंनिरीक्ष्य॥ सर्वेसुराःकमलमापुरंगसुदर्शनंचक्रम
सह्यतेजः॥ धनुश्चशार्ङ्गंस्तनयित्नुघोषंपर्यन्यघोषोजल[illegible]जःपांचजन्यः॥ ग२॥

श्चचर्माहान्॥ द्यौश्चद्यांवरसेरसने॥ रेतसोरेतसि॥ क्रमणेषुपादन्यासेषु॥ औषधिजातीश्च॥ प्राणेषुइंद्रियेषु॥ सर्वात्मनीत्यादिवाक्यंत
रं॥ सुदर्शनमित्यादीनामीशमुपतस्थुरित्युत्तरेणान्वयः॥ ॥

विद्याधरसंज्ञोसि:।मीनकुंडलेस्फुरंतिकिरीटादीनियस्यस:।मधुव्रतानांस्रजोयस्यास्तयावनमालयाश्रीवत्सादिभिश्चावृतोव्याप्त:।उ
रुक्रमत्वमेवाह।क्षितिमिति।द्वितीयेपदंक्रमतोविद्धिपस्त्रिविष्टपंतदीयंकिंचिन्मात्रंजातंतृतीयायतुनकिंचिदिनितत्रहेतु:।उरु
क्रमस्यांघ्रिस्त्रिविष्टपादुपर्युपरिगच्छन्महर्जनाभ्यांतपसश्चपरंसत्यलोकंगतइति॥ ॥इत्यष्टमेविं[illegible]शोध्याय:॥ ॥ ॥

ट: गा।
कौमोदकीविष्णुगदातरस्विनीविद्याधरोसि:शातवेदसुक्रु:॥तूणेत्तमावक्षयसायकौचसुनं
दमुख्याउपतस्थुरीशं॥स्फुरत्किरीटांगदमीनकुंडल:श्रीवत्सरत्नोत्तममेखलांबरै:॥मधुव्रत
४७ स्रग्वनमालयावृतोरराजराजन्भगवानुरुक्रम:॥क्षितिंपदैकेनवलेर्विचक्रमेनभ:शरीरेण
दिशश्चवाहुभि:॥पदंद्वितीयेक्रमतस्त्रिविष्टपंनवैतृतीयस्यतदीयमण्वपि॥उरुक्रमस्यांघ्रि
रुपर्युपर्यथोमहर्जनाभ्यांतपस:परंगत:॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेवाम
नविश्वरूपोनामविंशोध्याय:॥ ॥शुकउवाच॥ ॥सत्यंसमीक्ष्याब्जभवोनखेंदुभिर्हतस्व ४७
धामद्युतिरावृतोभ्यगात्॥मरीचिमिश्राऋषयोबृहद्व्रता:सनंदनाद्यानरदेवयोगिन:॥ ॥

एकविंशेपदान्तृतिभिषेणवलिवंधनं।विष्णुनाकृतमुत्कर्षंतस्यख्यापयितुंजने।उरुक्रमस्यांघ्रिस्तपस:परंगतस्तानइत्युक्तंतत:किंवृत्तं
तदाह।सत्यंसत्यलोकंप्राप्तंतमंघ्रिंसमीक्ष्याब्जभवोभ्यगात्।तथामरीचिमिश्रादयश्चेतिद्वयोरन्वय:।कथंभूतोब्जभव:हरेरंघ्रेर्नखाएवें
दवस्तैर्हतास्वधाम्नोद्युतिर्यस्यस:।स्वयंनैराट्ठत:छन्न:हेनरदेव।बृहद्व्रतायोगिन:॥ ॥

अंगानि शिक्षादीनि पुराणानि तत्संहिताश्च येगणएव समीरस्तेन दीपितंज्ञानमेवाग्निस्तेन रंधितंदग्धंकर्मकल्मषंकर्मफलंयेषांतेचयस्यवर्तं
मंघ्रिंववंदिरे। यस्यांघ्रेः स्मरणानुभावतः अकर्मकंकर्मभिरप्राप्यं। विष्णोरंघ्रये स्वयंयस्यनाभिपंकेरुहसंभवस्तस्यविष्णो

वेदोपवेदानियमान्वितायमास्तर्केतिहासांगपुराणसंहिताः॥ येचापरेयोगसमीरदीपितज्ञाना
ग्निनारंधितकर्मकल्मषाः॥ ववंदिरेयत्स्मरणानुभावतःस्वायंभुवंधामगताअकल्मषं॥ अथांघ्र
येप्रोन्नमितायविष्णोरुपाहरत्पद्मभवोऽर्हणोदकं॥ समर्च्यभक्त्याभ्यगृणाच्छुचिश्रवायन्नाभिपं
केरुहसंभवःस्वयं॥ धातुःकमंडलुजलंतदुरुक्रमस्यपादावनेजनपवित्रतमानरेंद्र॥ स्वर्धु
न्यभून्नभसिसापततीनिमार्ष्टिलोकत्रयंभगवतोविशदेवकीर्तिः॥ ब्रह्मादयोलोकनाथाःस्व
नाथायसमादृताः॥ सानुगाबलिमाजह्रुःसंक्षिप्तात्मविभूतये॥ तोयैःसमर्हणैःस्रग्भिर्दि
व्यगंधानुलेपनैः॥ धूपैर्दीपैःसुरभिभिर्लाजाक्षतफलांकुरैः॥ स्तवनैर्जयशब्दैश्चशंखदुंदुभि
निस्वनैः॥ जांबवानृक्षराजस्तुभेरीशब्दैर्मनोजवः॥ विजयंदिक्षुसर्वासुमहोत्सवमघोषय
त्॥ महीसर्वांहृतांदृष्ट्वात्रिपदव्याजयाच्ञया॥ ऊचुःस्वभर्तुरसुरादीक्षितस्यात्यमर्षिताः॥ ॥

रंघ्रिंसमर्च्य। लोकत्रयंविमार्ष्टिपवित्रयति। संक्षिप्ताउपसंहृताआत्मविभूतिःस्वविस्तारोयेनतस्मै। यथापूर्वंवामनरूपेणस्थि
तायतस्मै। त्रिपदविषयायाच्ञातस्यांव्याजःकपटंतया। स्वभर्तुर्बलेर्महींहृतांदृष्ट्वाऊचुः॥ ॥श्री॥

श्री

किमुत्सुलदाह। नवैत्रतिसार्द्धैस्त्रिभिः। अनुचराश्चतेऽसुराश्च। अर्थप्रकृत अनुकूलः। पौरुषैस्तं कालमतिवर्त्तितुमनीश्वरः समर्थो नभव

नवा अयंब्रह्मवंधुर्वि विष्णुर्मायाविनांवरः॥ द्विजरूपप्रतिछन्नो देवकार्यं चिकीर्षति॥ अनेनयाचमानेनश
त्रुणा वटुरूपिणा॥ सर्वस्वंनो हृतंभर्त्तुर्न्यस्तदंडस्यवर्हिषि॥ सत्यव्रतस्यसततंदीक्षितस्यविशेषतः
॥ नानृतंभाषितुंशक्यंब्रह्मण्यस्यदयावतः॥ तस्मादस्यवधोधर्मोभर्त्तुःशुश्रूषणंचनः॥ इत्यायुधा
निजगृहुर्बलेरनुचराऽसुराः॥ तेसर्वेवामनंहंतुंशूलपट्टिशपाणयः। अनिछंतोवलेराजन्प्रा
४८ द्रवन्जातमन्यवः॥ तानभिद्रवतोदृष्ट्वादितिजानीकपान्नृप॥ प्रहस्यानुचराविष्णोः प्रत्यषे ४८
धन्नुदायुधाः॥ नंदःसुनंदनोथजयोविजयःप्रवलोवलः॥ कुमुदःकुमुदाक्षश्चविष्वक्सेनः
पतत्रिराट्॥ जयंतःश्रुतदेवश्चपुष्पदंतोथसात्वतः॥ सर्वेनागायुतप्राणाश्चमूंतेजघ्नुरासु
रीं॥ हन्यमानान्स्वकान्दृष्ट्वापुरुषानुचरैर्बलिः॥ वारयामाससंरब्धान्काव्यशापमनुस्मर
न्॥ हेविप्रचित्तेहेराहोहेनेमश्रूयतांवचः॥ मायुध्यतनिवर्त्तध्वंननःकालोयमर्थकृत्॥ यःप्र
भुःसर्वभूतानांसुखदुःखोपपत्तये॥ तंनातिवर्त्तितुंदैत्याःपौरुषैरीश्वरःपुमान्॥ योनोभवाय
प्रागासीदभवायदिवौकसां॥ सएवभगवानद्यवर्त्तेततद्विपर्ययः॥ वलेनसचिवैर्बुद्ध्यादुर्गैर्मंत्रौ
षधादिभिः॥ सामादिभिरुपायैश्चकालंनात्येतिवैजनः॥ भवद्भिर्निर्जिताह्येतेवहुशोनुचराः
हरेः। दैवेनर्द्धैस्तएवाद्ययुधिजित्वानदंतिनः॥ एतान्वयंविजेष्यामोयदिदैवंप्रसीदति॥ तस्मात्कालंप्रती
क्षध्वंयोनोर्थत्वायकल्पते॥ शुकउवाच॥ पत्युर्निगदितंश्रुत्वादैत्यदानव
ति। हरेरनुचरादेवा दैवेनर्द्धैः समृद्धैर्भवद्भिः। अर्थत्वाय आनुकूल्याय॥ ॥ ७ ॥ यूथपाः॥ रसांनिर्विविशूराज
न्विष्णुपार्षदताडिताः॥ ॥

धी

विष्णुपद्दिष्णुराजनदतिविराड्।प्रभोःचिकीर्षितंज्ञात्वाअस्यमर्षः।अस्यसर्वस्वापहारेणममेत्यभिमानंत्याज्यदात्रीदेहस्वीकारेणाहंकारमपित्या
जयित्वापरमानुग्रहंकर्तुमिच्छति॥नचानेनतुल्योन्यःकोपिसत्यसंधोधीरोवास्तीतितद्यशःप्रख्यापनार्थंकिंचित्घातयितुमपीच्छतीति
मनोभिप्रायंज्ञात्वातेनवबंधेति।सौत्येहनिसोमाभिषवदिने।रोदस्योःद्यावापृथिव्योः।असौसूर्योमयाआत्मनेत्यन्वयः॥व्यापिनेत्यर्थः॥

कारो।

अथतार्क्ष्यसुतोज्ञात्वाविराड्विभुचिकीर्षितं॥बबंधवारुणैःपाशैर्बलिंसौत्येहनिक्रतौ॥हाहा
महान्नासीद्रोदस्योःसर्वतोदिशं॥निगृह्यमाणेसुरपतौविष्णुनाप्रभविष्णुना॥तंबद्धंवारुणैः
पाशैर्भगवानाहवामनः॥नष्टश्रियंस्थिरप्रज्ञमुदारयशसंनृप॥पदानित्रीणिदत्तानिभूमे
र्मह्यंत्वयासुर।द्वाभ्यांक्रांतामहीसर्वातृतीयमुपकल्पय॥यावत्तपत्यसौगोभिर्यावदिंदुःस
होडुभिः॥यावद्वर्षतिपर्जन्यस्तावतीभूरियंतव॥पदैकेनमयाक्रांतोभूर्लोकोदिवरैःस
ह॥स्वर्लोकस्तुद्वितीयेनपश्यतस्तेस्वमात्मना॥प्रतिश्रुतमदातुस्तेनिरयेवासइष्यते॥
विशत्वंनिरयंतस्माद्गुरुणाचानुमोदितः॥वृथामनोरथस्तस्यदूरःस्वर्गःपतत्यधः॥विप्र
लब्धोददामीतित्वयाहंचाढ्यमानिना॥तद्व्यलीकफलंभुंक्ष्वनिरयंकतिचित्समाः॥
॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेबलिनिग्रहेएकविंशोऽध्यायः॥ ॥ ॥

स्वंदिशश्चतनोःतन्वात्वेस्वंतदीयंसर्वस्वं॥गुरुणाशुक्रेणानुमोदितःसन्।एवंशुक्रोपिनिरयपरिहारार्थंस्वर्गोद्भ्रंशपरिहारार्थंवमनोरथं
कुर्वंतंप्रत्याह।वृथेति।यःप्रतिश्रुतस्यादानेनयाचकंविप्रलभेततस्यमनोरथोवृथैवस्वर्गश्चतस्यदूरएव।सचाधःपतत्येव।त्वयाचाहंवि
प्रलब्धः।तस्माद्व्यलीकफलमसत्यस्यफलंनिरयंभुंक्ष्वेत्यर्थः॥ ॥इतिभावार्थदीपिकायामष्टमेएकविंशः॥ ॥

द्वाविंशेतुप्रसन्नःसन्नस्याप्यस्तुतलंबलिं॥दत्वावरान्हरिर्मूर्ध्नंमत्वातद्द्वारपोभवत्॥ससमर्पिततच्चित्तनिर्मलात्वलभक्तितः॥छलि
तोबलिनाचित्रंस्वमेवार्प्ययदच्युतः॥विप्रकृतोभिद्यमानःसत्याच्चाल्यमानः।हेउत्तमश्लोकेतिकदाचिद्दः॥ममवक्वईरितंप्रति
श्रुतंनतद्व्यलीकं।त्वयाकपटेनवामनतयाभिदित्वारूपांतरस्याविःकृतत्वात्।एवमपियदिभवानव्यलीकंमन्यते।तथाऋतमे
वाहंकरोमि।मडक्तेविप्रलंभनेनभवतुमेशीर्ष्णिनिजंतृतीयंपदंकुरु।नचद्वाभ्यांविश्वंक्रांतवतोमेतवशिरःपदपर्याप्तंनभवतीतिमन्येथाः॥

४९ श्रीशुक उवाच॥ ॥एवंविप्रकृतोराजन्बलिर्भगवतासुरः॥भिद्यमानोप्यभिन्नात्माप्रत्याहा ४९
विःक्लवंवचः॥ ॥बलिरुवाच॥ ॥यद्युत्तमश्लोकभवान्ममेरितंवचोव्यलीकंसुरवर्यम
न्यते॥करोम्यृतंतन्नभवेत्प्रलंभनंपदंतृतीयंकुरुशीर्ष्णिमेनिजं॥बिभेमिनाहंनिरया
त्पदच्युतोनपाशबंधाद्व्यसनाद्दुरत्ययात्॥नैवार्थकृच्छ्राद्भवतोविनिग्रहादसाधुवा
दाद्भृशमुद्विजेयथा॥पुंसांश्लाघ्यतमंमन्येदंडमर्हत्तमार्पितं॥यन्नमातापिताभ्राता
सुहृदश्चादिशंतिहि॥ ॥४॥

वित्तेवंचितस्यद्दण्डेजातंतर्हीदमधिकमेवस्यात्वित्तादपिवित्तवतोधिकत्वादितिभावः।ननुवत्रापदर्थेधनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि।आत्मा
नंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपिइत्यादिवचनात्आत्मभयपरिहारायसर्वस्वंत्यज्यतेत्वंतुकुतोभीतःसन्नात्मानमर्पयसि॥अतआह।बि
भेमीति।असाधुवादात्अपकीर्तेर्यथाहंभृशमुद्विजेतथानिरयादिभ्योनबिभेमि।ननुमयानिग्रहात्तवापकीर्तिर्जातैव।अर्हत्तमेर
र्पितंयद्दंडंमाताद्योपिनहिआदिशंतिनैवददति॥हितैषिणत्वयानिगृहीतोहंश्लाघ्यएवास्मीतिभावः॥ ॥छ॥ ॥

नन्वहं देवानां हितैषी नासुराणां तत्राह। त्वं नूनमिति। पारोक्ष्यः शत्रुः छलेन वर्त्तमानः। शत्रुस्त्वं पुनर्भक्तानि वास्मात् तनुगृहीतुमेवेत्याह। यस्मि
न्निति। उह येनो प्रसिद्धं। अतो नापि लज्जा नापि मम दुःखमित्याह। तेन गुरुणा भवता। किं वा। यो यं दंडरूपो मम मातुः हस्त्वजाकृतः सनु
त्वद्नुरूपो त्रत्वेन त्वहमनुग्रहस्यपात्रमित्याह शमेनाह। पितामह इति। भवदीनाना संमतः। अत आविष्कृतः साधुवादो मस्या त्व

सं५

त्वं नूनमसुराणां नः पारोक्ष्यः परमो गुरुः॥ यो नो नेकमदांधानां विभ्रंशं चक्र आदिशात्॥ यस्मिन्वैरा
नुबंधे न रूढो नविबुधेतराः॥ वहवो लेभिरे सिद्धिं यामुहैकांतयोगिनः॥ तेनाहं निगृहीतोस्मि
भवता भूरिकर्मणा॥ बद्धश्च वारुणैः पाशैर्नानुव्रीडेन विव्यथे॥ पितामहो मे भवदीय संमतः प्र
ह्लाद आविष्कृत साधुवादः॥ भवद्विपक्षेण विचित्रवैशसं संप्रापितस्त्वत्परमः स्वपित्रा॥ किमा
त्मनानेन जहाति यो ततः किं रिक्थहारैः स्वजनाख्यदस्युभिः॥ किं जायया संसृति हेतु भू
तया मर्त्यस्य गेहैः किमु हायुषो व्ययः॥ इत्थं स निश्चित्य पितामहो महानगाधबोधो भवतः
पादपद्मं॥ ध्रुवं प्रपेदे ह्यकुतोभयं जनाद्भीतः स्वपक्षक्षपणस्य सत्तमः॥ ॥८॥

त्वमेव परम आश्रयो यस्य सः। अतो भवतो विपक्षेण विद्विषा हिरण्यकशिपुना। विचित्रं वैशसं हिंसां संप्रापितो पि देहादीनामसारतां निश्चि
त्य अकुतो भयं ध्रुवं भवतः पादपद्ममेव प्रपेदे। अपेतस्मादहमपि दैवेन तस्यैव भाग्ये नतावोतिनीत इति चतुर्णा मन्वयः। अनत आत्मनो
रिक्थहारैः पुत्रैः तिहगेहेषु केवलमायुषो व्यय एव तनु सुखं किंचित्॥ स तु प्रसिद्धो महान्। स्वपक्षदैत्यकुलं क्षपयतीति तथा॥ ॥७॥ ॥

॰४०

तस्यापि प्रसभं बलात्त्वा जिता श्रीर्यस्याययास्वश्रियास्त्वमतिः मतिः मन्युमानिदं जीवितम भ्रुवं बुध्यते॥ कथंभूतं हृतां तस्यांतिकवर्त्ति
मृत्योः संनिहितं। राकापतिः पूर्णेंदुः। अं जन विषं रूपाणां। स्वकृताहं कारादेरूपापराधस्मरणेन सव्रीडं तीवीतमधोमुखं यस्य सः।
शिरसा नमन्नेव उपेत्य मूर्द्धाननाम। वलेस्त्वत्कृतमनुग्रहं दृष्ट्वा पुलकैरंकभिश्च विप्लुतो विह्वलः॥ त्वयैवेति न त्वंद्रपदमेतदीयं

५० अयाहमप्यात्मरिपोस्तवांतिकं दैवेन नीतः प्रसभं त्याजितश्रीः॥ इदं हृतां तांतिकवर्त्ति जीवि
तं जया ध्रुवं ध्वस्तमतिर्न बुध्यते॥ ॥शुक उवाच॥ ॥तस्येदं भाषमाणस्य प्रह्लादो भगवत्प्रि
यः॥ आजगाम कुरुश्रेष्ठ राकापतिरिवोत्थितः॥ तमिंद्रसेनः स्वपितामहं श्रिया विराज
मानं नलिनायतेक्षणं॥ प्रांशुं पिशंगांबरमंजनत्विषं प्रलंबबाहुं सुभगं समैक्षत॥ तस्मैव ५०
लिर्वारुणपाशयंत्रितः समर्हणं नोपजहार पूर्ववत्॥ ननाम मूर्द्ध्नाश्रुविलोललोचनः स
व्रीडनीवीतमुखो बभूव ह॥ स तत्र हासीनमुदीक्ष्य सत्पतिं सुनंदनंदाद्यनुगैरुपासितं॥
उपेत्य भूमौ शिरसा महात्मा मना ननाम मूर्द्ध्ना पुलकाश्रुविह्वलः॥ ॥प्रह्लाद उवाच॥
त्वयैव दत्तं पदमैंद्रमूर्जितं हृतं तदेवाद्य तथैव शोभनं॥ मन्ये महानस्य कृतो ह्यनुग्रहो विभ्रं
शो यच्छ्रिय आत्ममोहात्॥ यया हि विद्वानपि मुह्यते यतस्तत्को विचष्टे गतिमात्मनो य
था॥ तस्मै नमस्ते जगदीश्वराय नारायणायाखिललोकसाक्षिणे॥ ॥७॥

यापहृतं किं तुत्वीयमेव पुनः स्वीकृतं तच्च शोभनं कृतमेव। तत्र हेतुः मन्य इति। यद्यस्मादैंद्री वयदात्मनो मोहनं तस्माद्विभ्रंशितः मे
मैह नं त्वमेवाह। यया श्रिया विद्वानपि मतः संमतो विमुह्यते। ततस्या मत्यो कोन्यः पुनः नात्मनो गतिं तत्त्वं यथावद्विचष्टे प्रपश्यति। तस्मै न म

प्रह्लादस्यानुशृण्वत एव तत उवाचेति किं विदकुं प्रष्टतइत्यर्थः। तदैव विंध्यापि वक्तुं प्रष्टत्ता तां वसंमानयन्हिरण्यगर्भः क्षणं तूष्णीं स्थितः॥
अतस्तस्याएव वाक्यं प्रथममवतारयति। बद्धंवा इत्येति। त्रिजगतः कर्तुः प्रभोः पालकस्य अस्यतः संहर्तुश्चईश्वरस्यतवान्ये किमाव
हंतिकिं समर्पयंति। त्वया अवरोपितः कर्तृवादः कर्तारः स्वतंत्रा वयमिति वादमात्रं येषां ते। अयंभावः। लोकत्रयं मया समर्पितं। त्वती
यपदानमयदेहंसमर्पयत्रतिश्रुतम्बतं करोमीति देहादिषु स्वाम्याविष्कारेण कुर्वन्नयं कुबुद्धिर्निर्लज्जश्च। यतस्त्वमेव सर्वस्याधिस्वा

शुक उवाच ॥ ॥तस्यानुशृण्वतोराजन्प्रह्लादस्यकृतांजलेः ॥ हिरण्यगर्भोभगवानुवाचमधु
सूदनं ॥ बद्धंवीक्ष्यपतिंसाध्वीतत्पत्नीभयविह्वला ॥ प्रांजलिःप्रणतोपेंद्रंबभाषेवाङ्मुखी
नृप ॥ ॥विंध्यावल्युवाच ॥ ॥ क्रीडार्थमात्मनइदंत्रिजगत्कृतंतेस्वाम्यंतुतत्रकुधियोपरई
शकुर्युः ॥ कर्तुःप्रभोस्तवकिमस्यतआवहंतित्यक्तह्रियस्त्वदवरोपितकर्तृवादाः ॥ ब्र
ह्मोवाच ॥ ॥भूतभावनभूतेशदेवदेवजगन्मय ॥ मुंचैनंहृतसर्वस्वंनायमर्हतिनिग्रहं ॥ कृ
त्स्नातेनेनदत्ताभूर्लोकाःकर्मार्जिताश्चये ॥ निवेदितंचसर्वस्वमात्माविक्लवयाधिया ॥
यत्पादयोरशठधीःसलिलंप्रदायदूर्वांकुरैरपिविधायसतींसपर्यां ॥ अप्युत्तमांगति
मसौभजतेत्रिलोकींदाश्वानविक्लवमनाःकथमार्तिमृच्छेत् ॥ ॥२३॥

मी अतो मंदबुद्धिमेनं केवलं कृपया विमुच्य पालयेति। तदेवं प्रह्लादस्य विंध्यायाश्च परमार्थ्या तया प्रसन्नो हरिः। ब्रह्मा तु लोकदृष्ट्यै
वविज्ञापयति। भूतभावनेति त्रिभिः। निग्रहानर्हत्वे हेतुः। कृत्स्नेति। सर्वस्वमेवाह। आत्मेति। तदेव कैमुत्यन्यायेनाह। यस्यतव
पादयोः सलिलमात्रमपि प्रदाय सर्वोपि जनः उत्तमां गतिं प्राप्नोति। तस्मै तुभ्यमसौ बलिस्त्रिलोकीं दाश्वान्दत्तवान्। आर्तिं कथं

श्रीभुजाग॰ ॥ ॥

तस्यविशश्चर्थान्।नच्चर्यापहारःकोयमनुग्रहस्तत्राह।यन्मदोयैरर्थैर्मदोयस्य।अतएवस्तब्धअनम्रःसन्।मदस्तंभहेतूनाम
र्थानामपहारएवानुग्रहइत्यर्थः।दुर्लभंपुरुषजन्मकर्पविलक्षणवतोजीवस्यजन्मादिनिमित्तात्स्वमोहात्कोहानिकरस्तस्य
नाशोमदनुग्रहादेवेत्यर्थः।।यदेतिद्वाभ्यां।अनीशःपरतंत्रःसन्निजैःकर्मभिर्नानायोनिषुकृमिकीटादिषुसंसरन्।तत्रपौरुषीं
गतौजन्मादिभिरस्यस्तंभोयदिनभवेत्।।तर्ह्ययंमदनुग्रहएव।कर्पनहिध्रुवादिभ्यःसंपदादददासीत्त्विदतत्राह।मानस्तं

५२ श्रीभगवानुवाच।। ।।ब्रह्मन्यमनुगृह्णामि विशस्तस्यधुनोम्यहं।।यन्मदःपुरुषस्तब्धो
लोकंमांचावमन्यते।।यदाकदाचिज्जीवात्मासंसरन्निजकर्मभिः।।नानायोनिष्वनी
शोयंपौरुषींगतिमाव्रजेत्।।जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः।।यद्यस्यनभवेत्स्तं
भस्तत्रायंमदनुग्रहः।।मानस्तंभनिमित्तानांजन्मादीनांसमंततः।।सर्वश्रेयःप्रतीपानां ५२
हंतमुह्येन्नमत्परः।।एषदानवदैत्यानामग्रणीःकीर्त्तिवर्द्धनः।।अजैषीदजयांमायांसीद
न्नपिनमुह्यति।।क्षीणरिक्थश्च्युतःस्थानात्क्षिप्तोबद्धश्चशत्रुभिः।।ज्ञातिभिश्चपरित्य
क्तोयातनामनुयापितः।।गुरुणाभर्त्सितःशप्तोजहौसत्यंनसुव्रतः।।छलैरुक्तोमयाधर्मोना
यंत्यजतिसत्यवाक्।।एषमेप्रापितःस्थानंदुष्प्रापममरैरपि।।सावर्णेरंतरस्यायंभवितेंद्रोमदाश्रयः।।

भः।अनम्रतातस्यनिमित्तभूतानांसमंततःसर्वश्रेयःप्रतिकूलानांजन्मादीनांसत्त्वेपिजन्मादिभिरितिवा।।हंतहेब्रह्मन्मत्परोन
मुह्येत्।अतोभक्तिच्छयासंपदोददामि।अभक्तस्तुमुह्येदितितदपहाररूपमेवतस्यानुग्रहंकरोमीतिभावः।अस्यैवेदानींपत्र
रत्वादन्यैर्दुःप्रापमपिदास्यामीतिवक्तुंतस्यमोहाभावमाह।एषइतित्रिभिः।नह्येतस्मिन्कुलेकश्चिन्निःसत्त्वःकृपणःप्र
मान्इत्यादिनाछलैरेवमयाधर्मउक्तःतथापितंधर्मंमयंनत्यजति।अतःसत्यवाक्।मेमया।अहमेवाश्रयःपालकोयस्यसः।। ।।छ

स्थानंत्रापितदितियदुक्तंतदेवस्थानमाह।तावत्सावर्णिमन्वंतरपर्यंतंसुतलमध्यास्तांअधिवसत्वित्यर्थः।यद्यस्मिन्निवसतां आध्याद्योममेक्षयानसंभवंति॥एवंब्रह्माणंप्रत्युक्त्वाकरुणापरवशःसाक्षाद्बलिंप्रत्याह।इंद्रसेनेतिचतुर्भिः।त्वच्छास नमतिगच्छंतिअतिवर्त्ततइति।नपातानः।तथापिभगवद्वियोगात्नदनिष्ठंतंप्रत्याह।संदतीति।संगाच्चआसुरोभावःसचनक्ष्यति॥

तावत्सुतलमध्यास्तांविश्वकर्मविनिर्मितं॥यत्राधयोव्याधयश्चक्लमस्तंद्रापराभवः॥
नोपसर्गानिवसतांसंभवंतिममेक्षया॥इंद्रसेनमहाराजयाहिभोभद्रमस्तुते॥सुत
लंस्वर्गिभिःप्रार्थ्यंज्ञातिभिःपरिवारितः॥नत्वामभिभविष्यंतिलोकेशाःकिमुताप
रे॥त्वच्छासनातिगान्दैत्यान्चक्रंमेसूदयिष्यति॥रक्षिष्येसर्वतोहंत्वांसानुगंसप
रिच्छदं॥सदासंनिहितंवीरतत्रमांद्रक्ष्यसेभवान्॥तत्रदानवदैत्यानांसंगात्तेभा
वआसुरः॥दृष्ट्वामदनुभावंवैसद्यःकुंठोविनंक्ष्यति॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेऽष्टमस्कंधेबलिमोक्षणंनामद्वाविंशोध्यायः॥ ॥शुकउवाच॥ ॥इत्युक्त
वंतंपुरुषंपुरातनंमहानुभावोखिलसाधुसंमतः॥बद्धांजलिर्बाष्पकलाकुलेक्ष
णोभक्त्युत्कलोगद्गदयागिराब्रवीत्॥ ॥

॥ ॥इत्यष्टमेद्वाविंशः॥ ॥त्रयोविंशेबलौयातेसुतलंसपितामहे॥उपेंद्रेणदिवंगत्वापर्ववन्मोदतेहरिः।बाष्पस्यकलाभिर्बिंदु
भिराकुलेईक्षणेयस्यभक्त्याउत्कलःउत्कंठः॥ ॥ ॥

८५

अहोत्वत्प्रणामस्यमहिमायदर्थंकृतःसमुद्यमएवप्रपन्नानांभक्तानांयोऽर्थस्तस्यविधौअभक्तोऽतस्यसंपादनेसमाहितः।अ
प्रमत्तेःस्थितः।कुतः।यद्येनोद्यमेनलोकपालैरमरैःसत्वप्रधानैरपिअलब्धपूर्वस्त्वदनुग्रहःअपसदेनीचेराजसेमय्य
र्पितः।अयंभावःपरमेश्वराणामनुग्रहमहत्वंराज्यंत्रिलोकींदत्तवानित्येतदास्तां॥प्रणामोपिनसम्यक्कृतःकिंतुतदर्थमुद्य

५२ ॥बलिरुवाच॥ ॥अहोप्रणामायकृतःसमुद्यमःप्रपन्नभक्तार्थविधौसमाहितः॥य
ल्लोकपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरेर्पितः॥ ॥शुकउवाच॥ ॥इत्युक्त्वा
हरिमानम्यब्रह्माणंसभवंततः॥विवेशसुतलंप्रीतोबलिर्मुक्तःसहासुरैः॥एव ५२
मिंद्रायभगवान्प्रत्यानीयत्रिविष्टपं॥पूरयित्वादितेःकाममशासत्सकलंजग
त्॥लब्धप्रसादंनिर्मुक्तंपौत्रंवंशधरंबलिं॥निशाम्यभक्तिप्रवणःप्रह्लादइदम
ब्रवीत्॥ ॥प्रह्लादउवाच॥ ॥नेमंविरिंचोलभतेप्रसादंनश्रीर्नशर्वःकिमुतापरे
ते॥यन्नोऽसुराणामसिदुर्गपालोविश्वाभिवंद्यैरभिवंदितांघ्रिः॥यत्पादपद्ममकरं
दनिषेवणेनब्रह्मादयःशरणदाश्नुवतेविभूतीः॥कस्माद्वयंकुसृतयःखलयोन
यस्तेदाक्षिण्यदृष्टिपदवींभवतःप्रणीताः॥ ॥

ममात्रेकृतंतेनकर्मतपोदानादिकोटिभिरप्यलभ्यस्त्वदनुग्रहःसंपादितः।अहोत्वत्प्रणामप्रभावाश्चर्यमिति॥आशासते॥
उपेंद्रसत्पालनमामसिदुर्गपालोसिरक्षिषिसर्वतोहिमित्युक्तेत्वात्।हेशरणदश्रीशाप्रद।येकुसृतयःदुर्वृत्ताःखलयोनयः
अप्रजातपश्चात्तेवयंतस्यभवतोदाक्षिण्यदृष्टेःपदवींकस्माद्धेतोःप्रणीताःवकुमानेनविजानीमःवर्त्मनंदाक्षिण्यंतेनदृष्टिस्तद्

भक्तप्रियत्वादितिचेत्तर्हिएवंतवेहितंचित्रंकितत्रसर्वात्मनःसमदृशश्चस्वभावोविषमइति।यत्।सर्वात्मत्वेविविचरितत्वेहे
तुः।अमिता।अचिंत्यायोगमायातया।यालीला।तयाविसृष्टानिरचितानिभुवनानियेनतस्य॥अहोइत्यत्रसंधिरार्षः।समदृशा
त्वेहेतुः।विशारदस्यसर्वज्ञस्य।अथवाभक्तप्रियत्वेपितत्रवैषम्यंनास्त्येवयतःकल्पतरुस्वभावःसत्वंभक्तप्रियोसि।नहिकल्प

चित्रंतवेहितमहोमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्यविशारदस्य॥सर्वात्मनःसमदृ
शोविषमस्वभावोभक्तप्रियोयदसिकल्पतरुःस्वभावः॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥वत्सप्राह्ला
दभद्रंतेप्रयाहिसुतलालयं॥मोदमानःस्वपौत्रेणज्ञातीनांसुखमावह॥नित्यंद्रष्टासिमांत
त्रगदापाणिमवस्थितं॥मद्दर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिबंधनः॥शुकउवाच॥आज्ञांभ
गवतोराजन्प्रह्लादोबलिनासह॥बाढमित्यमलप्रज्ञोमूर्ध्न्याधायकृतांजलिः॥परिक्र
म्यादिपुरुषंसर्वासुरचमूपतिः॥प्रणतस्तदनुज्ञातःप्रविवेशमहाबिलं॥अथाहोश
नसंराजन्हरिर्नारायणोंतिके॥आसीनमृत्विजांमध्येसदसिब्रह्मवादिनां॥ब्रह्मन्संतनु
शिष्यस्यकर्मच्छिद्रंवितन्वतः॥यत्तत्कर्मसुवैषम्यंब्रह्मदृष्टंसमंभवेत्॥ ॥ठ॥

२२

तरुराराधकानामेवकामान्पूरयन्विषमोभवतीतिभावः।मद्दर्शनेनमहानाह्लादस्तेनध्वस्तंकर्मबंधनमज्ञानंयस्य।कर्मवित
न्वतः।शिष्यस्यछिद्रंअंतरंन्यूनंयातंतत्सततनुविस्तारयज्ञसंधृत्वा।यजमानंविनाकथंसंधातव्यमितिनवाच्यमित्याह।यत्तदिति
ब्रह्मदृष्टंब्राह्मणैर्दृष्टमेवसमंभवेत्किंपुनरनुष्ठितमित्यर्थः॥ ॥ठ॥ ॥

भवान्यस्यसर्वेणापिभावेनवस्तुमात्रेणपूजितस्तस्यकर्मसुकुतोवैषम्यंकथंभूतः।कर्मणामीश्वरःप्रवर्त्तकः।यज्ञेशोयज्ञफल
दःयज्ञमयश्चपुरुषः।आस्तांतावत्पूजा।यस्मान्मंत्रतःस्वरादिभ्रंशेन।तंत्रतोव्युत्क्रमादिना।देशतःकालतश्च।अर्हतःपात्रतोव
स्तुतश्चदक्षिणादिनायच्छिद्रंन्यूनंतत्सर्वंतवानुकीर्त्तनमात्रमेवनिश्छिद्रंकरोति।इतिहरेराज्ञांप्रतिनंद्यबलेर्यज्ञछिद्रंसमाधत्तसं

शुकउवाच॥ ॥कुतस्तत्कर्मवैषम्यंयस्यकर्मेश्वरोभवान्॥यज्ञेशोयज्ञपुरुषःसर्वभावे
नपूजितः॥मंत्रतस्तंत्रतश्छिद्रंदेशकालार्हवस्तुतः॥सर्वंकरोतिनिश्छिद्रमनुसंकीर्त्तनं
तव॥तथापिवदतोभूमन्करिष्याम्यनुशासनं॥एतच्छ्रेयःपरंपुंसांयदाज्ञामनुपालनं॥
५३ शुकउवाच॥अभिनंद्यहरेराज्ञामुशनाभगवानिति॥यज्ञछिद्रंसमाधत्तबलेर्विप्रर्षिभिः
सह॥एवंबलेर्महींराजन्भिक्षित्वावामनोहरिः॥ददौभ्रात्रेमहेंद्रायत्रिदिवंयत्परैर्हृतं॥
प्रजापतिपतिर्ब्रह्मादेवर्षिपितृभूमिपैः॥दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैःकुमारेणभवेनच॥कश्य ५३
पस्यादितेःप्रीत्यैसर्वभूतभवायच॥लोकानांलोकपालानामकरोद्वामनंपतिं॥वेदानां
सर्वदेवानांधर्मस्ययशसःश्रियः॥मंगलानांव्रतानांचकल्पंस्वर्गापवर्गयोः॥लोकपाले
र्दिवंनिन्येब्रह्मणाचानुमोदितः॥प्राप्यत्रिभुवनंचेंद्रभुजउपेंद्रभुजपालितः॥श्रियापर
मयाजुष्टोमुमुदेगतसाध्वसः॥ब्रह्माशर्वःकुमारश्चभृग्वाद्यामुनयोनृप॥पितरःसर्वभूता
निसिद्धावैमानिकाश्चये॥ ॥ठ॥

दधे।पाठांतरेसमाधाम।तामाज्ञांसंपादितवानितिशेषः।देवाश्चऋषयश्चभूमिपाश्चतैःसहितः।ननुलोकादीनांपतिरिंद्रोऽस्त्ये
व।सत्यंयथापिदेवादीनांकल्पंपालनेदक्षं॥वामनमुपेंद्रं।कल्पयांचक्रे।देवयानेनमार्गेण।विमानेनेतिवा॥ ॥छ॥

एतच्चरितं सर्वमाख्यातमिति विशेषो ऽत्यात्रन्यान्यपि संतीत्युक्तं। तानि तर्हि निःशेषाणि वर्णनीयानीत्यपेक्षायामाह। पार
मिति। उरुवहुधा विक्रमतो विष्णोर्महिम्नः पारं यो गणनेन भवति। समर्त्यः पार्थिवानि रजांस्यपि विममे गणितवान्। यथा पार्थिव
परमाणुगणनमशक्यं तथा विष्णोर्गुणगणनमशक्यमित्यर्थः॥ तथा च मंत्रः। विष्णोर्नुकं वीर्याणीति। एतदेव मंत्रांतरार्थं स्तुव
न्नाह। यस्य पुरुषस्य सृष्टेस्य महिम्नः पारं मंत्रदृग् ऋषिर्वशिष्टः इत्येवमाह। कथं। किं जायमानो जातो वा उपैति न कोपीति वद

९१

मुमंत्रकर्मतद्विष्णोर्गीयते तः परमाद्भुतं॥ धिष्ण्यानि स्थानिते जग्मुरदितिं च प्रशशंसिरे॥ सर्वमेतन्मयाख्या
तं भवतः कुलनंदन॥ उरुक्रमस्य चरितं श्रोतॄणामघमोचनं॥ पारं महिम्न उरुविक्रमतो गृणा
नो यः पार्थिवानि विममे सरजांसि मर्त्यः॥ किं जायमान उत उपैति न कोपि मर्त्य इत्याह मंत्रदृ
गृषिः पुरुषस्य यस्य॥ य इदं देवदेवस्य हरेरद्भुतकर्मणः॥ अवतारानुचरितं शृण्वन्याति परां
गतिं॥ क्रियमाणे कर्मणीदं दैवे पित्रे च मानुषे॥ यत्र यत्रानुकीर्त्येत तत्तेषां सुकृतं विदुः॥ ॥
इति श्रीभागवते महापुराणे ऽष्टमस्कंधे वामनावतारानुचरिते त्रयोविंशोध्यायः॥ ॥राजो
वाच॥ ॥भगवन्श्रोतुमिच्छामि हरेरद्भुतकर्मणः॥ अवतारकथामाद्यां मायामत्स्यवि
डंवनं॥ ॥

न्न नंतत्वेनैवाहेत्यर्थः। तथा च मंत्रः। न ते विष्णो जायमानो न जातो देव महिम्नः पारमंतमापेति। य इदं शृण्वन्नवति स परां गतिं
याति। सुकृतं यथा व सुकृतं विदुः॥ अष्टमे त्रयोविंशः॥ ॥ चतुर्विंशे प्रसंगेन मत्स्यरूपस्य शार्ङ्गिणः॥ लीलोच्यते यतः सम्य
ग्रक्षा महार्णवे॥ तनुं तनुं निदर्शपादो निजरूपदर्शनात्॥ मत्स्यं पृच्छति पृथ्वीशो लीलया वामनोपमं॥ मायामत्स्यविडंवनं मत्स्यरूपमा

ननुकस्मात्[पुरु]स्मादेवंमत्स्यावतारश्रवणेऽभावामनसादृश्यादित्याह॥ यदर्थमिति द्वाभ्यां॥ दुर्मर्षं दुःसहं बलेरनुग्रहाय जुगु
प्सितमपि वामनकरूपं धृतवानिति युक्तमुक्तं यदर्थं तु लोकजुगुप्सितं मात्स्यं रूपमधारयत्॥ एतन्नो यथावद्वक्तुमर्हतीत्यर्थः॥
सामान्येनावतारप्रयोजनमाह॥ गोविप्रेति॥ जुगुप्सितत्वं परिहरति॥ धियो गुणैर्यान्युच्चावचनिरूपाणि तेषु निर्यत्त्वेनवर

यदर्थमदधाद्रूपं मात्स्यं लोकजुगुप्सितं॥ तमःप्रकृतिदुर्मर्षं कर्मग्रस्त इवेश्वरः॥ एतन्नो भग
वन्सर्वं यथावद्वक्तुमर्हसि॥ उत्तमश्लोकचरितं सर्वलोकसुखावहं॥ ॥श्रीसूत उवाच॥
इत्युक्तो विष्णुरातेन भगवान्बादरायणिः॥ उवाच चरितं विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत्कृतं॥
शुक उवाच॥ गोविप्रसुरसाधूनां छंदसामपि चेश्वरः॥ रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्ते धर्मस्यार्थ
स्य चैव हि॥ उच्चावचेषु भूतेषु चरन्वायुरिवेश्वरः॥ नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वाद्धि
यो गुणैः॥ आसीदतीतकल्पांते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः॥ समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूराद
यो नृप॥ कालेनागतनिद्रस्य धातुः शिशयिषोर्बली॥ मुखतो निःसृतान्वेदान्हयग्रीवोंति
केऽहरत्॥ ज्ञात्वा तद्दानवेंद्रस्य हयग्रीवस्य चेष्टितं॥ दधार शफरीरूपं भगवान्हरिरीश्वरः॥ तत्र रा
जऋषिः कश्चिन्नाम्ना सत्यव्रतो महान्॥ नारायणपरोऽतप्यत्तपः स सलिलाशनः॥ योऽसावस्मिन्
महाकल्पे तनयः स विवस्वतः॥ श्राद्धदेव इति ख्यातो मनुत्वे हरिणार्पितः॥

न्नपीश्वरोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वात्॥ कुतः पुनः शुद्धसत्त्वमयैर्मत्स्याद्यावतारैरुच्चावचत्वशंकेति भावः॥ विशेषतो मत्स्यावतारप्रयोजनमाह॥ आसीदिति त्रिभिः॥ ब्रह्मणो निद्रायोगो भवो ब्राह्मस्तेनैव निमित्तेन जातो नैमित्तिकः॥ समुद्रे उपप्लु
तानि मग्नाः॥ अंतिके निःसृतान्॥ शफरीरूपं मत्स्यरूपं प्रयोजनांतरं लीलाप्रकारं चाह॥ तत्र राजर्षिरित्यादि यावत्समाप्तिः॥

५४

५४

कृतमालां॥यत्राहंसुखंनिवसामितदोकःस्थानंकल्पय॥औदंचनोदकेमणिकस्थेजलेरक्षायायोगेनोपायेन॥यथामहाक्रद
एकदाकृतमालायांकुर्वतोजलतर्पणं॥तस्यांजल्युदकेकाचिच्छफर्येकाभ्यपद्यत॥सत्यव्रतोंजलिगतां
सहतोयेनभारत॥उत्ससर्जनदीतोयेशफरींद्रविडेश्वरः॥तमाहसातिकरुणंमहाकारुणिकंनृपं॥यादो
भ्योज्ञातिघातिभ्योदीनांमांदीनवत्सल॥कथंविसृजसेराजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले॥तमात्मनोनुग्रहा
र्थंप्रीत्यामत्स्यवपुर्धरं॥अजानन्रक्षणार्थायशफर्याःसमनोदधे॥तस्यादीनतरंवाक्यमाश्रुत्यसम
हीपतिः॥कलशाप्सुनिधायैनांदयालुर्निन्यआश्रमं॥सातुतत्रैकरात्रेणवर्द्धमानाकमंडलौ॥अलब्ध्वा
त्मावकाशंवाइदमाहमहीपतिं॥नाहंकमंडलावस्मिन्कृच्छ्रंवस्तुमिहोत्सहे॥कल्पयौकःसुविपुलंयत्रा
हंनिवसेसुखं॥सएनांततआदायन्यधादौदंचनोदके॥तत्रक्षिप्तामुहूर्त्तेनहस्तत्रयमवर्द्धत॥नम
एतदलंराजन्सुखंवस्तुमुदंचनं॥पृथुदेहिपदंमह्यंयत्त्वाहंशरणंगता॥ततआदायसाराज्ञाक्षिप्ता
राजन्सरोवरे॥तदावृत्यात्मनासोयंमहामीनोन्ववर्धत॥नैतन्मेस्वस्तयेराजन्नुदकंसलिलौकसः
निधेहिरक्षायोगेनह्रदेमामविदासिनि॥इत्युक्तःसोनयन्मत्स्यंतत्रतत्राविदासिनि॥जलाशयेसंमि
तंतंसमुद्रेप्राक्षिपज्झषं॥क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिहमांमकरादयः॥अदंत्यतिबलावीरमांनेहोत्स्र
ष्टुमर्हसि॥एवंविमोहितस्तेनवदतावल्गुभारती॥तमाहकोभवानस्मान्मत्स्यरूपेणमोहयन्॥नैवं
वीर्योजलचरोदृष्टोस्माभिःश्रुतोपिवा॥योभवान्योजनशतमह्नाभिव्यानशेसरः॥नूनंत्वंभगवान्सा
क्षाद्धरिर्नारायणोव्ययः॥अनुग्रहायभूतानांधत्सेरूपंजलौकसां॥ ॥७॥

प्राप्तेरर्वाकजलंविनानसुष्येयंतेनोपायेननिधेहि॥अविदासिनिअनुपक्षयोसंमितंतज्जलाशयपरिमितंसंतं॥अभि

०स्क०

सुष्व: सध्व: । आत्मा गतिश्च आश्रयः । हे अरविंदाक्ष । दृष्पगात्मनां देहाद्यभिमानिनां । असतां मितरेषां पादोपसर्पणं यद्यपामृषा भवे
त्‌: तथापि सर्वसुहृत्प्रियात्मनस्तव पादोपसर्प्पणं मृषा न भवेत्‌ यद्यस्मात्त्वं भक्तानां मङ्कृतं वपुरदीदृशो दर्शितवानसि ॥ दृष्पगा

॥ ४

नमस्ते पुरुषश्रेष्ठ स्थित्युत्पत्त्यप्ययेश्वर ॥ भक्तानां नः प्रपन्नानां मुख्यो ह्यात्मा गतिर्विभो ॥ सर्वे लीलावता
रास्ते भूतानां भूतिहेतवः ॥ ज्ञातुमिच्छाम्यदो रूपं यदर्थं भवता धृतं ॥ न ते ऽरविन्दाक्ष पदोपसर्प्पणं मृषा
भवेत्सर्वसुहृत्प्रियात्मनः ॥ यथेतरेषां दृष्पगात्मनां सतामदीदृशो यद्वपुरद्भुतं हि नः ॥
इति ब्रुवाणं नृपतिं जगत्पतिः सत्यव्रतं मत्स्यवपुर्युगक्षये ॥ विहर्त्तुकामः प्रलयार्णवे
ब्रवीच्चिकीर्षुरेकांतजनप्रियः प्रियं ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सप्तमे ह्यद्यतनादूर्ध्वम
हन्येतदरिंदम ॥ विनङ्क्ष्यत्यप्ययांभोधौ त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकं ॥ त्रिलोक्यां लीयमानायां संवर्त्तांभसि वै तदा ॥ उपस्थास्यति नौः काचिद्विशालां त्वां मयेरिता ॥ ॥ ३ ॥

त्मनो भेददर्शिनः पुंसः असतां परिच्छिन्नानां पादोपसर्प्पणं यथा मृषेत्यर्थः ॥ एकांतजना भक्ताः प्रिया यस्य ॥ अप्ययांभोधौ
प्रलयार्णवे भूर्भुवआदिकमित्यर्थः ॥ संवर्त्तांभसि प्रलयोदके त्वां उपस्थास्यति प्राप्स्यति ॥ ॥ ३ ॥

५५ ५५

ओषधीरादायेति शेषः॥ ऋषीणामालोके न विचरिष्यसि। महाहिना वासुकिना॥ अनुगृहीतं प्रसादीकृतं॥ अपरोक्षं

त्वं तावदोषधीः सर्वा बीजान्युच्चावचानि च॥ सप्तर्षिभिः परिवृतः सर्वसत्त्वोपबृंहितः॥ आ
रुह्य बृहतीं नावं विचरिष्यस्यविक्लवः॥ एकार्णवे निरालोके ऋषीणामेव वर्चसा॥
दोधूयमानां तां नावं समीरेण बलीयसा॥ उपस्थितस्य मे शृंगे बध्नीहि महाहिना॥ अहं त्वा
मृषिभिः सार्कं सह नावमुदन्वति॥ विकर्षन्विचरिष्यामि यावद्ब्राह्मी निशा प्रभो॥ मदीयं
महिमानं च परं ब्रह्मेति शब्दितं॥ वेत्स्यस्यनुगृहीतं मे संप्रश्नैर्विवृतं हृदि॥ इत्थमादिश्य राजा
नं हरिरंतरधीयत॥ सोऽन्ववैक्षत तं कालं यं हृषीकेश आदिशत्॥ आस्तीर्य दर्भान्प्राक्कूला
न्राजर्षिः प्रागुदङ्मुखः॥ निषसाद हरेः पादौ चिंतयन्मत्स्यरूपिणः॥ ततः समुद्र उद्वेलः स
र्वतः प्लावयन्महीम्॥ वर्द्धमानो महामेघैर्वर्षद्भिः समदृश्यत॥ ध्यायन्भगवदादेशं ददृशे नाव
मागतां॥ तामारुरोह विप्रेंद्रैरादायौषधिवीरुधः॥ तमूचुर्मुनयः प्रीता राजन्ध्यायस्व केशवं॥
स वै नः संकटादस्मादविनाशं विधास्यति॥ सोऽनुध्यातस्ततो राज्ञा प्रादुरासीन्महार्णवे॥ एक
शृंगधरो मत्स्यो हैमो नियुतयोजनः॥ निबध्य नावं तच्छृंगे यथोक्तो हरिणा पुरा॥ वरत्रेणाहि
नातुष्टस्तुष्टाव मधुसूदनं॥ ॥८॥

वेत्स्यसि लप्स्यसे। संप्रश्नैर्मया विवृतं संतं। वरत्रेण डोरकरूपेण॥ ॥७॥

प्रलपर प्रलपेर

सागरं [illegible] रयित्वा [illegible] द्विवसागरं॥ सत्यव्रतो गुरुत्वेन तुष्टाव हरिमष्टभिः॥ अत्रेदं चिंत्यं किमयं महाप्रलयो दैनंदिनो वेति
तत्र [illegible] न [illegible] यो सावस्मिन्महाकल्पे इति चोक्ते र्महाकल्पत्वमिति प्राप्तं॥ नेति ब्रूमः॥ महाकल्पे पृथिव्यादीनां
मवशे [illegible] त्याव॥ यावद्ब्रह्मीनिद्रोत्यायुक्तिविरोधात्॰ अतो दैनंदिन इति युक्तं। न चैतदपि संगच्छते। सावर्त्तके रनाष्ट
ष्ट्याद्रिपतनात्। कस्मादेवसप्तमेह नि त्रैलोक्यं विनंक्ष्यतीति मत्स्योक्तेरनुपपत्तेः॥ यच्चोक्तं प्रथमस्कंधे। रूपं स जगृ
हे मात्स्यं चाक्षुषांतरसंप्लवे। नाव्यारोप्य महीमय्यामपाद्वैवस्वतं मनुमिति॰ तदपि तदाऽघटं। नहि प्रलयद्वयेपि म
हीमय्यां नाव्यारोहः संभवति। न च चाक्षुषे मन्वंतरे प्रलयोस्तितथावसति सप्तमो मन्वंतरो वैवस्वतेऽप्यपि ऽघटं स्या

५६ राजोवाच॥ ॥ अनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातुराः॥ यदृच्छयेहोपस ५६
तयमाप्नुयुर्विमुक्तिदो नः परमो गुरुर्भवान्॥ ॥ ४॥

त्। त्वं तावदोषधीः सर्वा इत्यादि निर्देशोपि न संगच्छते। नहि तथा औषध्यादीनां सत्वानां वावशेषः संभवति तस्मादन्य
या वर्ण्यते। नैवायं वास्तवः कोपि प्रलयः किंतु सत्यव्रतस्य ज्ञानोपदेशाय विमृष्टो भगवान्वैराग्यार्थमकस्मात्प्रलयमिवद
र्शयामास। यथास्मिन्नेव वैवस्वत मन्वंतरे मार्कंडेयाय दर्शितवान्। तदपेक्षयैव च महाकल्पेस्मिन्निति विशेषणं संगतं तथा
ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः समदृश्यतेति तत्स्यैव तथा दर्शनमित्येषा दिक्। प्रस्तुतं स्तोत्रं मामस्या स्याम। तत्र नानायो नि मुसंस
रतः स्वस्य भगवत्कृपयैव तत्प्राप्तिं दृष्ट्वा मुक्तये तमेव प्रार्थयते। अनादियाऽविद्ययाऽपहता आहृता आत्मसंविद्येषां
ते। अत एवाविद्यामूलैः संसारपरिश्रमैरातुराः। इह संसारे यदृच्छया यदनुग्रहादेव उपसृता आसृताः संतो यं प्राप्नुयुः। स भव
नेव मादाता नो गुरुः सन्ग्रंथिं भिंद्यादित्युत्तरेणान्वयः॥ ॥ ४॥

ननु वैराग्यं विनाकुतो मुक्तिस्तर्हि तस्य त्वत्सेवैकफलत्वात्सेवामादिशेत्याशयेनाह। अबुधोयं जनः। असुखं यदा
कर्म समीहते। मा सुखेच्छा नो हृदयरूपाग्रे चिमभिंद्यात्। यतः स एव परमो गुरुः। ननु यद्वदानादिभिः सत्वशुद्धिं वि
भेदः स्यात्। तत्राह। यस्य सेवयैव पुमानात्मनो मनसो मलं नमो विजह्यात् अहीनमलो निजवर्णस्वरूपं भजेत् मद्दु
र्लभोत्। अतः स एव गुरोरपि परमो गुरुः। मलहानो दृष्टांतः। रुद्ररोदनं यजन्तं। यद्रोदीत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वं यदव
तं हिरण्यमभवदिति श्रुतेः। तथाग्नेः संपर्कान्मलं जहाति स्ववर्णं भजते ननु क्षालनादिनाभिः॥ तथा न जह्यादि... भागः

जनोबुधोयं निजकर्मबंधनः सुखेच्छया कर्म समीहतेऽसुखं॥ यत्सेवया तां विधुनोत्यसन्मतिं ग्रं
थिं स भिंद्याद्धृदये स नो गुरुः॥ यत्सेवयाग्नेरिव रुद्ररोदनं पुमान्विजह्यान्मलमात्मनस्तमः॥ भ
जेत वर्णं निजमेष सोऽव्ययो भूयात्स ईशः परमो गुरोर्गुरुः॥ न यत्प्रसादायुतभागलेशमन्ये च देवा
गुरवो जनाः स्वयं॥ कर्तुं समेताः प्रभवंति पुंसस्तमीश्वरं त्वां शरणं प्रपद्ये॥ अचक्षुरंधस्य यथा
ग्रणीः कृतस्तथा जनस्याविदुषोऽबुधो गुरुः॥ त्वमर्कदृक् सर्वदृशां समीक्षणो वृतो गुरुर्नः स्व
गतिं बुभुत्सतां॥ ॥ठ॥

किंतु ...मेव वयेव तेषां तु सेवां गत्वमिति भावः। परमेश्वरत्वं च परमगुरुत्वं च प्रपंचयन्नाह। यत्प्रसादस्यायुतभागस्तस्य लेश
मात्रमपि अन्ये देवादयः सर्वे समेता अपि स्वयं तन्निरपेक्षाः संतः कर्तुं न प्रभवंति। तदेव दृष्टांतेन स्पष्टयन्नाह। अचक्षु
रिति। अविदुषो जनस्य अबुधोऽविद्वान् गुरुः तथैव। अर्कस्य प्रकाशवत्स्वत एव दृक् ज्ञानं यस्य स अर्कदृक्। अतः सर्वदृशां
सर्वेषामिंद्रियाणां समीक्षणः प्रकाशकः। अत एव स्वगतिं बोद्धुमिच्छद्भिर्नोऽस्माभिर्गुरुर्वृतोऽसि॥ ॥ठ।

श्री०

किंवा।प्राकृतोगुरुरनर्थहेतुरित्याह।आदिशतेउपादिशति।असतींमतिं अर्थकामादिमतिं।तमःसंसारं।ननुतर्हिसर्वोपिलोकोतेमामेवकिंनोपसरति।अज्ञानादित्याह॥प्रियश्चासावीश्वरश्च।अहंतुत्वामेवशरणंयामीत्याह।तंत्वामितिप्रा

५७ जनोजनस्यादिशतेसतींमतिंययाप्रपद्येतदुरत्ययंतमः॥त्वंत्वव्ययंज्ञानममोघमंजसाप्रपद्यते
येनजनोनिजंपदं॥त्वंसर्वलोकस्यसुहृत्प्रियेश्वरोह्यात्मागुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः॥तथापि
लोकोनभवंतमंधधीर्जानातिसंतंहृदिबद्धकामः॥तंत्वामहंदेववरंवरेण्यंप्रपद्यईशंप्रति
बोधनाय॥छिंध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभिर्ग्रंथीन्हृदय्यान्विवृणुस्वमोकः॥ ॥शुकउ ५८
वाच॥ ॥इत्युक्तवंतंपुरुषंभगवानादिपूरुषः॥मत्स्यरूपीमहांभोधौविहरंस्तत्वमब्रवी
त्॥पुराणसंहितांदिव्यांसांख्ययोगक्रियावतीं॥सत्यव्रतस्यराजर्षेरात्मतत्वमशेषतः॥
अश्रौषीदृषिभिःसाकमात्मतत्वमसंशयं॥नाव्यासीनोभगवताप्रोक्तंब्रह्मसनातनं॥ ॥

द
संगततया
।यो निपुणस्स
नाय।अर्थप्रदीपैःपरमार्थप्रकाशकैः।हृदयेभवान्ग्रंथीनहंकारादीन्।स्वमोकःस्वंरूपंविवृणुआत्मसंविद्येषां
पर्तिप्रति॥पुराणसंहितामत्स्यपुराणं।अब्रवीदित्यनुषंगः॥ ॥७॥श्रीकृष्णायनमः॥ पुत्रः।सभवा
॥७॥

भा०अ०

अतीतः पूर्वीयः प्रलयस्तस्य अपाये अवसाने यो यं हरेरवतारस्तं यः कीर्त्तयेत्॥ सत्यव्रतस्य रूपीणां चाक

५८ अतीते प्रलयापाये उत्थितायस वेधसे॥ हत्वासुरं हयग्रीवं वेदान्प्रत्याहरद्धरिः॥ स तु ५८
सत्यव्रतो राजा ज्ञान विज्ञान संयुतः॥ विष्णोः प्रसादात्कल्पेस्मिन्नासीद्वैवस्वतो मनुः
सत्यव्रतस्य राजर्षेर्मायामत्स्यस्य शार्ङ्गिणः॥ संवादं महदाख्यानं श्रुत्वा मुच्येत कि
ल्बिषात्॥ अवतारं हरेर्योमुं कीर्त्तयेदन्वहं नरः॥ संकल्पास्तस्य सिध्यंति सयाति
परमां गतिं॥ प्रलयपयसि धातुः सुप्तशक्तेर्मुखेभ्यः श्रुतिगणमपनीतं प्रत्युपा
दाय हत्वा॥ दितिजमकथयो ब्रह्मसत्यव्रतानां तमहमखिलहेतुं जिह्ममीनं नतोस्मि॥ ॥
॥ इति श्रीभागवते महापुराणे ऽष्टमस्कंधे पारमहंस्यां संहितायां भगवन्मत्स्याव
तारचरितानुवर्णने चतुर्विंशतितमोऽध्यायः॥ ॥छ॥ ॥ ॥श्री॥ ॥

सत्यव्र
त्रिणगच्छंतीति वह्निंगसमवायाद्बहुवचनं। जिह्ममीनं मायामत्स्यं॥ ॥इति श्रीभागवते भावार्थदीपिकायां
श्रीधरस्वामिविरचितायामष्टस्कंधे चतुर्विंशोऽध्यायः॥ ॥छ॥ संवत् १६०३ वरषे आश्विन सुदि शुभं